

Немањини манастири

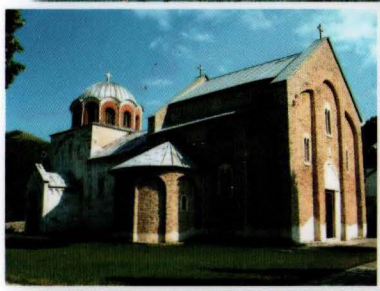
Манастир
Свети
Арханђели

Светиђора

1. Манастир Студенци

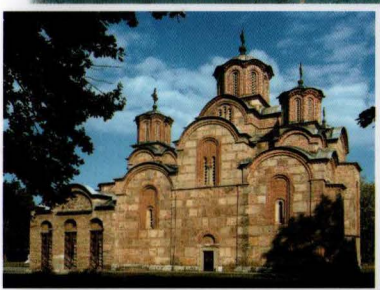
3. Манастир Жича

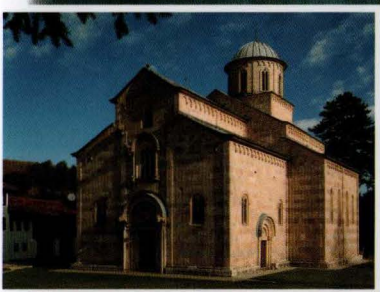
5. Манастир Морача

7. Манастир Грачаница

9. Манастир Дечани

Немањини манастири
кодо прво
1-10
јануар-децембар
2011.

2. Манастир Хиландар

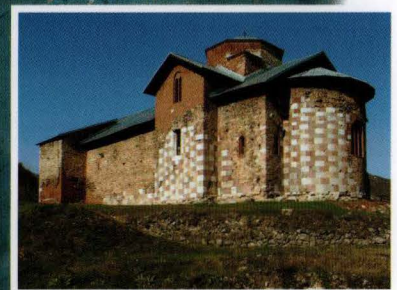
4. Манастир Милешева

6. Манастир Сопотани

8. Манастир Бањска

10. Манастир Св. Арханђел

ISBN 978-86-7660-139-4

Средачка жупа
10 km

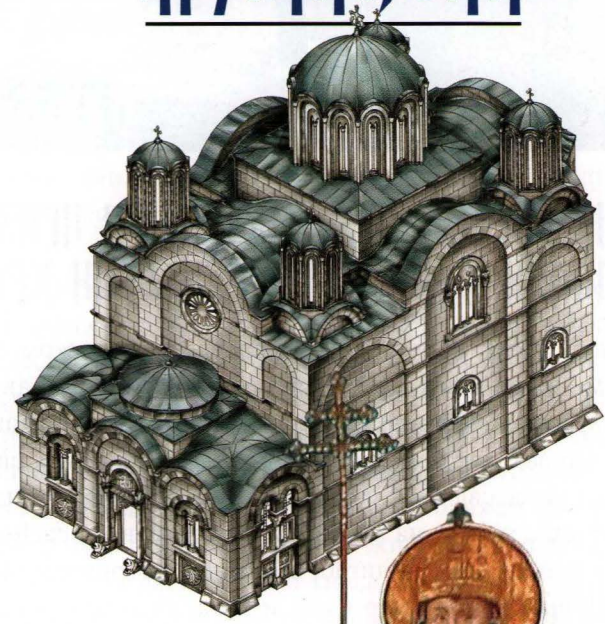
Призрен
3 km

С р п с к а к у л т у р н а и д у х о в н а б а ш т и н а

Немањини манастири

М А Н А С Т И Р
С В Е Т И
А Р Х А Н Ђ Е Л И

МАНАСТИР СВЕТИХ АРХАНЂЕЛА КОД ПРИЗРЕНА - СТРАДАНИ И НА НЕБО ВАЗНЕСЕНИ ХРАМ

Поред свевидећег ока Божијег, које никада не спава, на небеском своду, како каже Свети владика Николај, има више очију неголи звијезда, а то су очи анђелске. И никакав зид, никаква завјеса ни људска намјера не могу од тих очију сакрити догађања и збивање овдје, на земљи. Да анђели Божији, као јаке духовне силе непрекидно надахњују овај наш људски свијет, и да су непрекидно у општењу са нама, свједочи и овај древни манастир, крај царског града Призрена, на заравни међу стрмим литицама, који је, на темељима старе цркве посвећене „војводама небеских сила“ - арханђелима Гаврилу и Михаилу, подигао, средином четрнаестог вијека, као своју дивну задужбину и гробну цркву Душан Силни, цар Срба и Грка, када се Српско царство налазило на врхунцу своје славе и моћи, посветивши га истим бестјелесним силама - Арханђелима, чуварима вјере хришћанске и вјесницима најрадосније вијести од постанка свијета.

И овај древни српски манастир, као свједок велике славе, али и страшног седмовјековног страдања православних светиња и људи, данас опасан, као неко изоловано острво, бодљикавом жицом, је свето мјесто, мјесто које својим рањеним бићем открива и посвједочује, без прекида и кроз вјекове, велику тајну Божију, ону тајну коју је Свети архистратиг Гаврило јавио Пресветој Богородици Дјеви Марији, када јој је објавио велику радост да ће родити Сина, да ће му надјенути име Исус и да ће Он бити, кроз васцијели Стари завјет дугоочекивани и најављивани, Спаситељ свијета. Ту благу вијест и ту велику и свету тајну, сакривену од овога свијета, непрекидно открива и јавља овај благовјесник небесни кога је Господ, заједно са осталим својим вјесницима Анђелима, створио духом и испунио огњем.

Широм земног шара та се радосна вијест пронијела, проноси се и понавља, па ево и у овој царској задужбини, и у овом царском граду, Призрену. Овдје гдје је утврђен апостолски престо још од древних хришћанских времена, па све до времена светородне лозе Немањића, и касније до данашњег дана,

епископи призренски или касније рашко–призренски су, заједно са народом Божијим, свједочили и проповиједали велику и свету тајну да је ономе ко има вјере све могуће, да је вјера, вјера у Живога Бога, вјера Јаковљева, *основа свега онога чему се надамо*, да је она провјера невидљивих ствари. Само онај човек, и они народи који на тој великој тајни и истини Божијој, јављеној и откривеној преко анђела и светих људи, граде своју грађевину, своју будућност, и своју срећу, само су они ти који садрже у себи и носе собом побједу која побјеђује овај свијет. *Ја љубиједих свијет*, говори Господ. Јачи је онај који има у срцу своје то и такво познање, него сви моћници овога свијета, јер је Бог та сила која освећује и просвјећује, која укрјепљује, сила која је кроз Божијег Сина сишла у овај свијет и у њему остала једном за свагда, преко распећа, преко страдања Христовог, преко Часнога крста, и сила која увијек и изнова, преко Часнога крста, преко жртве, обнавља лице земље и обнавља људску душу и људско срце. Тако је то било, тако је то данас, тако ће то бити до краја свијета и вијека. И благо онима, заиста, чија је *иврћа у Господу*, и блажени су они који себе граде онако како је саграђен и овај свети храм, они граде грађевине које не могу разорити ни вријеме, ни људи, јер ништа што је свето и часно не ишчезава него се уграђује у вјечну и непролазну, за наше очи невидљиву, Божију грађевину.

Наравно само онај народ, и оне душе, и она срца, који се темеље на овом крајеугаоном камену, кога људи и земаљски народи избегавају и одбацују, може имати будућности. Тај крајеугаони Камен, Христос Бог наш, камен је темељац Косова и Метохије и свих светих српских простора, и све дотле докле буде било људи који ће на Њему градити, и који на Њему граде, своју грађевину, свој живот, своју судбину дотле ће и Он бити са њима и они са Њим, све дотле докле се не одрекну Њега да би се онда и Он одрекао њих пред лицем Онога који га је послао; дотле ће они који су Његови бити стамени, тврди, непоколебљиви. Јер Господ је рекао: *Ко мене исповиједи њед људима и ја ћу њеја исповиједити и ѡризнати њед Оцем мојим. А ко се мене одрекне њед људима и ја ћу се њеја одрећи њед Оцем Небеским*“.

Ово сабрање свето, на овом распетом мјесту, и у овом, распетом и на небо вазнесеном, храму, кога је на земљи разорила агарјанска рука и чије је камење уграђено у Синан пашину џамију, у центру царскога града Призрена, потврда је да се ми нијесмо одрекли Бога и Његове силе, да ми темељимо себе, своје биће, своју историју и судбину свога народа на Њему, на том најтврђем крајеугаоном Камену од искони свијета, на коме су сав свој живот, свој рад, своју политичку и државничку дјелатност и своју духовност темељили сви Немањићи, па и ктитор овога светог храма цар Душан. На том темељу је утврђена и мученика смрт арханђелског монаха Харитона, који је и замонашен овдје, одмах послје поновног успостављања монашког живота у манастиру, а који је отет у Призрену 15. јуна 1999. године. Његово је раскомадано тијело без главе и кичме, пребијених руку и ногу и избоденог срца нађено на шиптарском гробљу у овом граду августа 2000. године, а данас, опојано и свето, убијељено мученичком крвљу, лежи у порти манастира Црна Река.

Манастир Светих Арханђела код Призрена на Косову, велика и славна царска задужбина у којој је некада живјело око двјеста монаха, вјековима је самовао и чекао калуђере који ће у њему душу утврдити, напојити је водом вјечнога живота, истином Божијом, овдје се просветити, и вјеру у своје срцу умножити, да би на тој вјери градили себе, и да би се на тој тврдој Божијој вјери градила и обнављала Црква наша и народ наш светосавски на овим светим просторима, обновом неуништивом, силом Божијом непобједивом и непролазном. Ето, слава Богу, обнова је иако мукотрпно почела, па нам и не остаје ништа друго него да са вјером у Божији наум са нашим народом, чекамо боље сјутра. Благословимо зато Господа који нас је удостојио да се сабирамо на овоме светоме мјесту да прослављамо Светитеље и Мученике Божије, благовјеснике велике и свете тајне Његове, велике српске задужбинаре, и кроз све њих да прославимо име Пресвете Тројице, Бога љубави, Оца и Сина и Духа Светога коме нека је слава и хвала у вјекове вјекова. Амин!

Јакофиловић

Манастир СВЕТИХ АРХАНЂЕЛА

Кандило
из
манастира
Светих
Арханђела

Реконструкција
изгледа храма
Светих Арханђела

Крст цара
Душана из ризнице
манастира Високи Дечани

Душанов законик

Новац цара
Душана

Цар Душан,
дејалъ
живојисане
свѣтородне
лозе
Немањина
у дечанској
ѣријраји

Манастирско
звоно новијеј
дајума

Остаци бојате камене
ѣласѣике са фасаде
манастира Светих
Арханђела

Један од сачуваних фрајменаѣа чувеној ѣода
из манастира Светих Арханђела

Икона Пресвѣѣ Бојородице Призренске

Са благословом архиепископа
цетињског и митрополита црногорско-
приморског
г. Амфилохија

Издавач:

Митрополија црногорско-приморска
ИИУ СВЕТИГОРА - Цетиње

Коло: НЕМАЊИЉКИ МАНАСТИРИ

Уређивачки одбор:

Протојереј-ставрофор Радомир Никчевић - главни уредник,
протојереј-ставрофор Миодраг Поповић - заменик главног уредника,
Звонко Поповић - оперативни уредник, Весна Никчевић,
Весна Тодоровић, Јован Маркуш и мр Небојша Гаѣић

Акварел манастира Светих Арханђела на насловној страни:

Сликар Душан Ђукарић

Фотографије:

Архива Митрополије црногорско-приморске, архива манастира Светих
Арханђела, †Живота Ђирић, Зоран Тричковић и Павел Алексијев

Дизајн:

Мр Мирко Тољић

Компјутерска припрема:

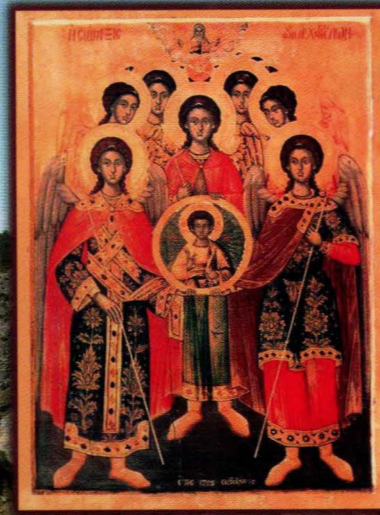
Срђан Салат

Штампа:

 rotografika

СВЕТИГОРА

Београд - Цетиње 2011.

МОНАСТИР СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ

Манастир Свети Арханђели са црквом посвећеном «небеским силама» – «Михаилу, Гаврилу и Рафаилу», како их именује један од неколиких сачуваних старих црквених записа о цар-Душановој задужбини крај Призрена, назначеној да буде и гробна црква свога ктитора, налази се у кањону Призренске Бистрице, која извире из Главе Бистричке, под шарпланинским врхом Бистра, на трећем километру од царскога града узводно, поред друма који је водио према Средачкој и Сиринићкој жупи и даље ка Качанику и Скопљу.

Манастир је смештен на једној купастој заравни испод старог ромејског кастр(он)а, потоњег обновљеног немањићког каменог «острога» - утврђења по имену Вишеград, које је

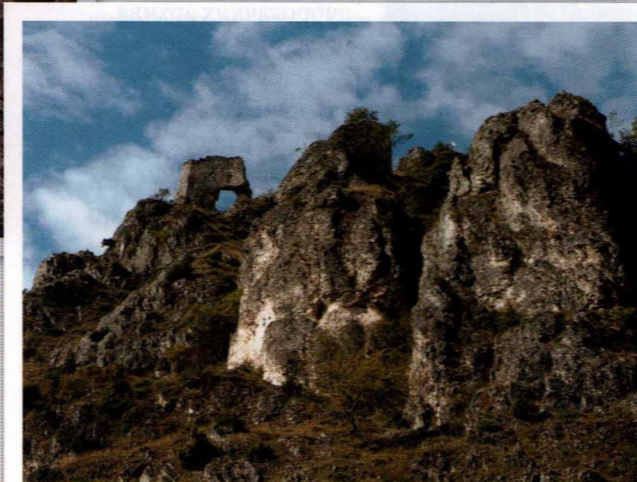
Монашке исјоснице у
околини манастира

Средска у првом јлану, врх
Уши и у његовом јодножју
исјоснице последњих
светоарханђелских монаха у
средњем веку

обезбеђивао клисуру и друм од напада разбојника, па и ратних непријатеља. У том каменом острогу, званом од мештана и «Горњи град» или «Кула», у повељама Дечанског Краља, оца Душановог, налазила се још у доба његовога деде, краља Милутина, црква Св. Николаја Чудотворца, коју је овај, заједно са утврђењем, поконио призренском епископу да, по речима руског консула и научника Ивана Степановича Јастребова, буде «ризница призренске епископије, складиште њених књига и потрештина и читаве њене имовине и уточиште од напада». Житељи села Средске жуле и Рабча у планини били су, у време цара Душана, дужни да снабдевају и Вишеград и манастир Светих Арханђела лучем, а сва планинска села и Шикља да држе стражу у самом манастиру. Краљ Милутин подарио је епископији село Врбичане, а Стефан Дечански и село Повиљско, док је цар Душан и та два села и Вишеград са црквом Св. Николе доделио својој задужбини, давши епископији у надокнаду три друга села. Уз то, наредио је да се вишеградско утврђење повеже са манастиром бредима који су се уз брдо кривудава извијали ка њему, претворивши га тако у одбрамбени «стуб» или «кулу» (пирг) и ризницу Светих Арханђела, док се у дарованим им селима налазила манастирска «винаца» (винарија). У 19. веку лако се запажало место где је првобитно од манастира био «пребачен чврсто грађени, мост којим се

Појед на Вишегра
из манастира Светих Арханђела

преко Бистрице излазило у град». Људима «из света» – «козмицима или мирјанима» није било дозвољено да живе у манастиру заједно са «чрнцима», монасима - «дворјани 'белци' да не стоје у дворе, но да им се да стан изван манастира». И заиста, на источној страни манастира у 19. веку, по сведочењу Јастребова, био је уочљив простор где се некада уздизао тај «двор» са становима за «белце».

СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ У ПОТКРИЉУ КРСТАЦА НА ДОМАК БОГОВИЊА

Одлуку да сазида Свете Арханђеле крај Призрена Душан је донео након чудесног исцељења од, тада неисцељиве болести, маларије од које га је избавила Божија сила, посредством Светог архистратига Михаила 1341/1342. г. Из једног млетачког документа дознаје се да се српски краљ заветовао да ће, у случају оздрављења, у Јерусалиму саградити цркву и манастир посвећен Светом Арханђелу, коме се у болести, можда на самој ивици живота, обратио за помоћ као заступнику људи пред Богом, исцелитељу и помоћнику немоћних, који прима душе умрлих и уводи их у свет невидљиви, «мерећи» својим «мерицама» њихова добра и зла дела, али и као осведоченом заштитнику хришћанских царева и њихове власти. Касније ипак, оценивши да је довољно што у Јерусалиму постоји један српски манастир оваког посвећења, задужбина његовог деде Светога краља Милутина, краљ Душан

одлучио је да своју задужбину, као принос благодарности архистратизима Војски Небеских, сазида у метохијској колевци српског отачаства: у поткриљу Шаре, зване у средњем веку Гором Крсном или Крштеном - Крстицем,

Део до данас очуваних
зидова цркве Светио
Николе у манастиру
Светих Арханђела

под једним од средишњих врхова њенога била - Бистром, са погледом на највиши врх шарски код Тетова – званог некада Бојовињем (под Турцима - Турчином, између два рата -Александровим врхом, а после рата све до данас - Титовим), и на његов источник живе воде - реку Бојовињску и највеће «горско око» шарско у које ова утиче и из којег истиче - Бојовињско језеро са (данас чисто арнаутским) селом Бојовиње, на месту старе цркве на улазу у клисуру Бистричку, некада и у смеру према Призрену начичкану пећинским испосницама пустињака, као жишцима непрестане молитве, под окриљем Богомајке Љевишке, «свесветле чудотворице и добротворке» Призренске.

Царски ставропигијални манастир Светих Арханђела најпре је био правно заснован, а тек касније и изграђен. Најпре је 1343. г. краљ, изволевши да «иокојишно местіо себи сайвори, као ирародиштели њејови» симболично «иосіавио камен» манастиру и образовао његово

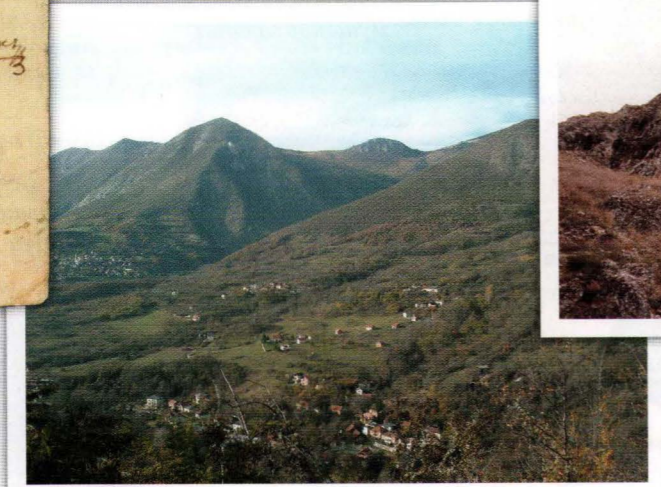

Хрїсовоула

Цара Свѣслана Душана,
којиога оснива манастир
Св. Архангела Михаила и Гавриила
у Призрену.

Прва сїрана ирейиса
из 1860-їе јодине
Светиоарханђелске јовеле
цара Душана

братство, на челу са првим игуманом, краљевим човеком од поверења, јеромонахом Јаковом Синајцем, касније митрополитом серским. Игуман Јаков је током три године игумановања, међутим, завршио само припрему градње, која је уследила

две године пошто је он отишао у Сер, то јест 1348. г. У међувремену, док се манастир не сазида, краљ је посебном повељом одредио светоарханђелском братству да борави у недалеком Коришком манастиру и доделио му као будући манастирски метох

управо саграђену нову цркву преподобног Петра Коришког, задужбину економа овога манастира, старца Григорија. Овај је заузврат добио на доживотно уживање стару цркву преп. Петра Коришкога, метох хиландарски. Старац Григорије био се побринуо да нова црква има и поседе у

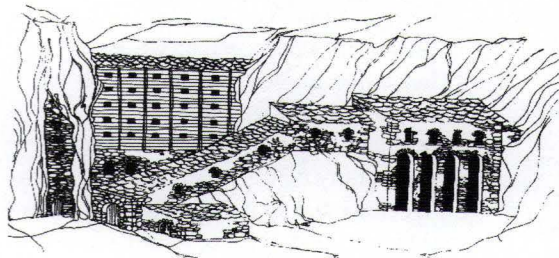
самој Кориши, откупивши од сељана земљу око цркве и изнад цркве до реке, и приложивши још и воћњаке, млин и њиве. Све ове «куљенице» стављене су на располагање братству Светих Арханђела.

На месту које је краљ Душан изабрао за задужбину постојао је вероватно већ оронули старији храм чији су темељи откривени у поду велелепне Душанове цркве, из времена када су Призреном владали Ромеји, и која је морала бити - разграђена. У томе се и састојала припрема градње краљеве задужбине, коју игуман Јаков није успео да заврши за три године, пре него што је отишао за серског митрополита, ни уз помоћ најодбранијих мајстора - зидара, клесара, дрвосеча и дрводеља, који су имали да разграде постојећу цркву, рашчисте терен и исеку потребно дрво и камен за нову цркву и манастир. Све припреме биле су готове у лето 1347, по мишљењу оних који се позивају на један стари запис из 1347, који каже да те године «цар њоче зидати манастир арханђела Михаила у Призрену, на њомоћ и сјасеније душе и њела њејовој» и писмо Дубровчанима, послато баш из Призрена 1. августа 1347, где је, по њима, цар боравио управо ради свечаног започињања радова, под надзором новог игумана

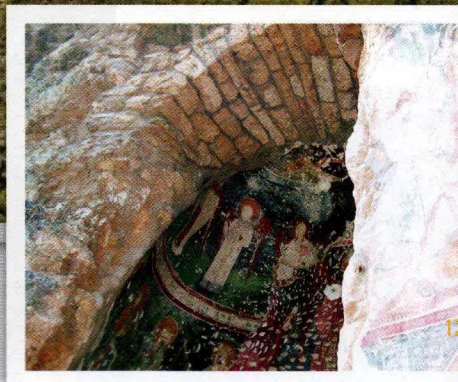
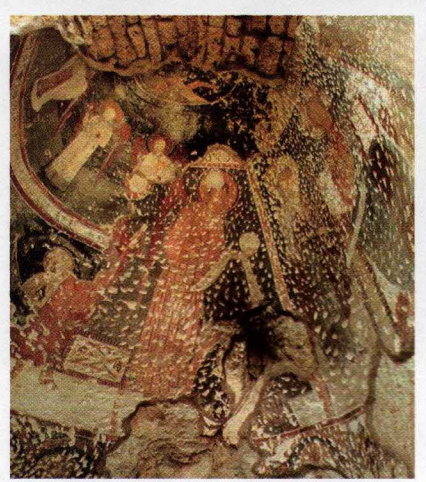
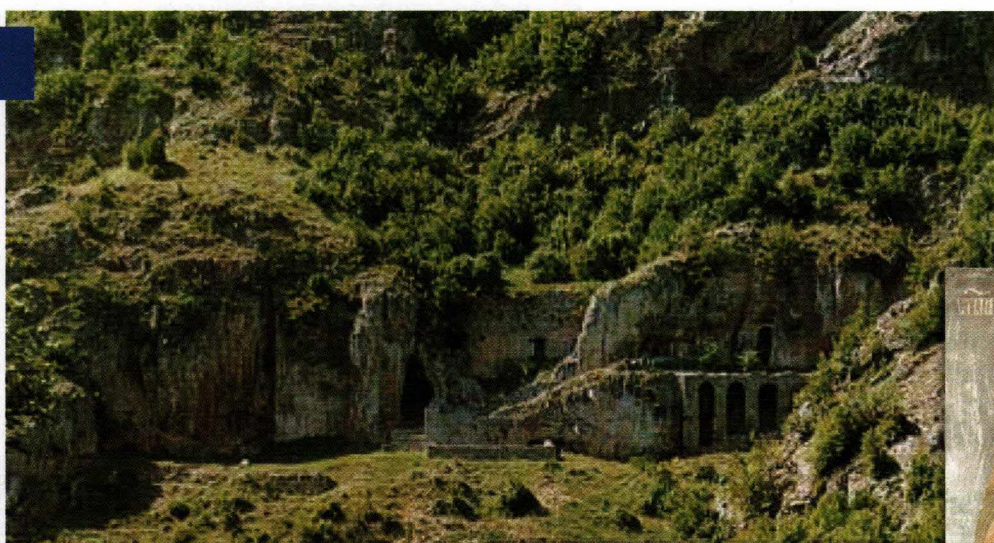
непознатог нам имена. Други, пак, сматрају да само зидање, највероватније, није почето пре пролећа 1348, а да је манастирска црква стављена под оловни кров током 1349. г. У једном писму из дубровачких архива, послатом из Трепче 24. марта 1349, неки млетачки властел, власник једног рудника у Трепчи, жали се како није могао продати своје трепчанско олово,

Преподобни Петар Коришки (фреска из иријарше Пећке Патријаршије, XVI век)

Идеална реконструкција њрвобитној изгледа манастира Светиој Пејтра Коришкој

Постојање њећинске цркве Светиој Пејтра Коришкој њомиње се још за време краља Милутина, коју је њриложио манастиру Хиландару, а њошом у њовељи краља Душана, од 9. маја 1343. г., у којој он њрима на њоклон од Сјарца Григорија нову цркву Светиој Пејтра у селу Кориши, са имањем и конаком и одређује је за њривремено боравишће ијумана Јакова, који ће у Душаново име руководишти градњом царској манастира њод Бисјром крај Бисјрице Призренске

Кујола исиоснице Св. Пејтра са двама слојевима живописа из 13. в. и 14. в.

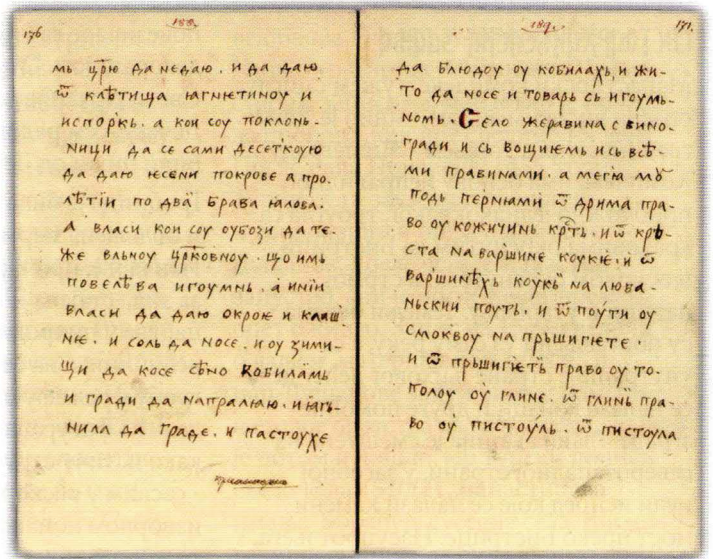
јер «српски ујравник ѿрѣа никоме није доуисѣио да дирне ѿо олово, ѿвореѣи да од цара има наредбу да олово не сме издати никоме на свеѣиу, ѿо цену своѣа живоѣа, до једино иѣуману Светѣих Арханѣла, ради ѿокривања манастира.»

Околна здања, као и целокупан живопис, завршени су до 1352. г. Манастир је у целини био толико прекрасан да један летописац из друге четврти 15. века. вели за њега да не верује да му «ѿод сунцем има ичеѣа равнѣи». Име игумана, под којим је манастир изидан и живописан, није нам познато, знамо заправо само имена првог светоарханѣловског иѣумана Јакова, потоњег митрополита серског, и последњих познатих нам светоарханѣлских старешина, иѣумана Павла који се као «игуман извише Призрена града» помиње у оштећеном запису из 1418. г. на једној књизи коју је он благословио да се препише у дане «деспота и господина Ђурђа», иѣумана Михаила поменутог у записима из 1427/37. и 1438. као «игуман царске обитељи часних и бесплотних архистратига Михаила и Гаврила и Рафаила», и иѣумана Дионисија, поменутог у запису из 1519.

Златопечатну Светоарханѣлску повељу – хрисовуљ(у), чији изворник није сачуван, него само препис из 1860-те, откривен у цркви Св. Николе код Корише, цар Душан издао је на свет најраније 1348, према другима - по завршетку зидања и живописања 1352, а, по др Синиши Мишићу, можда баш после првог дела Законака 1349/1350, дарујући њоме манастиру, између осталог, 93 села и рудник жезла у Топлици, и достину земље и винограда, велика добра раштркана од Крстаца (Шаре) до Сињег мора (Јадрана), и седам цркава са њиховим људима, земљом и виноградима и прилажући уз то, бесумње, и обиље најразличитијих и најскупоценијих црквених утвари и чистог злата и сребра, као што је то чинио и манастирима на Светој Гори: «Украсих цркву колико је мојуће, и часноѣа ѿроѣа обдарих, и ѿридах кабал златѣа великој цркви ѿмена ради, враѣивши се, ѿак, у свој вишеречени манастир

(Хиландар) колико би мојуће царсѣиу ми украсих свеѣиу цркву свеѣишеним одеждама и сасудима и иним ѿѿреѣишѣинама, као и ѿре мене кѣишѣиори и родѣиѣљи моју...»

Према археолошким истраживањима из 1927. г., обављеним под руководством др Радослава Ђрујића, манастирски комплекс, површине 6,5 хектара, опасан масивним зидовима, обухватао је велику или ѣлавно цркву Светѣих Арханѣла, црквицу Светѣој Николе, манастирске конаке, «сѣиуј књижни», тј. књижохранилицу (библиотеку) и писарницу (скрипториј), болницу и ѿриезарију. У склопу главне цркве тада су пронађени остаци царске гробнице, са сачуваним посмртним остацима цара Душана, који су - са археолошким материјалом - пренесени у тадашњи Мусеј Јужне Србије (потоњи Археолошки) у Скопљу, док је локалитет консервиран. «Сѣиуј књижни» је у средњем веку, као здање у коме су биле смештене преписивачка радионица и похранилиште књига коришћених у богослужењима и духовном назидану братије, био неопходна саставница сваког манастирског насеља. О живој преписивачкој делатности једног таквог «ступа» у доба Душаново - оног у манастиру Дечанима, који довршава и опрема, са покајном љубављу блуднога сина управо он сам, сведочи запис на једном старом рукопис, који се данас чува у Петрограду: «У дане хрисѣиѣубивоѣа и великоѣа краља Сѣефана Душана сѣиса се ова књѣиа Панѣокраѣиору, ѿвелењем ѿрвоѣа иѣумана Арсенија, на местѣу званом Дечани...» Најживље преписиваштво у Душанове дане бивало је у Дечанима, Пећи, Хиландару и, вероватно, у његовој Светоарханѣловској

Странице ѿреѣиса из 1860-ѣе ѣодине Светѣоарханѣлске ѿвелеѣе цара Душана

задужбини, али је данас од целокупног некадашњег, вероватно великог књижвног богатства и наслеђа могуће препознати тек понеки и то каснији рукопис, како указује др Синиша Мишић: «Хронику» Георгија Амртола, преписану 1387. г., по наруѣбини Вука Бранковића – дело руку писара Никодима Мирчете и Пријака; «Слова Гриѣорија Боѣослова», преписана 1418. по благослову игумана Павла, руком монаха Јакова; «Аѣосѣол» писара Драјка из 1428, који је, према запису, 1519. припадао Светим Арханѣлима: «У лѣѣѣо 1519. дође иѣуман Дионисије од манастира Светѣоѣа архѣистѣраѣиѣиѣа Михаила и Гаврила у село Новосѣлане и ѿрогаде књѣиу Аѣосѣол јеромонаху Сѣефану ѿред...»; књига незнаног садржаја коју су «царској обитељи» Светоарханѣлској поклонили деспоти Ђурђе, Ђгур и Стефан: «Најчаснијѣму међу свеѣишенимонасѣима, иѣуману јеромонаху Михаилу царске обѣиѣѣљи Хрисѣиѣова сѣѣада часних и бесѣлоѣиѣних архѣистѣраѣиѣиѣа Михаила и Гаврила и Рафаила ѣѣи ѿсѣѣоѣина Ђурђа, Грѣура и Сѣеѣѣана». Први светоарханѣлски игуман Јаков, био је велики књѣгољубац и не само да се помно бринуо о преписивању и прибављању књига за сопствени манастир, него их је и поклањао другим обитељима, посебно манастиру Богородице Сѣнајске, данас познатијем као манастир Свете Катарине.

СВЕТОАРХАНЂЕЛСКА ЗАДЊА

Манастирски комплекс у ужем смислу, опасан високим зидом, чинио је Доњи град (наспрот Горњем - Вишеграду). Комплекс има основу неправилног, приближно једнакокраког, троугла са краковима окренутим ка Бистрици и основом окренутом ка стрмој падини и утврђењу. Темељи бедема су постављени уз саму реку, а са унутрашње стране њиховог већег дела се налазе коначи и друге помоћне зграде. Главна капија је смештена на северозападној страни, у засебној кули испред које се налази камени мост преко Бистрице. Насупрот њега, налази се, нешто мањи, помоћни улаз. Данас обновљени коначи смештени су дуж бедема, унутар Доњег Града.

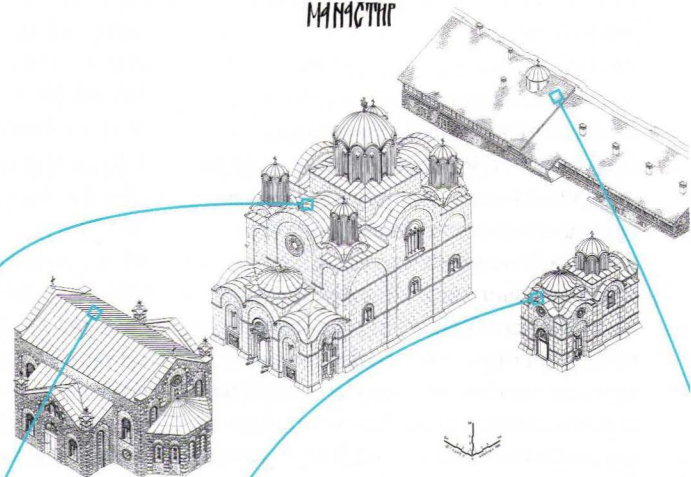
Средишња тачка комплекса је главна црква, посвећена Светим Арханђелима, која је представљала монументално здање са основом у облику уписаног крста, али са неуобичајено суженим бочним бродовима. На источној страни су три олтарске апсиде. Велико дванаестострано кубе храма ослањало се на четири лука, која су држала четири стуба, а према реконструкцији С. Ненадовића, постојала су и четири мања бочна кубета. На западној страни је припрата са слепом калотом и пет отвора који су били преграђени и архитектонски обрађени. Фасаде су биле обложене белим и црвеним мермером и двама кордонским венцима подељене у три зоне. Црква је имала камени иконостас, раскошан и у средњем веку надалеко чувен под, у припрати, од белих и плавих камених плоча, а у броду цркве од камених рељефа, у чије су канелуре убациване мозаичке плочице. Поред сложених геометријских мотива, на овим подним мозаицима биле су приказане фантастичне животиње, грифони, лавови, птице и рибе. Унутрашњост храма била је осликана фрескама, а на капителима, порталима, прозорима и црквеном намештају налазио се богат пластични украс. Простор око царева гробнице био је архитектонски обрађен помоћу фриза мањих аркада које су се на одређени начин

повезивале са уништеном фреско-декорацијом. "У уметничком погледу, Свети Арханђели су превасходили Дечане, сем радова у мрамору, али су били нижи од Дечана".

Гробница је била озидана и обложена мермером. Изнад ње, причвршћена за зид, стајала је статуа царева у природној величини, а на самом гробу у рељефу царева лежећа фигура, што је, како истичу стручњаци - сасвим у раскораку са изворном немањићком традицијом - први и последњи пут код Срба случај да је владарски гроб обележен пластично приказаним ликом у

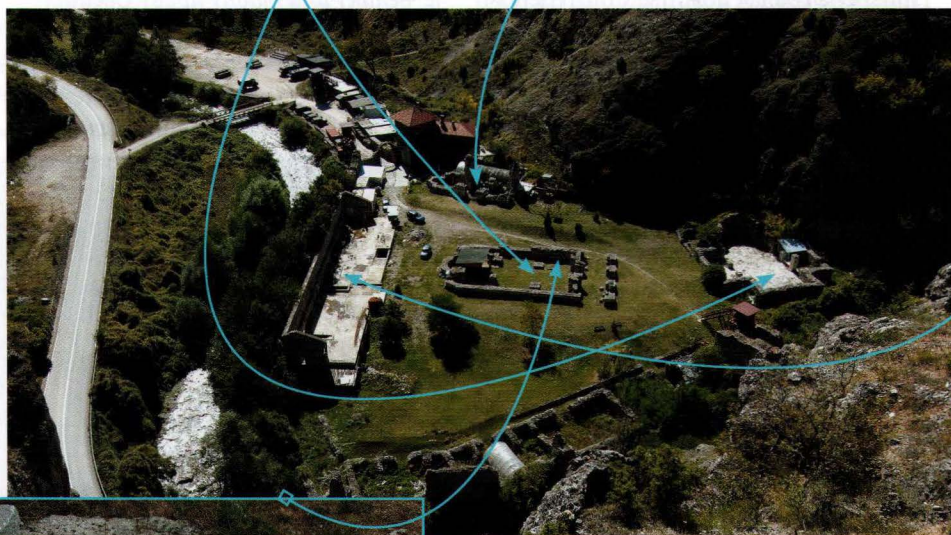
доба већ увелико и на Јадранском приморју, постумно решење, коме је кумовала цар-Душанова инославна околина, из редова високих дворских

СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ МАНАСТИР

Новица Св. Арханђели

КОМПЛЕКС МАНАСТИРА СВЕТИХ АРХАНЂЕЛА - БИСТРИЦА

Гроб цара Душана у манастирској цркви Светиш Арханђела ресијаурисан 1965.

камену. Притом, можда ипак није немогуће да је овакво уређење царског гроба - у духу старих латинских традиција из Сен Денија (Париз) и Италије, расађених до тога

службеника, попут протовестијара, которског римокатолика и папског повереника Николе Буће. Оваква претпоставка могла би наћи упориште у мало познатом одломку из Лукаријевих «Дубровачких анала» о дочеку који су Дубровчани приредили цару Душану и његовој породици 1350. г. током њиховог осмодневног боравка у Дубровнику: «Дали су (домаћини) да њрчки (калабријски или итало-критски?) уметници начине слике и ликове, који њредстављаху њбеге са њленом које је (српски цар) однео над Бујарима, Грцима, Унјарима, Турцима...А на крају су хѡели да да му

начине сјајнију од финог камена, али су оценили да.. скулптура нема толико дражесни коју имају боје, тје су дали једном вредном сликару да наслика цара на њадском скверу уживо». После царево смрти, Дубровчани су могли једну «такву статуу од финог камена (мрамора)» и начинити и приложити је царевој гробници заједно са својим мајсторима Приморцима који су гробницу на описани начин и уобличио.

Оваква, постумна, наизглед само уметничка латинизација гробног места српскога владара могла је у суштини бити дубоко тенденциозна - усмерена на то да посведочи и, наводну, верску блискост српскога цара са папском куријом, до које је овој одувек било јако стало.

СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ - МЕСТО ДРЖАВНОГ САБОРОВАЊА И ЦРКВЕНОГ ИЗМИРЕЊА

Свети Арханђели били су после смрти цара Душана позорје трију значајних збитија. Према црквеном предању које је забележио у своме «Житију Светог цара Уроша Петог», нејаког сина Душана Силнога, патријарх Пајсије Јањевац у 17. веку, ту је одржан 1356. велики државни сабор који је имао да одлучи судбину Српског царства после уморства последњег Немањића и који се завршио кобном деобом царевине: «У то време беше сабор у граду Призрену у храму архистратига силе Господње Михаила, који је на реци Бистрици, који подиже из темеља превисоки цар Стефан. И гробница његова са телом била је овде. Сабор се беше сабрао не мали и од архиепископа тадашњег, и од митрополита, и епископа, и игумана и свештеноинока и инока и не малог збора благочастивих и сав сабор српски који је под њиховом облашћу. И Вукашин коме су они судили, не повинова се, говорећи; 'Мени је предато!' И сабор са архиепископом и свим народом: 'Знамо да је теби поверено, док млади цар не достигне узраста, а његовом је о роду и колону. Престани, Вукашине, са насилништвом!' И велики немир и метеж беше. И никако

се не хте покорити. Тада патријарх са сабором рече: 'Слава теби, Господе, дуготрпељиви и многомилостиви! Призри с висине свете на људе своје којима (злотвори) злобе и види неправедни суд који са насиљем узимају!' и разиђоше се свако на своју страну. И Вукашин раздели царство на три дела: Угљеша даде Серез и назва га ћесарем, а Гојка деспотом у Трнову, а сам би краљ у српској земљи». Други знаменити догађај је државни сабор на коме је кнез Лазар увенчан за српској самодршца, што као општепознати податак, без подробности, бележи половином 19. в. архимандрит Сава Дечанац. И најзад, 1375. г. управо је у Светоарханђеловској цар-Душановој задужбини крај његовога гроба на свечаном саборном богослужењу свештеног изасланства Цариграда, састављеном од Светогораца и двојице свештеномонаха Матеја и Мојсеја, савршено свечано измирење Српске и Цариградске Цркве, великим заслугама светогорских посредника, на челу са старцем Исаијом, по акту цариградског патријарха Филотеја Кокин(ос)а, којим се поново васпоставља заједница свештенослужења и однос узајамног причешћивања на нивоу епископског и свештеничког чина (који су одлуком цариградског патријарха Калиста Првог из 1350/51. били привремено обустављени), али и званично и коначно признаје њаширашко досијојансииво њроејискоја Српске Цркве.

ПРОПАДАЊЕ МАНАСТИРА ПОД ТУРЦИМА

Манастир се пре Косовске битке, према историчару Јиречку, помиње 1373. г. када су дубровачки колонисти из Призрена бежали из страха од

великаша Николе Алтомановића у манастир Светих Арханђела. Према старим записима, манастир је почео да пропада још пре средине 15. века. После пада Призрена, 1455. године, Турци су га заузели и разорили и оскрнавили и опљачкали гроб Душанов, после чега је манастир запустео, али је после неког времена опет оживео. Запис из 1519. сведочи о даљем материјалном пропадању цар-Душанове задужбине и намери његовог братства да га напусти, до чега је потом и дошло, јер турски пописи сведоче да 1520/21. манастирска имања обрађују суседна села. Висина годишњег прихода била је само до 50 акчи, као и 1582, када се не наводи да се приход убире «сиоља», од сељана, што значи да је манастир «појао». Др Радослав Грујић сматра да је велика црква Светих Арханђела потпуно срушена до 1615. г. По мишљењу И.С. Јастребова, у доба када је Софи Синан-паша, начелник будимски и румелијски, који је био родом из призренског краја пожелело да у њему остави спомен на себе, како пише на његовој џамији, Свети Арханђели су већ били осиротели, напуштени од калуђера, који су се и до тада неретко издржавали, распродајући старе књиге другим манастирима и који се временом више нису имали од чега издржавати, јер су им зацело сва имања поогимали Турци и

Синан-пашина џамија у Призрену која је саграђена каменом од њорушених Арханђела

потурчењаци, претворио се у пусто и временом све више зарушавано манастириште. Да је у Светим Арханђелима било уобичајеног монашког живота, вероватно их Турци не би још дирали, као што у то доба нису дирали ни Богородицу Љевишку, штедећи је до оног часа док у њој није престало да се редовно савршава богослужење и док се хришћани, после свих лажних обећања и превара аустријско-папске политике према православнима на овом делу Балкана, услед све јачег турског зулумџарења и насилног турчења, које им је следовало као казна због сарадње са Аустријом противу султана, «нису дали у масовно бекство». Тада су такође запустели и оближњи манастири Светога Марка Коришкога и Свете Тројице, чија је црква била до темеља срушена, манастир Мужљак и многе цркве по напуштеним селима, од којих су касније обновљени и оживели само манастир Светога Марка и Свете Тројице и понека сеоска црква. «Хришћани који су остали живи, али били срозани на степен робова (раје), нису имали снаге» да одржавају и један тако велики манастир, какав су били Свети Арханђели. «Запалили су га арнаутски чобани, купола је пала, кише и снегови уништили су

фреске, а Софи Синан-паша, пролазећи Призреном, изволео је да се манастирско камење употреби за његову цамију...»

СОФИ СИНАН-ПАША

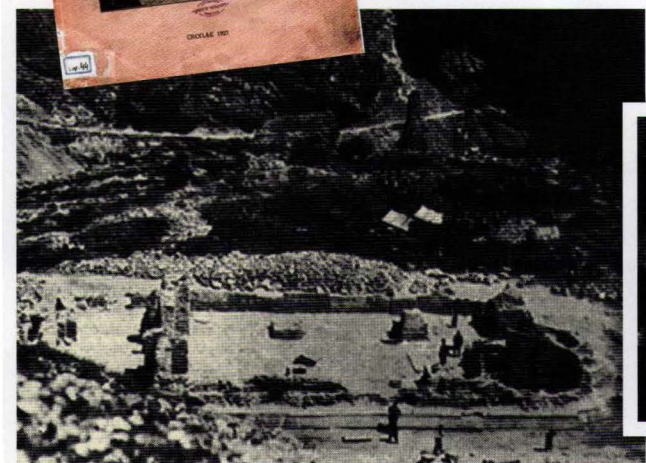
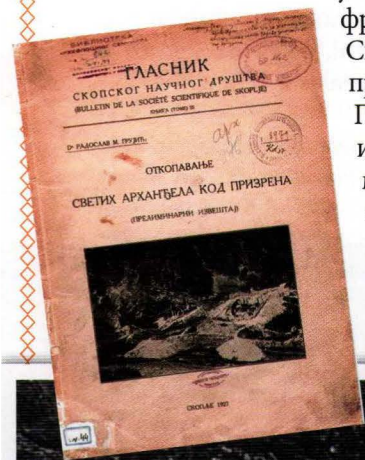
Међутим, по легенди из Средачке жупе, коју је забележио Призренац Петар Костић, четрдесетих година 20. века, манастир, у коме је још било монаха, у време Софи Синан-паше срушен је или разграђен до темеља одједном, да би се дошло до употребљивих и лепих, «царских» тесаника за градњу цамије турског великодостојника. После пада Призрена 1455. г., Турци су манастир опљачкали и разорили, тако да је већ тада опустео. Од највећих наших лаври Душанова задужбина прва је почела да пропада. «Може бити да би тај манастир и даље постојао да се није нашао један силник и потурица, али веома заслужна личност за турску царевину. То је био Софи Синан-паша, рођен у селу Виљни у Љумском срезу, раније призренског округа. Синан-паша је био веома учен човек, те је зато назван Софи («софос» - гр. «мудар»). Био је два пута помоћник великог везира, учествовао је у ратовима и био губернатор Офена (Пеште), те је и Призрен, у административном погледу, спадао под његову управу. Тако му се и дала прилика да поруши ту царску задужбину. Уколико има истине у предању, које се одржало у Средачкој жупи, он је ту своју злу намеру извршио на подли начин, тобоже по молби самих хришћана Средачке жупе. Синан-паша је написао тужбу Султану, како се у томе манастиру крију разбојници и на путу поред њега за Средачку жупу, Тетово и Качаник, пљачкају и убијају путнике, па се моли за дозволу да тај манастир поруши. А да би притврдио истинитост својих навода потписима старешина Средачке жупе, он позове највиђенију личност из породице

Вујића у селу Локвици, да му те потписе покупи. За ту услугу он обећа Вујићу да ће му дати

(као) награду пуну карлицу дуката. Карлица је била мера у Призрену за мерење жита; износила је 25-35 ока жита према тежини појединих врста жита; ока - 1280 грама). Вујић се полакоми, па скупии тражене му потписе и преда их Синан-паши, а овај пошаље султану у Цариград. Кад је Султан из поменуте тужбе видео какво «зло потиче из манастира», он дозволи Синан-паши да га поруши. Тада Синан-паша, место да награди Вујића карлицом дуката, карлицу напуни просом, па га покри дукатима. Због те преваре учињене Вујићу, остали Срби стану корити Локвичане што су продали Светог Арханђела за карлицу проса. Због проклетства које је бачено на ову породицу, кажу да никад није имала више од петоро чељади, што је за оно време, када су породичне задруге бројале и неколико десетина душа, па и у време када је ово предање записано (четрдесетих година 20. века) било лош знак. Од грађе срушене Душанове задужбине Синан-паша је сазидао 1614. г. у Призрену цамију која се по његовом имену зове Синан-пашина цамија, «цामीја слична рају», како се чита симболика цифара на њеном зиду, које обележавају годину њеног настанка.

Када је Синан-паша почео рушити манастир, онда је цела Средачка жупа устала, написала тужбу Султану противу Синан-пашиног зулума. И кад је Султан видео како га је Синан-паша љуто преварио, он му пошаље свилен гајтан са наредбом - «или да поруши цамију и обнови манастир, или да се обеси о свилен гајтан, који је за то добио. Синан-паша је радије пристао да се обеси, него да поруши своју задужбину и обнови манастир. Синан-паша је при повратку из Призрена, по турској историји, умро у Галипољу исте 1615. године, пошто је своју задужбину сазидао.» Овај Софи Синан-паша из 17. века није онај Синан-паша Коџа из 16. века, који је био турски велики везир и командовао турском војском против Аустрије. Овај други је био тај који је наредио да се мошти Светог Саве пренесу из манастира Милешеве

Археолошка ојкојавана у Светим Арханђелима 1927.

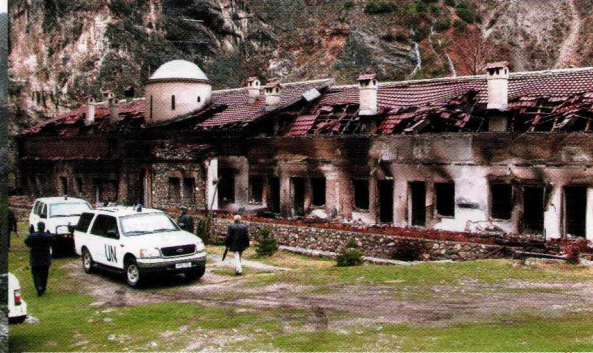
и спале на Врачару, у Београду, 27. априла 1594. или 1595. године.

Током наредних векова манастириште је додатно уништавано разношењем преосталог грађевинског материјала за подизање, како грађевина у самом Призрену, тако и обичних кућа и временом су остаци некадашњих грађевина затрпани наслагама земље. Без обзира на то, положај манастира је остао познат у околном народу, који је наставио да долази да се помоли и припали свеће крај гробнице свога незаборавног цара, и око њега су се плеле многе легенде о закопаном манастирском благу, због чега су се развалине повремено налазиле на удару светокрадица који су их прекопавали у потрази за манастирским скривницама. Према једној таквој фантастичној, али и духовно-символичној легенди, врх крста на средишњој куполи Светих Арханђела, красио је драги камен, дар царев, који се тако моћно блистао да је ноћу осветљавао широк простор десетинама километара унаоколо, тако да је човек могао и по најтамнијој ноћи, као по белом дану, препешачити при том светлу без лутања до самог Швањског моста.

НОВИЈА ИСТОРИЈА

У седмој деценији 20. в., обављени су на локалитету Светих Арханђела обимни конзерваторски и рестаураторски радови, тако да су обезбеђени темељи и делови зидова. У таквом стању они, на жалост, ни изблиза не дочаравају слику некадашње лепоте и величајности царског манастира. У овом периоду истраживан је источни и североисточни део платоа поред Бистрице, где су откривени већи део конака, као и трпезарија, а по окончању радова је на месту Душановог гроба постављена мермерна плоча. Архитекта др Слободан Ненадовић предложио је потом научно и стручно засновану реконструкцију овог споменика, разрадивши до танчина свој предлог у једној стручној монографији. Од 1998. г. манастир је поново заживео као мушки манастир.

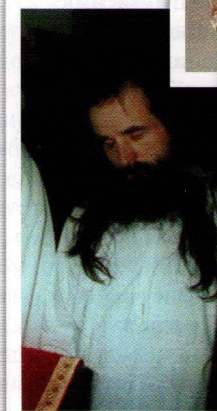
Делови одеће Светиој мученика Харитона и његов гроб у манастиру Црна река

Након повлачења српске војске и полиције са Косова и Метохије 1999. манастир Светих Арханђела је сачуван.

У јуну 1999. г. након повлачења српске војске и полиције са Косова и Метохије смерни сабрат светоарханђелског братства Харитон мученички је пострадао у Призрену од арнаутских зулумћара, који су га мучили и убили одсечењем главе, сакривши његово мученичко тело, које је откривено у индивидуалној гробници на гробљу у рубној призренској четврти Тусус, тек после више од годину дана. Нађено је без главе, са неколико преломљених костију под раскиданим џемпером и убодима у пределу срца. Препознато је по мантији и бројаницама, и остацима његових докумената. Мученички остаци оца Харитона Светоарханђелског погребени су у Црној Реци.

Током нових «косовских кристалних дана и ноћи», 17. и 18. марта 2004, цар Душанова задужбина се у погрому нашла на удару

зулумћара, иако се практично налазила у склопу војне базе међународних снага. Цео конак је спаљен и разрушен, као и звоник и дуборезачка радионица, а страдала је и плоча на гробници цара Душана која је сломљена, док је сама гробница, по ко зна који пут, оскрнављена. Евакуисано манастирско

братство се вратило већ у априлу и наставило живот у шаторима и контејнерима које им је обезбедио КФОР. Након тога је уз помоћ локалних Срба започета обнова југоисточног дела конака, која је окончана у новембру исте године. 26. јула 2005, уз јаке снаге КФОР-а, организована је прослава манастирске славе и 650.

годишњице смрти цара Душана. Прослави је присуствовало неколико стотина Срба, а целу прославу је директно преносио други програм државне телевизије.

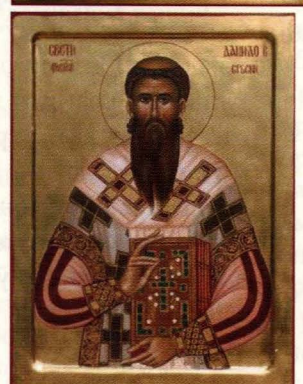
У мају 2007. је објављена студија о обнови целокупног манастирског комплекса, за коју је процењено да је потребно око 10 година и 8.326.000 евра.

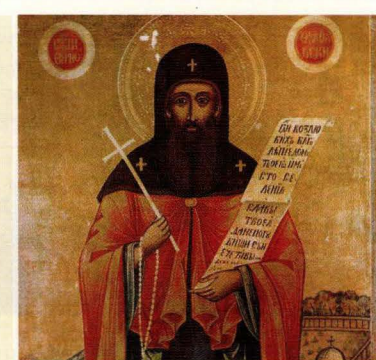
Свети Краљеви - Стефан Урош Други Милутин (око 1254-1321) и **Стефан Урош Трећи Дечански** (1275-1331) и **Свети архиепископи Никодим** (1317-1324) и **Данило Други** (1324-1337). Свети владари, ратници и првиепископи и утврдителји свога отаџства и светосавске „вере љравоверне“ и црквеног благозакоња у њему, књигољупци и књигописци, који „љравославним учењима својим“ „инојлемене јереси од Цркве Христове далеко одгаинаше“. Венчавши као првојерарси на краљевство оца и сина, кир Никодим – Светога Стефана Дечанскога а кир Данило – Душана Силнога, ова два архиепископа сазидаше и многе цркве - кир Никодим и једну од првих познатих цркава посвећених Светоме Сави Немањићу у Лизици код Пећи, а кир Данило и Богородичину цркву и храм Светог Николе у Пећкој патријаршији, а „*иде не сѣишоше цркву сазидати, тѣу зайоведидше да се начини од дрвѣи и љосѣи на хвалу и славословљење Боѣ, ѣако да се величање Боѣ савршава на сваком месѣу*“.

Свети Јоаникије Други, архиепископ ((1338-1346) и **први патријарх** (1346-1354) **српски**. За новог напестоника Светога Саве изабран на сабору као световно лице, учени логотет (тајник) царев непознатог имена, „збој умносѣи и кројке и ѣише нарави, љошѣован од самодржца Сѣефана Душана и од свих архијереја“. Умољен од сабора да буде „оцима оѣац и љасѣирима архијасѣир“, као „кројки слуѣа Христов, љовиновоа се љовелењу цара и сабора, и неѣосѣижним гејсѣивом Божијим сѣуѣио на архиепископски љресѣо“ светосавски, „љросвеѣљујући људе своје као звезда србска и закона црквених велико уѣврђење“. „Уѣврђен у љосничким љодвизима, љослеговао је и сам знаменоносним оцима, Сави и Арсенију“, и њима се „уѣодобно“, бивајући помоћник и топли заступник свих који му прибегавају, а „самодржавноѣа Сѣефана Душана милосрђу је и ѣихосѣи обраѣо...“. Проглашен на Цвети за патријарха од српског

епископата, трновског патријарха и охридског грчког архиепископа, о Васкрсу 1346. крунише Стефана Душана за цара у Скопљу и помаже му потом у састављању чувеног Законаика. Боравећи у Пећкој патријаршији, „у дому Спасову“, „приложи јој многа села и цркве у њима сазда, и храмове у Светој Земљи - на Кармил-гори - Св. Илије, а на Тавору - Св. Николе. Упокојио се након изненадне болести, на путу од Жиче, у којој га је болест затекла, ка Пећкој патријаршији, у Полумиру на Ибру. Његове мошти, које „љодају различна исцелења“ леже у гробници у Пећкој патријаршији, особито као чудотворне поштоване од житеља Пећи и Призрена. Фреске са ликом овог убрзо канонизованог Светитеља осликане су у Сопоћанима, Грачаници, Ораховици и Саборној цркви у Београду у олтару и на једној икони у Панчеву (Преображењска црква). Слави се 3. (16) септембра по црквеном календару, а помиње се и у служби Сабора српских просветитеља 30. августа. (12. септембра).

Преподобни Теодосије Трновски (крај 13.в. - 1363), Бугарин, један од најпознатијих ученика Григорија Синајца Старијег, родом из Трнова. Када до њега, који већ беше монах, дође глас да је са Свете Горе дошао у ромејско-бугарско Пограничје – Парорију велики грчки молитвеник и учитељ умно-срдачне молитве Григорије Синајца Старији и основао манастир, Теодосије ступи у њега, препознавши у Старцу дуго

траженог добродетелног и опитног учитеља правилног молитвеног подвига. После смрти Старчеве, не усудујући се да се прихвати игуманске службе, проборави мало у Бугарској, а затим оде на Свету Гору, али уклањајући се све време од напада разбојника, врати се касније у Солун и Бер, па у Цариград и опет у Погранични манастир, одакле се повлачи на Емонску гору код Несебра и Кефалеровску (Кифилеровску) гору, према Трнову, где уз помоћ самога цара Ивана Александра (1331-1371) подижу манастир са црквом, келијама и коначима, у који се слежу монаси са свих страна – из Србије и Влашке, из грчких и угарских крајева. Свети Теодосије на црквеним саборима у Трнову 1350. и 1360, потресно обличи јереси антипаламита, богумила и тзв. јудејствујућих, доводећи све до умиљења и суза.

У временима турских похара, преподобни одлази ради подвига у једну склониту пештеру, код Трнова, и тамо зида најпре стуб, после прелепу цркву и келије, за које сам цар са својим великашима носаше песак у skutима три врсте због велике стрмине места, око којих се ускоро сјатише нова монашка мноштва. Три године касније Свети тешко оболи, али ни тада, тела, од подвига и болова, толико сасушеног да му се виђаху кости и жиле, не лењаше устајати на уобичајено испосничко делање. Пред само упокојење, оде на поклоњење светињама и виђење са сабрамом из пароријског братства Светога Григорија, сада већ патријархом Калистом Првим, у Цариград, где се и упокоји на исти дан када и његов учитељ Григорије – 27. новембра (10. децембра), оставивши завештање: „*Најљре будно чувајмо блајочастиву веру ајосѣиолске Цркве и њене љравославне дојмаѣе, како их љримисмо од начала, и нишѣи не догајмо ниѣи шѣио одузимајмо... Чувајмо Христове свѣѣе зайовесѣи, јер онај ко их чува хришћанин је и љо имену и љо сушѣини. Никада не осѣављајмо бојомислије зайѣо шѣио је љо крејко оружје љроѣив вражије силе. И, највише од свѣѣа, држимо се љубави, која је врхунац добродѣѣѣи и љуноѣиа свију блаја... Одвраћајмо се далеко од клеветѣе, ѣнева, јаросѣи, злојамђења и зависѣи, који љомрачују душу и чине је љуђом Боју...*“

Преподобни старац Макарије Зетски или Горички (упокојио се после 1379. г.), велики подвижник и молитвеник тиховатељ (исихаста), живео и подвизавао се на острву (Старчево) Горица на Скадарском језеру десетлећима пре 1368-1379, када је, за време Ђурђа Балшића настао запис у коме се најраније помиње, у једном рукописном прилогу, који се чувао у Берлинској библиотеци. Око старца су се окупили ученици, тако да је његова испосница вероватно прерасла у манастир, а забележено је нешто касније да је на острву постојала и преписивачка школа, због чега је вероватно ту у 15. в. и сахрањен чувени књигопечатник Божидар Вуковић Подгоричанин. Ђурађ Балшић подарио је као задужбинар за старчева живота 1376-1378. г. горичкој обитељи нову цркву Успења Пресвете Богородице.

Преподобни старац Исаија Светогорац (упокојио се после 1375. г.) Хиландарац „*родом од србске земље*“, из угледне, властеоске породице из околине Липљана, који се замонашио у манастиру преподобног Јоакима Осоговског, а потом подвизавао у Светој Гори, уз познатог старца Арсенија. Велики подвижник и од мноштва Светогораца вољени и од самог цариградског патријарха Филотеја Кокина поштовани молитвеник и духовник: «Видевши га иноци и љубљена братија духовна те свете обитељи, од радости и весеља које им дарова Бог уживаху у таквом светилнику и медоточном језику. А блажени, када виде толико усрђе, обрадова се и развесели духом, док је тада стајао на месту неком равном и осветљеном, а око њега

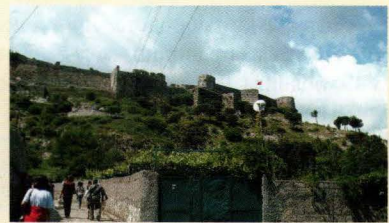

сабрани зборови светих отаца и братије љубљених му инока, велико мноштво народа који као Анђели стајаху и са страхом и љубављу духовном слушаху и примаху реч његову у срце своје...» Неки светогорски духовник истинито у је прорекао да га чекају многи болови и невоље, подсетивши га на реч Божију да је «многа невоља праведноме» и поучивши га да буде храбар и снажан. И заиста је страдао, и за живота и после смрти, како духовно - од клевета неистомисљеника у Пантелејмоновском манастиру од којих је, несклон кавзи и самооправдавању, морао бежати на запад, и од противника српске духовности и црквене самосталности, тако и телесно - када су га са братијом ухватили варвари и вргли у лађу, толико су и њега старог тукли, «да му се све тело обагрило крвљу», али га је Бог и из тога чудесно избавио. Старац Исаија био је и преводилац најпреузвишенијих мистичких списа Дионисија Ареопагита и летописац, као и духовни отац и саветник цара Душана, а у временима после његове смрти, и дипломатски представник Српске Цркве и државе кнеза Лазара, који је са благословом Светог Саве Четвртог, другог патријарха српског, издејствовао не само зацелење српско-ромејског црквеног несагласја, него и потврду

проглашења Српске архиепископије за патријаршију и од стране самог Цариграда. Неколико година живео је и деловао на двору деспота Угљеше у Серу. Убројан је у Светитеље Свете Горе. Његов спомен се светковао 21. августа, вероватно као дан његовог упокојења. Под тим датумом му је и житије које се чува у Хиландару. У време када је руском Пантелејмоновом манастиру претила опасност да због крајњег сиромаштва запусте, јер му, због најезде Монгола, из Русије више нису стизали прилози, старац Исаија постао је његов игуман и измолио и за њега и за друге манастире богате дарове код цара Душана. Још је др Леонтије Павловић указао да чињеница да је, поред житија, које је написао његов ученик крајем 14. в. и које се преписивало и прештампавало касније у оквиру «Атоског патерика», добио и богослужбену похвалу – «Похвала Светом Исаији», сведочи да је овај преподобни Исаија имао култ на Светој Гори. На почетку житија он се изричито и назива «Светим» и «блаженим». Култ Светога старца Исаије, започет у Светој Гори у 14. веку, прекинут је, како по заборавности самих Срба, услед слабљења непосредних веза са Светом Гором после Косовске битке, тако и настојањима оних струја међу Грцима, којима је лежало на срцу умањење свештене успомене на старца Исаију Србина на Светој Гори.

Свети Сава Четврти, други патријарх српски (1354-1375). Изабран за напестоника Светога Саве са места хиландарског игумана 3. септембра 1354. на «сабору србском и грчком», који је у граду Серу сазвао цар Душан. Двадесет година подвизавао се у Хиландару где је био црковник (еклисијарх), а од краја 1347. игуман. У то доба, поред грчкога, и српско монаштво давало је значајни печат Светој Гори. Патријарх Сава, који је био љубитељ књиге (сачувано је једно Јеванђеље на коме је забележено његово име), називао је себе «патријархом Срба и Грка», не зато што је показивао јурисдикцијске претензије на цео корпус Ромејске Цркве под надлежношћу цариградског патријарха и Охридске архиепископије, које у већини нису диране, већ зато да на јурисдикцијском подручју Српске патријаршије са новим епархијама (са бројним српским живљем, коме до тада није било омогућено да негује свој језик и народност) покаже уважање према грчком елементу и обезбеди му равноправност вероватно и у богослужбеном и језичком смислу, као и у заступљености у самом клиру светосавске Цркве. У доба овога патријарха, после почетне резервисаности због сумње у могућност да ће се за Србе издејствовати пожељног исхода преговора, без закидања аутономије, разуверен преподобним Исаијом, благосиља га да крене у мирење Српске и Ромејске Цркве, али умире нешто пре званичног измирења. Сахрањен је у цркви Светог Димитрија у Пећи.

1308/1309.

Рађа се потоњи краљ и цар Душан у Скадру на Бојани, најстаријој српској престоници, у Зети, као први младепац младога краља и престолонаследника краља-Милутиновог Стефана (Дечанског) и Теодоре, кћери бугарског владара Смиљца. После Душана, они добијају још троје деце - млађег сина Душица и кћери Јелачу и Теодору.

1314.

зетске властеле, и казне ослепљењем и слањем у кућни затвор у Цариград, под надзор самога ромејског цара Андроника Другог, таста Милутиновог, у делу његове палате, и игумана манастира Христа Пандократора-Сведржитеља. Ту очима заточеника мали Душан посматра и упија у себе очеву и материно страдање, и углавном издалека шаролики живот престонице васељене, учећи грчки језик и школујући се, док његов брат Душиц умире од непознате болести.

Почетак готово седмогодишњег "цариградског" изгнанства младога краља Стефана Дечанског и његове породице, након неуспеле побуне против оца, на наговор

1319/1320.

Повратак изгнанника у Србију, на позив краља Милутина, и помирење, након учесталих заузимања архиепископа српског Никодима, Светогораца, игумана Пандократора, па и самог ромејског цара Андроника, код старог српског краља. Након измирења, краљ Милутин сину Стефану даје на управу

1322. јануара 6.

један крај у Будимљи, док унука Душана задржава код себе на двору у Скопљу и Неродимљу, ради даљег васпитања и школовања. Душан поред деде остаје до његове смрти, 29. октобра 1321.

Венчање Стефана Уроша Трећег Дечанског на краљевство и крунисање отрока Душана за Стефана Душана, младога краља, његовог савладара на државном Сабору земље србске руком архиепископа Никодима. Душан добија на управу дедовину Немањића - земљу зетску.

Смрт Душанове мајке краљице Теодоре и нови покушај унијаћења Србије. 1323. г. Дубровчани покушавају да испосредују брачно орођавање српског двора Стефана Дечанског и анжујског напуљског двора Филипа Тарентског, титуларнога папског "цара цариградског", који тражи од српскога краља, да се, уколико жели руку његове кћери Бланке, "одрече шизме и ирисијане уз Римску цркву", што он одбија. Авињонски папа Јован Двадесетдруги узалуд шаље бискупа бриндизијског Бертранда са бројном пратњом у Србију са налогом да је поунијате.

1323-1326-1327-8.

Прва државничка и војничка искуства младог Душана - продор бана босанског Другог Котроманића Стефана, савезника угарског краља Карла Роберта, у захумско приморје долином Неретве, најезда фрањеваца на Босну, настојања да се на том таласу осамостале у међупојасу, на рачун Дубровника и Краљевине Србије. Сукоб краља Дечанског са Дубровчанима, које он покушава да отргне из загрљаја Млетачке републике, обустава трговине и мир са Дубровником у Дању код Скадра. На југу Дечански помаже старог цара и пријатеља Андроника Другог у одбрани од усурпатора Андроника Трећег, осваја Велес.

1324. или 1326. 1329.

Млади краљ добија маћеху - други брак Стефана Дечанског - са млађаном принцезом из царске куће Палеолога Маријом Палеологовом, рођаком краљице Симониде, синовicom њеног оца, ромејског цара Андроника Другог.

Рађа се будући кнез и самодржац, цар Лазар, син Прибца од Грбља приморскога (Грбљановића).

1330.

Победа Стефана Дечанског и Стефана Душана код Велбужда, потоње Бање Константина Драгаша Дејановића (по турски данас Ђустендила) после напада ромејског цара Андроника Трећег и бугарског цара Михаила, који се хвалио да ће "у Србији ипоставити иресију своју". У битки се изузетно одликовао двадесетједногодишњи млади краљ Душан, а Српско краљевство после ове победе постаје најмоћније на Балкану, иако је у међувремену изгубило

средње далматинско приморје, које заузео бан босански Стефан до дубровачког градског подручја.

1328/1330.

Лаик високог схоластичког образовања Бернардо Масари из Калабрије, из породице већ полатињених јужноиталских Грка, који на монашењу у унијатском манастиру Светог Илије у Капосини (данас Кубазино) код Галатре добија име Варлаам, свечано се, али судећи по плодовима његовог деловања у православној Романији, лажно у Солуну одриче уније и инфилтрира у политичке и црквене кругове Цариграда. Типични западни учењак, оштрог ума и језика, намеће се као хуманиста, филолог и теолог схоластичар аристотелијанац самоме цару Андронику Трећем

1331. септембра 19.

Венчање Душана на краљевство на Сабору земље србске у двору у Сврчину руком архиепископа Данила Другог, док новембра 11. осујећени и осинони великаши удављењем лишавају живота великомученог Светога краља Дечанског у тамници у Звечану, без знања Душановог.

1332.

Устанак властеле у Зети - Србина Богоја и Арбанаса Димитрија Суме, у оквиру плана за слабљење Србије и ново латинско крижарење међу православнима барскога надбискупа Гијома Адама, фанатичног противника свих шизматика, а посебно "злик Срба (Склавона), неирџајшеља наше (ијаске) вере", како о њима пише у својем познатом спису, посвећеном француском краљу Филипу Шестом, о плану за нови крижарски поход, уз позив да освоји "краљевство Расије".

манастир Светих Арханђела, задужбина његовог деде Милутина, у Јерусалиму. Иако се Дубровник обавезује да ће обезбедити деловање српског свештеника на стонској парохији коју су чинили испрва православни житељи, православна црква Пресвете Богородице у Стону до 22. августа 1335. већ је постала римокатоличка.

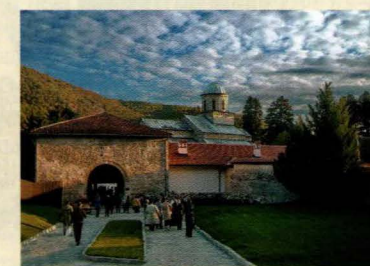
Краљ Душан уступа Дубровнику Приморје од српског Стона до Дубровника и цео Пељешац за данак којим се издржава

1334/35.

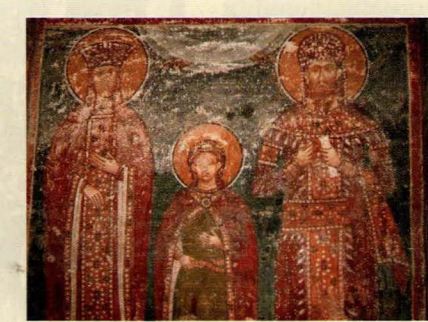
Рат против Велике Романије, краљ Душан осваја Прилеп, Охрид и Струмицу. Одбијен угарски краљ Карло Роберт који испреко Дунава напада српске земље. Срби заузимају Мачву.

1335.

1335. Краљ Душан завршава зидање и живописање манастира Дечани који је започео његов отац, у покајању и сузамазбог онога што је оцу чинио и што није учинио...

1337.

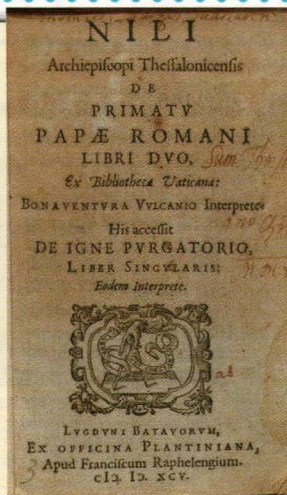
Краљица Јелена најзад рађа Душану краљу сина и престолонаследника Уроша, после шест година бездетног брака.

Српски архиепископ постаје дотадашњи царев логотет - секретар и саветник

Јоаникије, енергичан и разборит човек, и утврдител Српске Цркве, а на његово место на двору после неколико година долази Прибца Грбљановић, отац цара Лазара.

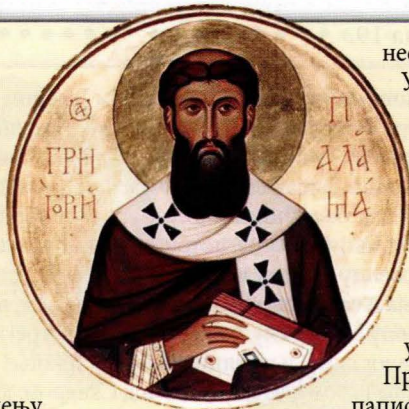

Почетак догматског спорења Варлаама Калабријског са светогорским монахом и исихастом Григоријем Паламом. Варлаам тврди да је Бог неспознатив и да истину о происхођењу Духа Светога не могу уз помоћ Аристотелове логике доказати ни православни ни римокатолици. **Нил Кавасила, митрополит Солунски,** пише дело „О узроцима раздељења Црква“ и „О главе(ши)нству папе“, у којима говори да је непријатељство Грка и Латина толико велико да се без изузетне помоћи Божије не може ни помишљати на измирење, а главним разлогом раздељења сматра латински додатак Символу вере. Саму потребу његовог проширивања приписује извитопереном гледању Римске цркве на првенство папе, које се изродило у главенствовање и неподложност васељеним саборима, а плод људског незнавења узет је за истину. Кавасила критикује и настојање Рима да из дијалога избаци источне патријаршије - Јерусалимску, Александријску и Антиохијску,

истичући да „само са Црквом Константинопољском може расуђивати, док остале три постоје само по имену, мучећи се у ропству варвара и остајући без икаквог наука“ Кавасила одговара да то не може бити разлог за њихово презирање, јер су се и у време 7. сабора оне налазиле у сличном положају, али нису биле лишене својих права. Што се тиче недостатка учености код њих, њихова унутарња светост, посведочена мноштвом њихових Мученика јесте достојна допуна недостатка спољашње мудрости, која је, по сведочењу самога папе Агатона, недостајала својевремено и Латинима, па ипак папа није био лишен свога права на саборима. Разматрајући учење да тобоже папи припада иста власт над осталим патријаршијама као, нпр., цариградском патријарху над потчињеним му епархијама, те да постоји само један врховни пресудитељ у догматима вере и правилима морала - папа, епископ саме васељене итд. Нил Кавасила наводи примере из историје Цркве и правила апостолска и саборска која оповргавају незнавености Латина.

Сабор у Цариграду, под председавањем цара и патријарха, на коме је осуђено лажно Варлаамово учење и свесаслазно утврђено учење о Исусовој молитви и нестворености таворске светлости, томосом који су саставили атонски монаси, на челу са Григоријем Паламом, на основу слова Божијег и учења Светих Отаца. Сабор је, насупротив Варлааму и његовом учењу о неспознативности и неприступности Бога, што га чини и догматски неописивим, исповедио да се Бог, иако неприступан у својој суштини, пројављује у Својим енергијама, које су обраћене свету тако да могу бити опажене и унеколико описиве, али нису чулне и јесу

нестворене, тј. божаствене. Учење Варлаама осуђено је као јерес, а сам он предат анатема. **Варлаам бежи у Италију где од папе добија одмах бискупску катедру у Хијераку,** што говори да је његово деловање у Грчкој било, у договору са римокатолицима, свесно усмерено на унижавање Православља и прослављање паписта (архим. Арсеније 1879) **Јуна 15. умире цар Андроник Трећи,** кога наслеђује дванаестогодишњи син Јован Пети Палеолог, под старатељством мајке Ане (родом Латинке, од рода савојскога) и великога доместика Јована Кантакузина, који започиње борбу за потпуно преузимање власти.

Српски краљ чудесно оздравља након дугог молитвеног обраћања чудесним заступништвом небеских сила, можда у старој цркви Светих Арханђела код Призрена. Са једним од претендата на грчки престо Јованом Кантакузином склапа савез у Приштини. У јесен те године - неуспела опсада Сера.

Краљ Душан осваја Сер, југоисточну Македонију и Свету Гору. Децембра 25. проглашава се у Серу за цара, док венчање за царство оставља за пролеће, радећи на његовом формалном омогућавању.

1346. Српска архиепископија уздиже се у степен патријаршије, на стогодишњем трагу од Цариграда признате Трновске патријаршије, којој је у Цариграду накнадно потврђено претходно самопроглашена автокефалија 1235.г., у складу са схватањем које су сами Ромеји истицали још бугарском цару Калојану, почетком 13. в., говорећи му, како он наводи у једном писму на латинском језику упућеном Римској курији,

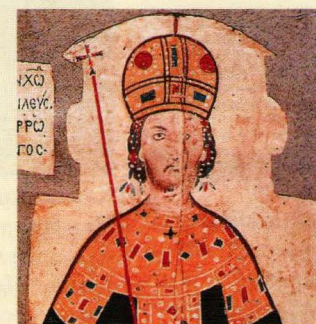
„дођи к нама, да те увенчамо за цара и начинимо ти патријарха, јер царство без патријарха не стоји (...et faciemus tibi Patriarcham, quia Imperium sine Patriarcha

Пројављење силе Божије у нетрулежним моштима Светога краља Дечанског и рођење првенца и наследника претходне године, у Душановим очима представљају знамења Божијег и очевог опроштаја и благослова за даље владање.

Краљ Душан тешко оболева у епидемији ендемске маларије, која хара у ромејској војсци

По миру од 26. августа цар Андроник Трећи уступа српскоме краљу Стефану Душану Охрид, Прилеп, Воден и друге градове, чиме Охридска архиепископија постаје поданик српскога краља.

током шестомесечне опсаде града Арте, коју држи профраначка епирска партија, ширећи се у околне области. Ова болест као убиствена комбинација дијареје, грознице и несносне главобоље коси 1341. и самог ромејског цара Андроника Трећег, а од ње се једва отрже претендент на престо Јован Кантакузин. У болести цара напушта његов великаш Хреља, који је носио ромејску титулу протосеваста, и пристаје уз ромејског цара, који те године убире успехе у Епиру и Арбанији.

Оснивање манастира Светих Арханђела код Призрена. Током или након освајања Арбаније, јужне и источне Македоније, у знак благодарности за примљено исцелење српски краљ враћа се старој Светоарханђелској цркви код Призрена, и одлучује да је обнови из

темеља, као манастирску цркву. У новоонованом манастиру поставља за игумана Јакова, једног од подвижника Синајаца, коме поверава припремне радове. Те године раскида савез са Јованом Кантакузином, који у сукобе око ромејског престола са противником Јованом Шестим Палеологом и његовом мајком увлачи Турке из Асије, уводећи их први на тле Европе, пошто су они у међувремену преотели од Велике Романије њене старе малоазијске земље.

Григором увелико гази путем варлаамитске јереси. По ромејском „Хронографу 14.в.“ – „октѡбра 11. би велика бура на мору. И многи беху одлучени од Цркве ѡиѡријархом ѡсѡодином Јованом (и Григорије Палама, бачен у тамницу – прим. ред.) И би велики земљоѡрес рано ујуѡиру. Бише удари ѡромат каквих никада не бејаше и ѡродужаваху дуѡ времена. Разрушене беху ѡрадске зидине и многи домови“.

У јеку грађанског рата између великог доместика Јована Кантакузина и великог дуче Апокавка, заступника законитог наследника ромејског престола Јована Шестог Палеолога, цариградски патријарх Јован Калекa подржан монахом Акиндином и филозофом Ниѡифором

non stare“). На сабору све Српске земље у Скопљу, у време када је ослабљени Цариград опседнут верским трвењима и борбама око престола, „у великој тишини и благостању српске државе“ у присуству српског епископата и бугарског трновског патријарха и охридског архиепископа, архиепископ Јоаникије бива свечано уздигнут у првог патријарха српских земаља. Априла 16. на Васкрс, краљ Стефан Урош Четврти, Душан Немањић бива увенчан руком првог српског патријарха Јоаникија за првога «цара Срба и Грка», а деветогодишњи син му Урош за савладара. Како ће показати многим чињеницама ромејизације „српскога дела“ своје двојне државе, којим ће управљати млади Урош, док ће

сам Душан управљати њеним „грчким делом“, столујући у Серу, новом титулом Стефан Душан (који утврђује да се на бившим грчким територијама у Светој Гори, на пример, његово име помиње после имена ромејскога цара) не показује претензију да уклони и замени ромејског василевса, него жељу да му као савладар припомогне и спасе наслеђе његово од анархије и турске чизме, и да жељу да достојно истакне Грке и свеколика њихова добра, као равноправну „саставницу“ своје царевине, јемчећи им не само равноправност, него баш и својеврсно првенство, сигурност и процват у своме окриљу, насупрот општој несигурности и опадању који су владали у остатку Романије.

У Великој Романији велики беспоредак.

«Маја 13. (према 9. византијској малој хронизи) «у

груѡм часу ноћи расѡуче се амвон храма Свеѡе Софије. Канѡакузин изишавши из Дигимѡѡиѡке, осваја све ѡврђаве у Македонији и одаѡиле се зајуѡује заједно са Турцима у Царѡград, наневши велике ѡѡѡѡе христѡјанима, а заѡѡим заузме Силимврију, ѡде ѡѡѡаје.»

Јован Кантакузин крунише се маја 21. по први пут за ромејског цара у Адријанопољу, користећи боравак јерусалимског патријарха Лазара, а у августу свечано удаје своју кћер за султана Орхана у Селимврији.

Кантакузин без отпора улази у Цариград и склапа договор са царицом мајком законитог цара Јована Шестог Палеолога да ће га током следећих десет година она и њен син признавати за старијега владара и да ће се Јован оженити његовом ћерком Јеленом. Смењен је патријарх Калека и на престо уводи нови - Исидор, рехабилитован је Свети Григорија Палама. Патријарх Исидор по други пут крунише Кантакузина.

1347. Скадарски бискуп Марко, у настојању да пошаље импресивнији извештај о цару Душану папи Клименту Шестом, тврди да је «краљ Душан жељан прихватити римокатолицизам», а папа пише Душановом протовестијару, Николи Бући, да је чуо да је «српски краљ вољан напустити шизму» те да се овај, Бућа, ваља у том правцу да га што више подстиче, еда „што пре врати у крило римске вере“.

Током пандемије куге, Стефан Душан се са породицом повлачи у Свету Гору, где походи и штедро обдарује многе манастире. Осваја Епир и Тесалију. Кантакузин узалуд зове у помоћ 10 000 Турака да поврати изгубљене земље

Цар Душан зида и завршава своју царску Светоарханђелску лавру код Призрена, која је, заједно са Дечанима, од којих је нешто нижа, пространством и висином највећи српски манастир.

До 1351/1352.

Не дирајући у затечени црквени поредак у Епиру, Тесалији, Солуну и Светој Гори, под јурисдикцијом Цариграда, као ни у Охридској архиепископији, цар Душан на бившим ромејским територијама са бројним српским живљем у Македонији – у епархијама Мелника, Филипа-Извора, Крстопоља (Кавале), Сера и Дrame, уместо грчких архијереја, који хоће да знају само за грчки језик богослужења, проповеди и администрације, ради потреба мисије доводи митрополите Србе, који су за двојезичје, па се, попут Јакова серског, на документима састављеним на грчком, потписују српским писменима. Због њиховог припајања Српској патријаршији и формалног кршења канона, под више политичким притиском незаконитог цара ромејског Кантакузина, патријарх

Калист Први, склонији тврдом *слову закона* него ли *духу који оживљава* смисао за икономију у управљању Црквом, нарочито према словенским црквама изриче *йривремену меру малог одлучења* од причешћа против цара српског и високог клира, забрањујући и свештеницима које посвећују Срби да служе у областима Цариграда, што значи да их санкционише не ни као *јерейике* ни као *расколнике*, него, већ анатеме и рашчињења, вероватно као *йодирковнике* (по разликовању *законоправилске*), што цар Душан без успеха покушава да изглади. Ипак, већ 1368. у разговору тада већ замонашеног Кантакузина са папским легатом о држању васељенског сабора, помиње се «*архиепископ Србије под влашћу цариградског патријарха*» као пуноправни и пуномоћни учесник саборске пуноће.

1353/1354.

Поново букти сукоб између Кантакузина и Јована Палеолога, доводећи до смењивања (1353), па враћања (1354) патријарха Калиста и узласка на престо (1353), па повлачења (1354) и поновног доласка 1363. патријарха Филотеја Кокина, уз многе грке речи и њихово узајамно анатемисање.

1354.

Умире септембра 3. патријарх Јоаникије, а његов наследник на престоу Св. Саве постаје као Сава Четврти дотадашњи игуман хиландарски, на сабору «српском и грчком» у Серу, на коме је допуњен Законик. Лајош Први заузима Београд. Доба појачаног прозелитског притиска папске курије на цара Душана и похода угарског краља Лајоша Првог на северне крајеве Душанова царства. Низ (можда, ипак, само

и родослова, који догађај само региструју без икаквих појединости, латински зачуђујуће подробно описују да је цар

био кренуо тобоже у освајање Цариграда и да је оболео од тешке грознице, од које је и умро 20. децембра. Писмо, сачувано у венецијанском архиву (CXVII) у коме се помиње млетачко јемство староме Ђурашу у Скрадину да ће са породицом бити збринут у случају да цар крене да га казни, садржи формулацију више него симптоматичну у погледу опасности која је од Венеције и Авињона и њихових

људи на терену претила управо цару Душану: говорећи о обећању датом Ђурашу, кастану скрадинском, да ће се за њега постарати у случају да се „овај господин цар, ако би био жив, или, пак, његов син, ако би се нашао мртав речени господин цар, расрди и ражести на Ђураша због предаје овог острога“ (quod idem dominus imperator, si vivus esset, seu eius filius, si reperiretur mortuus dictus dominus imperator, gravaretur et indignaretur contra dictum dominum Juraxes pro dicta reassignatione dicti castri (Scardonae)“, млетачки известилац из Скрадина неопрезно одаје своје *сазнање да се завера склована йройив српскоја владара сасвим йриближила своие исйуњењу* те да је питање када ће се остварити њен циљ – ликвидација шизматичког

цара – постало само питање дана и часа. Чињеница да је датум под којим се води ово писмо, из кога се види да је цар Душан још жив, јесте 10. јануар 1356, што би значило да цар Душан није умро, односно убијен 20. децембра 1355, већ после 10. јануара 1356. Посмртни остаци цареви сахрањени су у његовој гробници у Светим Арханђелима код Призрена, по предању у сребрном ковчегу. 1455. г. камена гробница је разбијена, оскрнављена и опљачкана од Турака. Посмртни остаци су из украденог кивота изметнути, али их је неко пажљиво сабрао и поклопио мермерном плочом, коју је потом затрпао земљом, а открио их је тек 1927. проф. Радослав Грујић, поневши их са собом у Скопље. Уочи Другог светског рата, 1941. г., селећи се за Београд, исти научник их је пренео у Патријаршију и, положене

На Сабору све србске земље, властеле и архијереја, у Скопљу обнародован **Закон благовернога цара Стефана, прозван касније, Душанов законик** - уз **Закономправило** Светога Саве, најважнији закон средњовековне Србије, допуњен на сабору у Серу, 31. августа 1354. г. Његови највернији преписи - Атонски и Струшки почињу поглављем «О томе

како да се очисти христијанство». У прописима о христијанству и духовним дужностима, који следе, у одељку «*За јерес латинску*» стоји: «Христијани ишли су се обратили на азимсјво (бесквасије, тј. латинску веру) да се иовраше ојей у христјансјво. Ако ли се ко ... не иовраши у христјансјво, да се казни, како ише у Законику Свейих Ојцаца. И да иосјави Црква Велика ирошјојоје ио свим ирјовима, да иовраше христјане од јереси латинске који су се обратили у веру латинску, и да им даду зайовестј духовну. И иој латински, ако се нађе да је обратио христјанина у веру латинску, да се казни ио закону Свейих Ојцаца...».

Октобра месеца цар Душан одлази на запад своје државе, где

Патријарх Калист сазива у Цариграду сабор на ком је поново осуђено варлаамовство и потврђена правоверност учења тада већ митрополита солунског Григорија Паламе.

његова сестра Јелена, удовица Младена Трећег Шубића, настоји да од Венеције одбрани породичне поседе, на којима је код Кистања на реци Крка подигла и сама, као своју задужбину, отприлике у исто време (после удаје 1347/8) манастир Светих Арханђела. При повратку са породицом одлази у осмодневну посету Дубровнику где је најсвечаније и најласкавије дочекан.

1355.

1355/1356.

фингираних, из пера каснијих пропагандиста насталих) писама, упућених српском владару, његовој супрузи и већ покојном патријарху Јоаникију, а приписаних Иноћентију III, која теже да што уверљивије покажу да у то доба Душан моли папу да га прогласи капетаном

хришћанске војске против Турака, будући тобоже спреман да овога призна за Христова намесника на земљи и потчини му се, али папа за заповедника проглашава Лајоша Првог, док Душану упућује писма и легате који треба да помогну у успостави римокатолицизма у Србији.

позитиван одговор папе на све молбе осим на молбу за именовање за заповедника хришћанске војске. Пријем је био веома хладан, чак, према нимало непристрасним описима у латинском животопису Томасовом, непријатељски. У сваком случају, Петар Томас је разгнењен отишао из Костура право ка краљу Лајошу и тражио од њега да одмах нападне Душана и уништи његову земљу.

1355. Пропада још један покушај унијаћења Србије. На државном сабору који цар Душан држи у Крупишту код Костура у Македонији, походи га висока папска делегација, на челу са бискупима Петром Томасом од Перигорда (Перигеја) и трогирски бискуп Бартоломеј, доноси му, наводно

Цар Душан покушава да помогне сестри да одбрани од Венеције градове Клис и Скрадин. У Клис шаље своје немачке најамнике, а у Скрадин војску под командом старога Ђураша и његових рођака. У Скрадину се грађани и млетачка војска опиру власти царевој, те је Ђураш приморан да преда власт Млечанима 10. јануара 1356. У току решавања ових спорова напрасно, под неразјашњеним околностима, умире цар Душан. Иако се обично узима да је цар Душан умро 20. децембра, како истичу латински извори, за разлику од српских извора, летописа

1363.

у картонску кутију, чувао у својој библиотеци, са знањем патријарха. Показало се да је цар Душан, и за живота и после смрти подједнако био «страшан својим непријатељима» и непријатељима његовога народа и Цркве, јер нити су се пренос и сахрана његових посмртних остатака смели свечано обавити у време буржоаске Краљевине Југославије нити се врло дуго њихово присуство у Београду смело објавити у време комунистичке Титове Југославије, него су инкогнито чамиле међу књигама у Српској Патријаршији, далеко од очију јавности, пуне три деценије, до 19. маја 1968. Тада је коначно Свети архијерејски сабор Српске Цркве, на челу са Његовом Светошћу, патријархом Германом (Ђорићем), одлучио да саврши свечани «пренос тела цара Душана из Патријаршије до цркве Светога Марка», обновљену гробљанску цркву бившег Старог гробља, на коме су 1595. г., на заравни званој Чушићева хумка, (на месту данашње кафане «Последња шанса») као највишој тачки данашњег ташмајданског платоа, спаљене мошти Светога Саве, и извршио га је уз учешће више хиљада верника.

Патријарх Калист креће лично на челу царевог изасланства ка српској царици удови Јелени, монахињи Јелисавети у Сер, да се договори око укидања мера одлучења са Српске патријаршије и заједничке одбране граница од Турака. На путу ка Серу, походи Свету Гору и чувеног старца Максима Капскокаливу, о чему се у атонском житију старчевом каже: «У то доба послови Српске Цркве стајаху тако да је у Србији било потребно присуство васељенског патријарха. Зато, по вољи царевој, тадашњи Свети патријарх Калист крене тамо са својим клиром. Упутивши се по задатку, он посети и Свету гору Атоску, као бивши светогорски

монах. Обилазећи овде разне свете обитељи, сматрао је потребним да проборава и у убојој колиби богатог добродетељима и свима по њима познатог Светога Максима. Свети како приличи дочека Светога владуку, и прими његов архијерејски бгослов. После пристојног поздрава, он присутнима каза као у шали ово: 'Овај сјаирац унесрећни (погуби, упропасти) своју сјаирицу!' (тј. Константинопољ). И, испраћајући Светог патријарха, запева следеће надгробне стихове – 'Блажени непорочни, на пут ходећи...' и рече онима који су ту били да се патријарх неће вратити на своју катедру и да ће његове посмртне остатке примити у своја недра земља Србска. Тако се и деси...»

ЦАР ДУШАН СНАНИ ОТАЧАСТВОЉУБАЦ

ПРЕМА СТАРИМ ЛЕТОПИСИМА...

Стефан Урош Трећи роди сина два – Стефана, првога цара, и преврло Симеона, који у грчкој земљи, у граду Трикали царствовао и тамо коначно животоприми... Превисоки и благодасниви Стефан цар први роди се лета 1302. (1308 – грим. ред.) а, закраљивши се, закучи и грчку земљу (насељену бројним српским житиљством – грим. ред.) и, њу себи поиновавши, поспавља се у њој за цара лета 1346. И, веома своје отачастиво прославив, и поштијујући земљу србску, одавуд је распростирани и рашири, и околне народе поинова, бишке замењујући и победо творећи, и велику ишину и благоданствиве своје отачастиву подаде, Божастивене храмове поидже и обнови, у благоданствиву се подвиже, отачастиво своје красећи, власице своје дарујући свейлим

свишма и појасима златним царским. И тако, блајујући, у делу царства свога намисли и саздаде велик дом архиепископства Михаила и Гаврила код града Призрена, иде, по скончању његовом, бише пренесене мошти његове. Поживевши похвално, кончину досиже лета Господње 1356. (1355/56), оставивши велику жалост и плач земљи Србској. А роди и сина прекраснога Уроша лета 1337. Урош овај ушину красан и досиодиван појавом, али млад разумом бејаше, преизобилно милостив и кројак јави се, савети сараца одбацујући, а младих савети примајући и волећи, пође исто онако као Ровоам, или, да кажем, као Михаил цар грчки који од свога раба Василија поспрада, тако и од хранишља свога поспрада Урош и многа злобљена и освети и

отачастива својега и положи на себе венац краљевства србскога, а браћу своје Уљешу сирани грчке земље уручи са чином деснојске частии. А онај праведни, ако и поспрада од лишенга царске частии отачастива свога, но поспред своје земље у својој частии царској славно Боју оде. Лета 1371. пошбоше Вукашин и Уљеша у Македонију, у иејак.
(Койривнички летопис 1453)

„Онај речени Стефан, који се и Дечанским именује, Трећи је Урош“ (име Ур-ош, као Рад-ош, од старог „оур-ур/„ор“ - „издизати се, истицати се“, као реч „орао“, а значи - „изузетни јунак, херој“ - прим. ред.), „који сазда цркву прекрасну Свештога Вознесења на реци Бисјирци у

Дечанима, чије часне мошти леже целе и неовредиве, и слајки миомир до данас изливају, роди два сина Констинтина и Душана, а Душан беше краљ и краљевством венчан на царевање Србима

и Грцима и даљним сиранима. Он саивори и цркву преславним Свештим Архиепископствима у Бисјирци, више Призрена, којој равнога под сунцем ничега не може бити, и таква красота због грехова мојих близу је разорена. Красотом и уметношћу своје израде она превасходи цркву дечанску, изузев мрамора, и величанственошћу својом од дечанске је моћнија. Зашто

муке прешире, велим од Вукашина и Уљеше.
А овај Вукашин сиодоби се од њега (Уроша) частии чина деснојскога, а поштом ја он и увенча /венцем савладарским/, а поштом овај сврже њега са прешило

Део са крстом на заспави цара Душана

Рождество Бојородице у Скопљу,

Ајокрифни комбиновани грб цара Душана

а маћи његова у Чрној Гори више Жељивога. Уроша (Петити) уморише краљ Вукашин и Уљеша десној и Гојко, које Бој не оспави у живоју, но чашу коју пошодину своје налише, сами помало испише и од Турака грчко најојени бише. На Марици близу Чрномена све војниство њихово пошпољено би, од 70 тисућа само мало њих прешоја... Када и сами они падоше, праведан суд Божији примеше...“
(Карловачки летопис, 17. в.)

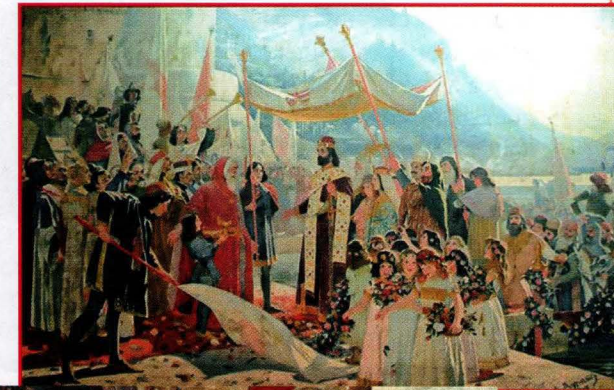
ПРЕМА СТАРИМ ИЗВОРИМА И НОВИМ САЗНАЊИМА...

Цар Душан био је и у најдословнијем смислу колосална личност српске историје – огромне висине и јаке грађе, висине 2,14 м, што је, отворивши

кивот Душанов у цркви Светог Марка у Београду, утврдила стручна комисија Св. Синода СПЦ. И припадници цар – Душанове гарде од стотину и једног витеза били су царске и доцарске висине, преко два метра, а један од њих, стегоноша, био је за педаљ и од цара виши. Када су у Хиландару, где се чувају и огромни цар-Душанов поболац са сирелама и свилени покривач (хаша) за коње, нарочите венецијанске израде, и чувена Душанова винска куја, запремине 2, 5 литра, за разлику од уобичајених од 2,5 децилитра, научници први пут развили сачувани цар-

непријатељима својим и диван свим царевима околним од самог чувења имена његовог. Јер, сви околни цареви, који слушаху о њему и имену његовом, како има такву савршену милост и љубав од Христия Дародавца, сви се

Долазак цара Душана у Дубровник, Слика Марка Мурајша

Пројашење Душановог законика 1349. године, историјска композиција Паје Јовановића рађена 1900.

Душанов барјак, сведочи историчар уметности Душан Миловано-вић, стајали су задивљени: ратна застава троугаоног облика, сашивена од осам слојева чисте свиле, била је димензија читаво три са четири и по метра, а на врху копља, на које је била причвршћена, стајао је велики крст, тежак четири и по килограма! Такав стег царски носио је стегоноша цар-Душанов у биткама, који је морао бити „планина од човека“, у левој руци, јашући на коњу...
***

ирућаху да им моуће буде у љубави са овим благодаснивим краљем живећи...
(Данилов насипављач „Житије краља Стефана Уроша Четвртог“, 14. в.)

***
Тај краљ беше већи шелом од свих људи на свешћу својега времена, и сирашан у лицу. И обичај беше у шој краљевини и иријадаше краљевскоме величанству, кад се излази пред краља да се свак пред њим покони пре поздрави и чини му друје израде пошпољовања...
(Филиј Мезије, О цару Стефану, 14.в.)

Красан изледом лика и дивном лейошом шела свога, изнад многих синова људских, и сирашан

ЦАР ДУШАН О СВОМЕ ВЛАДАРСТВУ: ДА СЕ ОД ПЛОТСКОГА КА ДУХОВНОМЕ И ОД ЗЕМАЉСКОГА КА НЕБЕСКОМЕ УЗВИСНАМ!...

«Пошто се слово анђелско за сву васељену побрину, васељена је благоверјем и чистотом испуњена. А цареви и праведници са сваком мудрошћу смерни су раби (слуге) истинитог Бога, нашег Владике Исуса Христа. Међу њима су и претходници наши, господари нашег богодарованог отачаства земље србске, моји Свети родитељи и прародитељи, који у области својој сачуваше и обновише ваљано домове Господа Бога Сведржитеља, Пречисте Његове Мајке и свих Светиња Његових, а друге из темеља подигоше. Од њих и заповеђено би да се у те /храмове/ положе телеса њихова, за њихов свети спомен. И тако и би. И зби се оно проречено пророком Давидом, који говори: *Вољу оних који ја се боје испуњава Господ и молићу њихову чује.*

Свете, пак, мошти њихове дарују исцелења и многе различне недуге исцељују и у ратовима са иноплеменцима победу пројављују отачаству своме. И смрт њихова блажена јесте, као чин царски (достојанство царско), а и очи наше видеше шта Бог дарова онима који га љубе. Изволењем Бога Оца, спешешњем Сина и поучењем Духа Светога, молитвама Пречисте Владичице наше и Светих родитеља и прародитеља мојих, удостојен бих бити им на престолу и наследник у богодарованом отачаству нашем као краљ Стефан Четврти са сином мојим Урошем, у Христу Богу верни и самодржавни господин

Печати
цара Душана

свих земаља србских и поморских и грчки (пра)праунук Симеона Немање Светога и Првовенчаног краља Стефана, у анђелском лику названог Симона монаха, и син Светога краља Уроша Трећег. Поучен њиховим житијима, сачувати се трудим заповести њихове неизмењено и непоколебиво, да, као што у пролазном овом и земаљском царству, од њих неразлучан бејаш, тако ни у вечном Небеском Царству не будем лишен доброг наслеђа њиховог у неисказаном јединству и красоти подржавам неизмењиво у векове векова свесилним тајанственим дејством Његовим /Христа Бога/, из кога преизвиру сва блага доброте и премудрости и бесмртство, и слава и живот свим земљанима. Јер, рече Пророк: *‘Многе цареви царују и кнезови земни владају.’* Због тога од почетка сви богомислени и богомудри разумевши са страхом Владика и Добротвора свога, који им подари толике и такве дивоте из неисцрпних скривница Својих, не само да царују свиме земаљским, но и Небеским свиме, такоређи у векове пребивајућим, постараше се сваким подвигом и свесрдачном љубављу Њему послужити и свом

нарави и свим добродетељима угодити му, по Пророку који говори: *‘Принесите Господу славу и част, принесите Господу славу имену Његовом, узмите жртве и ходите у дворе Његове! А коме то, о богооче, цару и пророче Давиде?’* *Ономе Стирашном!*, рече, који узима дух кнезовима, Понајстрашнијем над царевима земаљским, а опет благоме Човекољупцу који прима и моли од нас намеру добру и искрену, као принос Авељев, жртву Аврамову и две лепте удовице оне. По том образу и добродетељи и хришћански се као хришћански цареви господарећи, ови се христољубиви и благочастиви

јавише, они, пак, милостиви и кротки, и сваком правдом испуњени, а трећи опет сваковрсним лепотама, здањима, велим, црквеним и сваким приложењем и украшењем славу и част своје Владици принесосе. Од таквих су благодаћу Христовом и Свети прародитељи и родитељи краљевства ми, од првога, господина и самодршца свих србских земаља и поморских, Симеона, и за њим, благочастиво и самодржавно краљујућих редом, сваки у своје време, који многочасно и многообразно здања црквена велелепно саздаше и украсише сваким приношењем добрим, један другога на већу ревност подстичући Божаственом љубвом, Владици своје на славословље и свему христољубивоме на испуњење установише и утврдише себи на спасење и вечни спомен.

И, видевши благодат нову на родитељу своме, Светоме Урошу Краљу (пројављене нетрулежне и чудотворне мошти Стефана Дечанскога), због тога свим жаром душе и жудњом срца трудим се да се од плотскога ка духовноме и од земаљскога ка Небескоме узвисим, те све оно што је испуњено и узаконено Светим прародитељима и родитељима Светим и Божаственим црквама прилажем и потврђујем, а што недостаје допуњавам...

(Из «Повеље краља Душана, манастиру Свешћих Пејтра и Павла на Лиму», 1343)

ЦАР ДУШАН КРОТКИ САБЕСЕДНИК СВЕТИТЕЉА СВЕТОГОРСКИХ

Цар Душан био је владар карактеристичне духовне тананости, тако ретке када су у питању световни моћници, исткиване на разбојима синаитско-светогорског молитвеног тиховалаштва савремених старца духовника, чији је бивао чести полазник и поучљиви сабеседник

СУСРЕТ СА СВЕТИМ ГРИГОРИЈЕМ ПАЛАМОМ

За време једног боравка Светог Григорија Паламе, ранијег Светогорца, на Светој Гори, у којој је нашао уточиште пошто га, након наречења 1347. г. за солунског митрополита, паства у град није хтела примити, нађе се тамо цар србски Стефан Душан. Знајући врлине и заслуге Светог Григорија за Цркву Божију и видећи га у невољи, усрдно га замоли да пође са њим у његову земљу, где ће добити архијерејски престо и где ће од свију као велики угодник Божији бити свим срцем љубљен и поштован и, уз то, царски дариван и у свему слушан. Покушавао је србски цар такође и да га наговори да буде његов посланик код цара у Цариграду. Тада, наимае, Света Гора беше припојена царству Душановоме. Душан је знао какав углед ужива Свети Григорије у својој земљи, и није било ништа чудно што је таквог мужа хтео да придобије. У настојању да приволи Светитеља, цар га је подсећао на горку садашњост – на то како се са непоштовањем односе његови према њему они који би требало да га слушају, па му чак не дозвољавају да уђе у Солун и

прими своју митрополитски престо, док би му он, цар србски, дао и земљу и цркве и богатство... Но, човек Божији Григорије, будући свештено венчан за своју солунску епархију, од које би га, по црквеним законима, само смрт могла одвојити, топло заблагодари цару на његовој љубави и састрадању и штедрим и милостивим понудама, исповедајући кротко и са уважавањем цару да његову душу не привлаче ни власт, ни имања, ни даровања, нити било какве драгоцености: «Све то ми

не значи ништа. Да ли би сунђер, који може да упије у себе само чашу воде, бачен на сред овог пред нама налазећег се Јејејског мора, био у стању да смести у себе све воде морских дубина? - Наравно да не би. Упио би у себе колико чашу воде, а галаса и воденог мноштва не би се ни дотакао. Тако и ја. Одавно сам навикао да о маломе живим и да се задовољим са најнужнијим. То је за мене најприродније. Зато, царе, кад би

ме поставио на сва злата која постоје на земљи и под земљом, или да ме бациш у златну реку митског Пактила, и сам би ти видео, да се од свих тих пролазних блага и потреба, не би на мене ништа прилепило. Хвала теби на понудама и обећаним даровима, али, не будући жељан земаљских блага, но мира међу својим љуто завађеним саотачаственицима, и уз то будући венчан са својом Солунском црквом, за чију душу ми се са безумницима и непријатељима вере наше ваља изборити, не могу следовати твојим речима...» Ово непоколебиво одбијање понуде не разгневи поучљивог србског цара, него га само још више увери у светост Паламину, штавише цар Светитеља још више поштоваше, жалећи што једно такво светлило не може поставити на свећњак своје земље.

Седам година након овога разговора, а годину дана пре смрти цара Душана и пете године откако Свети Григорије Палама коначно ступи на своју солунску катедру, током једног путовања из Солуна за Цариград деси се да његову лађу заробе Агарјани, тј. Турци, тада већ неприкосновени

господари некада хришћанских, малоазијских обала, који га заробише и одведоше у Анатолију као роба. Читаве године продаван из града у град, Свети Григорије је расправљао са Агарјанима о вери, неверне просвећивао светлошћу Јеванђеља, а верне, заробљене хришћане укрепљивао и тешио, охрабрујући их да остану чврси у вери и безропотно носе свој крст, у ишчекивању награда и венаца после смрти. После годину дана деси се да чудеснога Светитеља из руку агарјанских откупе својим новцима управо неки цар-Душанови Срби, вероватно трговци, и да га на сопственим лађама врате у Солуну, на општу радост.

Тако љубав и богатства христољубиве Србије Божијим промислом помогоше овом великом светилнику Велике Романије да и даље светли православној васељени на спасење многих, допуњујући на свој начин његову горе поменуту духовну поуку: иако се земаљском благу уистину не смемо пристрашћивати, не треба га ни са гордим презиром одбацити, јер, понекад, неиспитивим судбама Божијим, у рукама истинских богољубаца она могу послужити као средство за судбоносна добротинства.

ЦАР ДУШАН, СВЕТИ СТАРАЦ АРСЕНИЈЕ СВЕТОГОРАЦ И ПРЕПОДОБНИ ИСАИЈА

И нађе (преподобни Исаија) неког великог старца, просветљене душе због његових многих духовних добродетељи, по имену Арсеније. Њему се у Господу повинова на сваку послушност и покорност. И многим старањем потруди се Исаија и њему послужи богоугодно, као што треба оцу своје духовне, за неко време. Овога великог и Светог старца Арсенија благочастиви и христољубиви цар наш Стефан (Урош Четврти Душан) много љубљаше и веома усрдно му послушан биваше због многих његових духовних врлина. И када дође благочастиви цар наш Стефан у Свету Гору, дође к старцу великом Арсенију, те су

много разговарали и наслађивали се душекорисним причама. Узевши Свети старац за руку оца нашега Исаију, рече: «Благочастиви царе и христољубиви, време је одласка мојега дошло. И ево теби сина мојега духовног Исаије, па га имај уместо мене за свако исправљање и утешење у твојим духовним подвизима. И од тога времена толико велику показа благочастиви цар Стефан љубав и почаст према блаженом оцу нашем Исаији, да то не умем да опишем. Онда старац Арсеније пређе из овог живота к Богу. После уснућа Светога Старца, изиђе отац наш Исаија у место безмолвно са учеником својим Силвестром, у пустињу Светога Павла, имајући за саветника и саподвижника блаженог и преподобног Дионисија освештаног. И ту проведе доста времена у многим борењу и подвизима. И одатле вођен Духом Светим дође у свету обитељ Светога и славног великомученика и исцелитеља Пантелејмона, јер беше и пре тога свето то место много помагао и укрепљивао. Видевши га запустело готово до краја и покренут Божаственом ревношћу, угледајући се на Светог Атанасија Атонскога, призивајући помоћ Божију и Светога Пантелејмона, прими савет и благослов од Светих и духовних отаца,

отиде к благочастивом цару Стефану. Када га виде цар Стефан са великом радошћу овесели се због доласка његова. И, насладивши се духовним и божаственим разговорима, каза му о свему што имаше и о обновљењу и подизању манастира Светог Пантелејмона, и о другим нужним потребама светогорских манастира, молећи за помоћ, заштиту и подршку. А благочастиви цар Стефан многоусрдно и обрадовано, раздрагано прими све што рече отац наш Исаија. Исто тако и благочастива царица Јелена многоусрдно примаше речи његове. И све што захтеде, са радошћу му све испунише и савршише. И обдарише га многим златом и имањем на помоћ и на сазидање манастира, и на раздавање убогим манастирима и немоћним монасима. И тако га са радошћу и са миром отпустише... И тако отац наш Исаија од самога темеља подиже цркву прекрасну и трпезарију и гостопримнице и све што је манастиру потребно и монасима за покој – цркве красно велике, стубове (куле), метохије са хрисовуљима царским... А када оно изби спорење и неслога међу начелницима црковним, Грцима и Србљима, не примаху Грци к приопштењу Пречистим и Божаственим тајнама србске свештеноначнике, но штавише на њих веома хуљаху. Видевши то блажени отац наш Исаија, да се не умножи злоба, подиже се Духом Светим са великим усрђем и, узевши са собом... (прота светогорског и неке Свете старце, као и своје ученике), Теофана...и Никодима, родом Грка (Тисманског)... Никандра и Силвестра...и све што је на потребу, достиже Царствујући град и састаде се у Духу Светом са васељенским патријархом светим и са Божијом помоћи и поспешењем Светога Духа све што захте сатвори. Помирење и благослов испросив састави раздор Свете Цркве, и до данас мирује благодаћу Христовом Црква Божаствена...« И патријарх српски до данас управља бродом Цркве Српске.

СВЕТОАРХАНЂЕЛСКО МАНАСТИРСКО НАСЕЉЕ

У клисури Призренске Бистрице, на око три километра узводно од Призрена, налазе се данас конзервирани штурци остаци некада велелепног царског манастира

Утврђење Вишеград

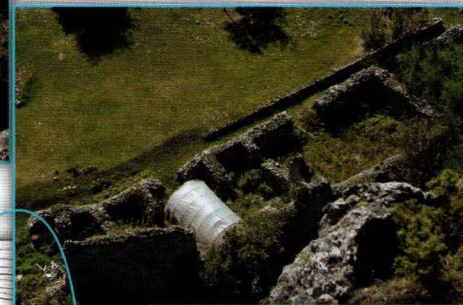
Стефана Душана Немањића, коме је као одбрана и уточиште служило утврђење, такође сачувано у остацима на брду изнад манастирског локалитета. То утврђење је старији

Манастирска конакарија, са кухињом

део светоарханђеловског “града”, још из пренемањићких времена, а Срба из околних села називају га - Горњим градом, Вишеградом или Призренцем. Млађи део светоарханђеловског “града” назива се градом Доњим или Душановим у ужем смислу. Сазидан је на заравњеној окуци (меандру) Призренске Бистрице, вољом ктитора - самога цара Душана, на месту где је стајала старија и једноставнија

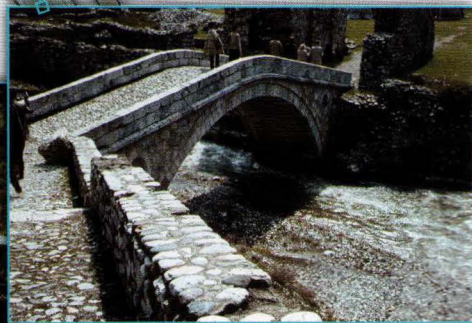
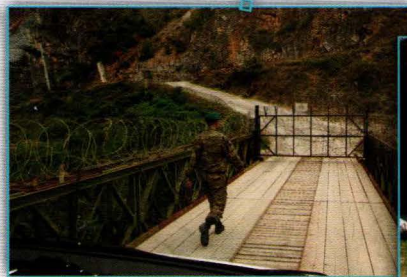
Ситуациони приказ манастирског комплекса Светих Арханђела са утврђењем Вишеград
Аутор: мр Небојша Гајић, дил. инж. арх

Гробна црква цар-
Душанова
- Свети
Арханђели

Остаци
манастирског
конака

Кайела Светиој Николе

Светоарханђелска светиња, која је имала везе са оздрављењем царевим од страшне болештине у епидемији која је крајем четрдесетих година 14. века масовно косила по Балкану. "Доњи град" представљао је комплекс грађевина, подигнутих трудом српских мајстора из Средачке жупе, а можда и мајстора Јермена, у времену највећег процвата српске државе, на ограниченом простору, на крчевини усред некада густих шума, у подножју стрме стене на којој се као стражар поперо град Горњи, у близини богатих извора, са отварањем према реци Бистрици и шарпланинским врховима.

Манастирско насеље размештено унутар одбрамбеног бедема који га је опасивао са свих страна, чиниле су:

1. **црква - Светих Арханђела**, као средишња тачка унутрашњег простора, са гробницом царевом,
2. **капела Светог Николе**, умногоме налик на велику цркву, али двоструко мања, која је прва и изграђена,
3. **манастирска трпезарија, са кухињом**,
4. **конаци владареви**,
5. **конаци монашки**,
6. **изуманија**,
7. **"ступ књижни"**, "кула" са библиотеком и преписивачком радионицом,
8. **болница**,
9. **друга пратећа здања манастирске економије**

РЕСУЛТАТИ ДОСАДАШЊИХ АРХЕОЛОШКИХ ИСКОПАВАЊА

После радова проф. Радослава Грујића у августу 1927. и тадашње конзервације налазишта, обимни истраживачки и конзерваторски радови вршени су на комплексу Светих Арханђела у раздобљу 1961-1965. г., под руководством др Слободана Ненадовића. Даља археолошка истраживања вршена су током 1992. г., а 1993. и 1994. г. најпре сондажно, а затим као обимнија систематска заштитна ископавања. Ови радови су,

уопште узев, показали да манастирски комплекс Светих Арханђела није искључиво средњовековни локалитет, већ многослојевито налазиште са широким хронолошким дијапазоном налаза, почев од енеолита, који би указивао на насеље из млађег гвозденог доба до касне антике средњег века.

Проф. Грујић је, у извештају о својим испитивањима терена на коме је саграђена средњовековна црква 1926/7. г., навео да су испод пода и темеља средњовековне цркве, на дубини од 0,50 м пронађени темељи "...старе византијске цркве, са много малтера и остатака фресака, на којима превлађује светла боја. У каснијим истраживањима проф. Ненадовић је углавном констатовао темељна проширења Душанове цркве. У простору главне апсиде, међутим, нашао је једини правилно оријентисан зид унутар цркве, будући да су оба црквена здања подигнута са осетним одступањем у оријентацији, који се протеже у правцу север-југ. Он се не може довести у везу са архитектуром средњовековне цркве. По проф. Ненадовићу овај зид представља једини сигуран траг старије цркве, коју даље треба тражити изван простора апсиде.

Током радова 1927.г. проф. Грујић је наилазио и на гробове које је, за разлику од осталих, средњовековних, определио

Ниво са остацима њога у источној конаци

Ошкочајана њлоча љраја са лонцем на њему

Налаз фрагмената мозаичког њода цркве Светих Арханђела љронађен љриликот ископавања у Вишеграду

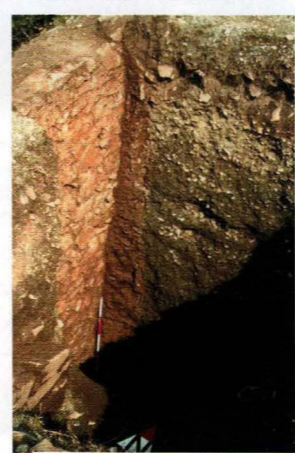

као ранохришћанске са мноштвом уломака керамике. Наводи да се они налазе са спољне стране темеља "старе цркве". Укупно пет гробова било је покривено двосливно постављеним "римским цреповима".

Ископавања из 1993. и 1994. г. у Вишеграду су констатовала присуство нешто уломака рановизантијске керамике, из 6. в, што указује на рановизантијску, јустинијановску фазу овог утврђења.

У манастиру су, између главне цркве и источног конака, откривени такође фрагменти касноантичке или

Цистерна за воду ошкочајана у Вишеграду

рановизантијске керамике, дуж једног правилно изграђеног зида у правцу северозапад-југоисток, који у простору испред средњовековне апсиде скреће у правцу севера, местимично оштећен уповањем гробова средњовековне некрополе која се развила око цркве, као и у јужној згради источног конака (из, оквирно, 4.-6.в.). Током сондирања простора низводно од главног улаза у манастир, као и око зида, грађеног уз употребу малтера, старије грађевине која се налазила испод северног дела источног конака Душанове задужбине, нађено је нешто грнчарије из 11. в. - лонаца, крчага и амфора. У источном конаци, у контролном рову између њега и апсиде главне цркве, нађени

Гроб са скелетом и (голе) су једна љроб са љлочот на сшарот бронзана зиду копча без

Ваљришије у источној конаци

Ошкочајана љриезарије са очуваним остацима скуљшур

сачуваног трна и четири бронзана чанкаста новчића са краја 12. и почетка 13. века.

Највише материјала пружио је слој који припада средини и другој половини 14. в. са уломцима употребне трпезне грнчарије (глејосаних и орнаментисаних крчага и здела) са Вишеграда, са простора између цркве и конака, са простора низводно од главног улаза у манастир и, понајвише, из самог источног конака, око 50 м дуге грађевине, у првој фази без преградних зидова, просечне ширине око 4,50 м, која је касније подељена на мањи (северни), испреграђивани, део и већи (јужни), без преградних зидова. Цео овај источни конак, током једне од каснијих средњовековних преправки, добио је нови зид према западној страни, који је у свом северном делу покрио зид старије грађевине непознате основе и порекла у правцу североисток-југозапад. На простору између главне цркве и источног конака откривен је део још

раније установљене средњовековне некрополе вероватно још из 11. века, али се 12 истражених скелетних гробова, од којих су они уз апсиду били сахрањени у гробним конструкцијама од ломљених камених плоча, а сви су оријентисани према средњовековној цркви и углавном без прилога, датују у 14, 15. и 16. в. У 15. и 16. век датују се и други налази грнчарије са свих истражених површина.

У Вишеграду је пронађен уломак мозаичког патоса из главне цркве: сачувани део садржи геометријски орнамент и мозаичке коцкице, а био је, очито, у секундарној употреби, као и многи други по околини и граду Призрену разнети делови са Светих Арханђела. Уз унутрашње лице западног бедема Вишеграда откривена је цистерна за воду која се по начину изградње уклапа у систем средњовековних резервоара за пијаћу воду у тврђавама, али за њено тачније датовање и даље недостају елементи.

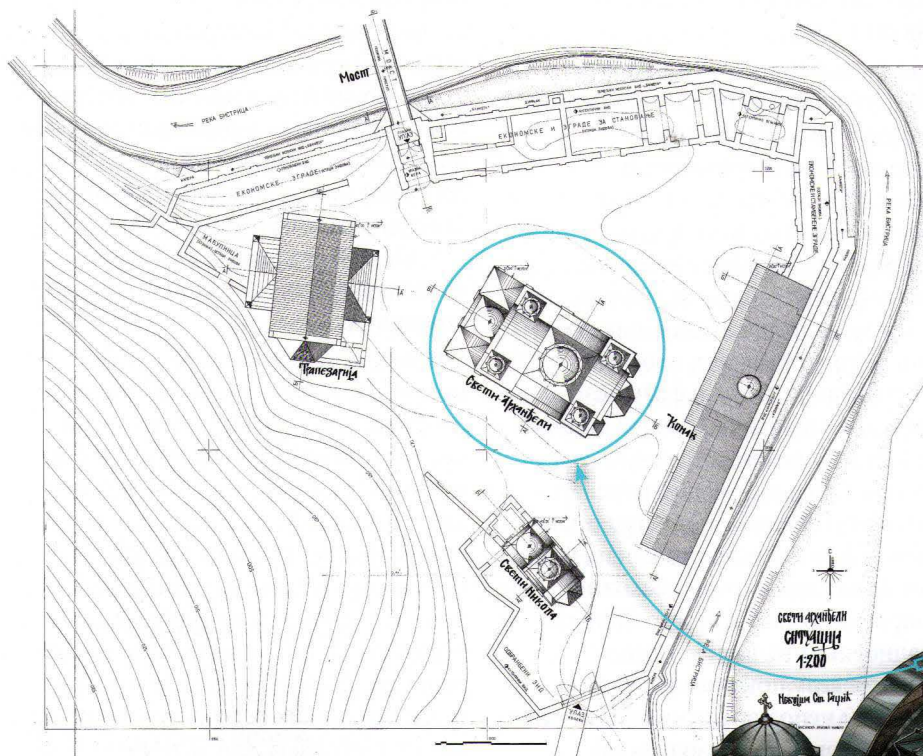
Сви ови налази указују на постојање касноантичког или рановизантијског комплекса на потесу Вишеград - Свети Арханђели, при чему би на месту касније средњовековне тврђаве требало да постоје трагови касноантичког утврђења, под којим је постојао и још неистражени део, вероватно са црквом, некрополом и пратећим здањима. Досадашњи средњовековни налази који претходе Душановом времену још увек су недовољно бројни и неповезани, да

би пружили било какве одређеније податке о локалитету, али јесу довољни да посведоче непрекинутост коришћења целокупног овог простора у фортификацијске и верске сврхе.

Зид сшарије здања код апсиде цркве Светих Арханђела

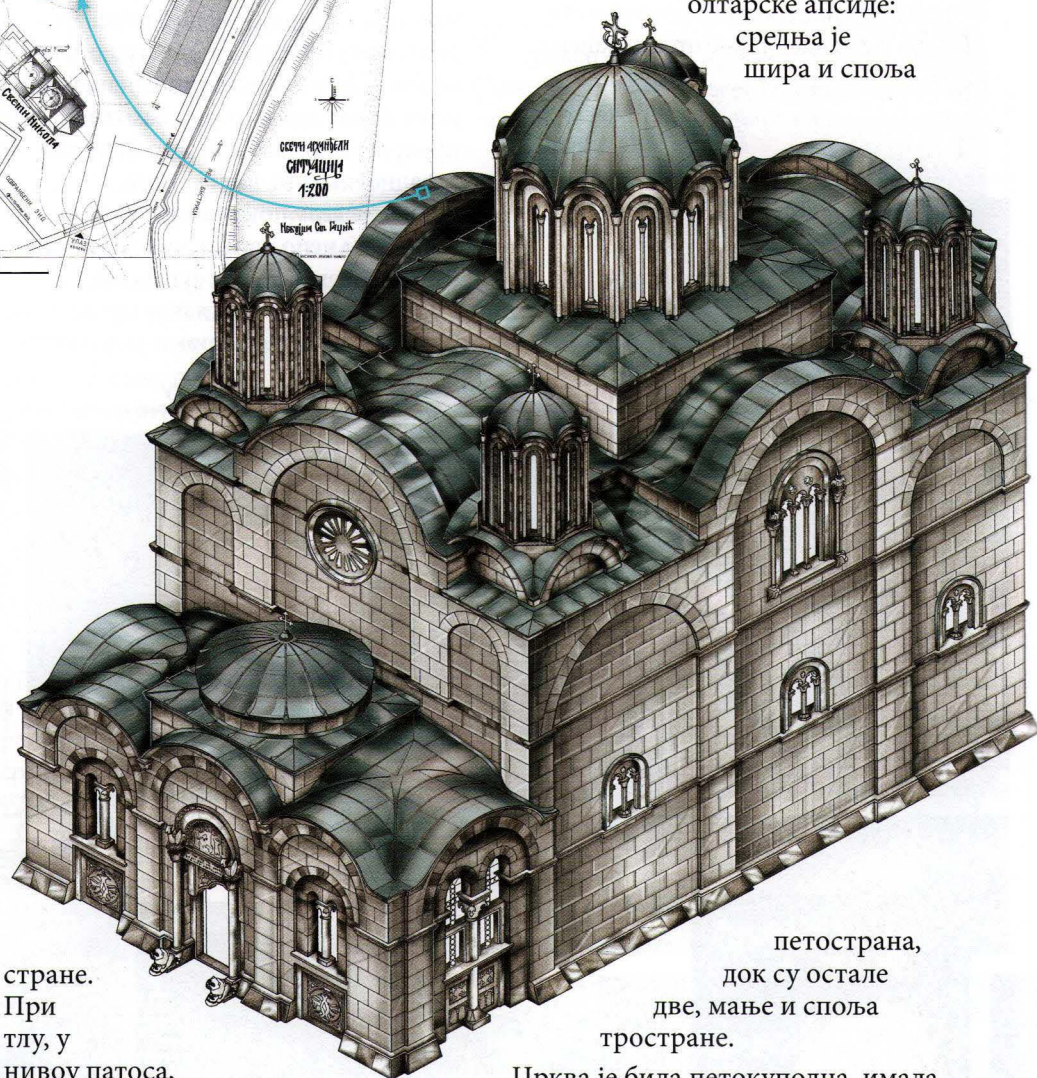
АРХИТЕКТУРА МАНАСТИРСКОГ КОМПЛЕКСА

појављује се доле, ни у основи ни у фасади, него се горе, у сводовима и крововима, јасно оцртава. На источној страни су три олтарске апсиде: средња је шири и споља

АРХИТЕКТУРА ЦРКВЕ СВЕТИХ АРХАНЂЕЛА

Главна црква Светих Арханђела, сачувана данас само фрагментарно, последњи је велики споменик рашке школе. По концепцији архитектуре садржи готово све елементе рашке и наговештај моравске школе. Раскошна грађевина имала је архитектонски план ромејског уписаног крста и зидна платна оплаћена мермером и украшена многобројним скуптуларним каменим украсима у традицијама рашке школе. У основи свог просторног решења, али и у решењу поткуполног простора, косог сокла и тамбура кубета јединствен је пример у средњевековној архитектури на овим просторима. Храм Светих Арханђела био је здање правоугаоног облика са дужом страном од 28.5 м и краћом од 16.7 м. Главни брод цркве (наос) био је потпуно одвојен од улазне припрате (нартекса). Основа ове цркве има облик праве тробродне василике са уписаним крстом и додатом припратом са улазне

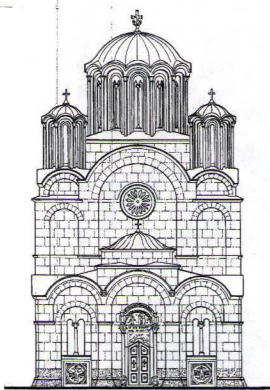

стране. При тлу, у нивоу патоса, то је једноставни правоугаони простор, који је уметањем четири квадратна ступца доведен на тробродни облик. Трансепт који пресеца око средине ову тробродну василику не

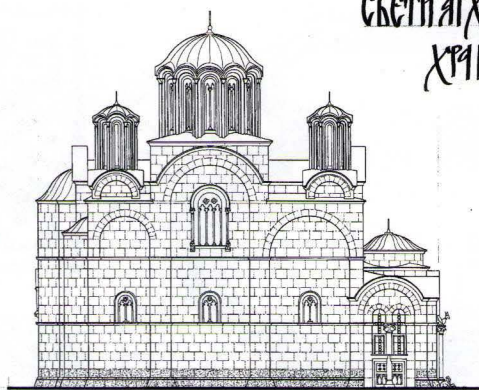
петострана, док су остале две, мање и споља тробране.

Црква је била петокуполна, имала је једно велико дванаестострано кубе и четири мања које су се налазиле у угловима бочних бродова. Припрата са слепом калотом је нижа од брода цркве на западној је страни и

СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ ХРАМ

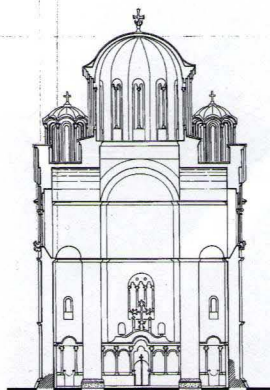

ЗАПАД

ЈУЖНА

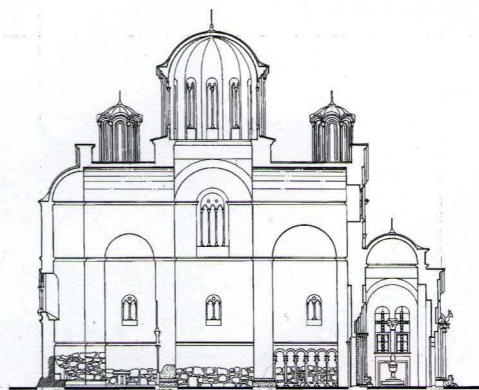
0 1 2 3 4 М
П1:200

ПОПРЕЧНИ ПРЕСЕК

454

Мерујша Ст. Гаџић

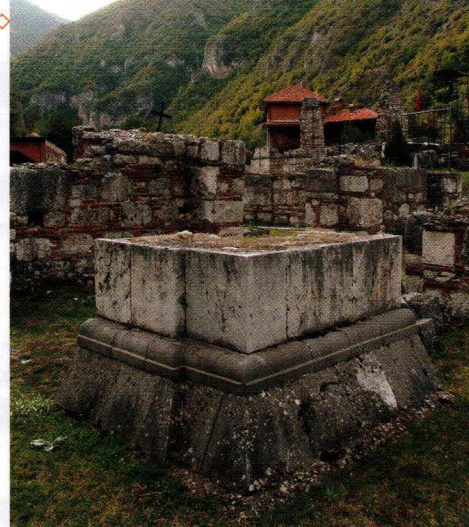
ПОДУЖНИ ПРЕСЕК

Б5Б

0 1 2 3 4 М
П1:200

има пет отвора преграђених мермерним парапетним плочама и архитектонским украсима. Фасаде су биле обложене светлосивим мермером из локалног

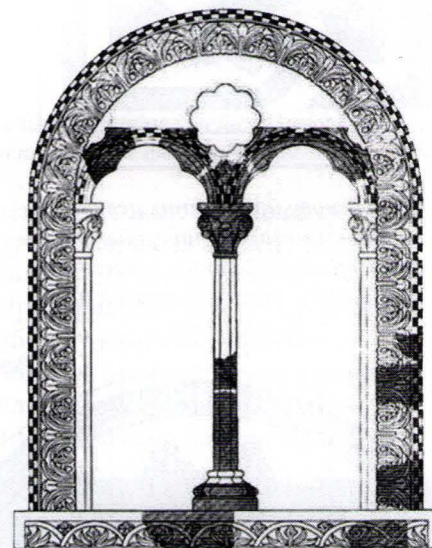
каменолома, док је начин зидања византијски, комбинација камена и опеке (ред камена, ред опеке). Храм је споља обзидан исполираним мермерним плочама. Оригинална

Спољна обрада фасаде

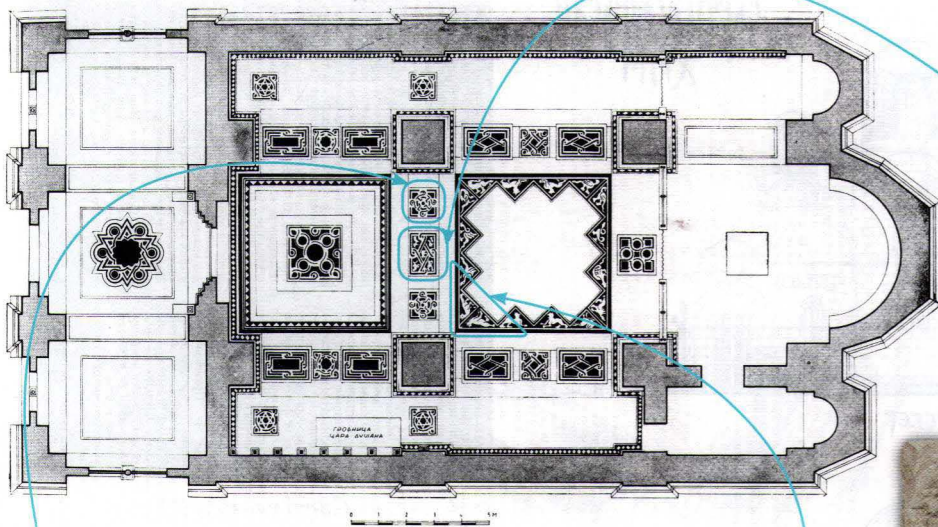
је била и спољна обрада фасаде. Најзначајнију новину представља хоризонтална подела фасаде у две зоне помоћу камених испуста (кордонских венаца) и косог каменог сокла.

Прозори су камени а њихови отвори су једноделни, дводелни и троделни; са трима отворима су само прозори на јужној и северној и

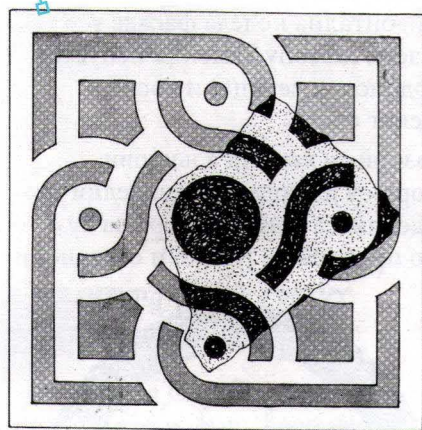

Реконструкција бифоре са цркве на основу сачуваних фрагмената

Црква Вазнесења Господњега на Убу, рађена по узору на Св. Арханђеле код Призрена, дело је њроф. др Предрага Ристића, по коме су Свети Арханђели "највеће архитектонско дело које је српски човек направио. Као један од истраживача обнове овог манастира, њроф. др Предраг Ристић сматра да "не знамо шта ћемо на Косову, докле год не обновимо Свете Арханђеле..."

Основа цркве Светијих Арханђела са реконструкцијом њога

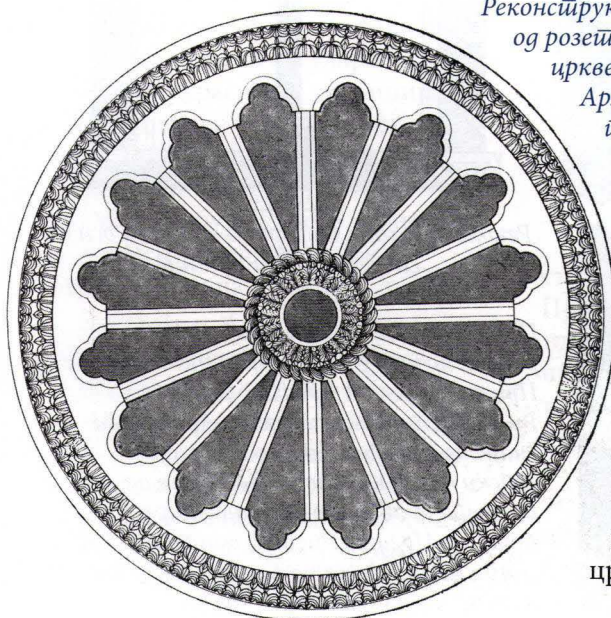
392 0 25 50 CM

На основу њронађених делова њодној мозаика (на цршежу означених као ѡамнији елементи) извршена је реконструкција целе њодне ѡлоче

апсидалној фасади, између првог и другог кордон-венца. Одозго су полукружно засведени. Стубићи на бифорама и трифорама имају богату камену пластику са бројним биљним стилизованим елементима.

Реконструкција једне од розета са фасаде цркве Светијих Арханђела ѡрема сачуваним фрајментима

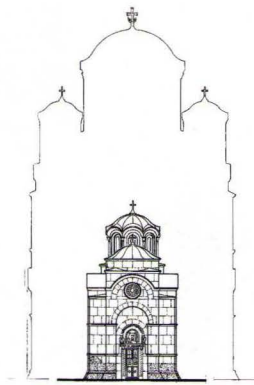
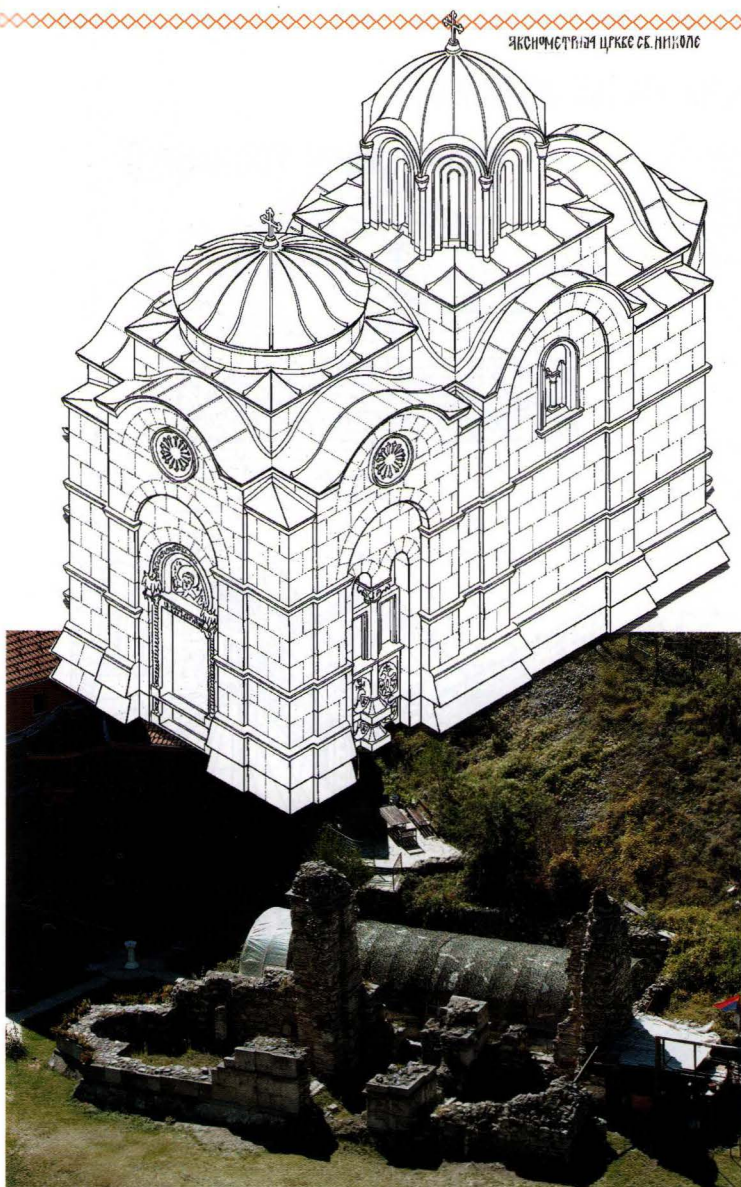
Улазни портал је такође камени, са богатом профилацијом на довратницима и надвратницима. Фасада изнад припрате украшена је лепом розетом која се налази у горњој зони западног pročеља. На Душановој задужбини примењена је и дошла до изражаја розета као врста украса, који је често коришћен у западном црквеном градитељству, која на

Фрајментии ѡода који су и данас у Арханђелском манастиру са цршежом реконструкције деишаља ѡодној мозаика (лево)

свој начин наговештава цар-Лазареву Раваницу. Исклесана је из једног комада, испуњена биљним и геометријским преплетима, а около има један или два украсна венца.

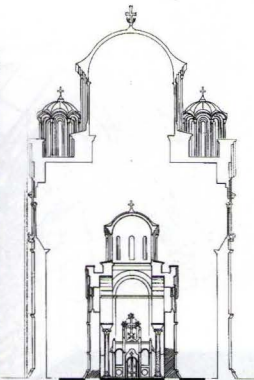
СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ
СВЕТИ НИКОЛА
Невођша Ст. Гацик

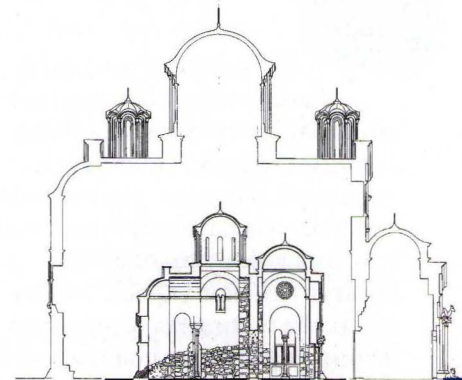
ЗАПАД

СЕВЕР

ПОПРЕЧНИ ПРЕСЕК
4x4

ПОДУЖНИ ПРЕСЕК
8x6

Анализа односа величине између цркве Светиој Николе и Светиих Арханђела преко анализе фасада и пресека

АРХИТЕКТУРА ЦРКВЕ СВЕТОГ НИКОЛЕ

Црква Светога Николе сазидана је јужно од цркве Светих Арханђела, уз стрме падине брда на коме се налази тврђава Вишеград. Наведена црква по свему је налик на велику цркву, и прво је била изграђена, послуживши као прототип или “мустра” протомајстора за добијање сагласности цара за архитектонска решења главног храма. Црква има облик сажетог крста и правоугаоног облика, са дужом страном од 13 м и краћом од 7 м. У основи је главни брод јасно одвојен од припрате, а на источној страни се налази апсида, која је споља тространа, а изнутра полукружна. У унутрашњем простору видна су два осмоугаона камена стуба изнад којих се

налазило кубе и купола. Прозора на овој цркви није било много. Осветљење је долазило са кубичних прозора и бифоре која се налазила изнад другог кордон (појасног) венца. Сама фасада цркве Св. Николе у својој спољној архитектури била је рашчлањена хоризонталним кордон венцима и верикалним благо избаченим пиластрима. Црква Св. Николе у погледу технике грађења зидана је потпуно исто као и црква Светих Арханђела. Обе оне имају коси сокл и профил

венца на соклу. Сва поља су одозго лучно завршена а у делу западног зида припрате украшена розетом. Прозори, розете, венци и архиволте обилују каменим украсима, богатом профилијацијом и каменом пластиком. Кубе је подигнуто на високо камено коцкасто постоље.

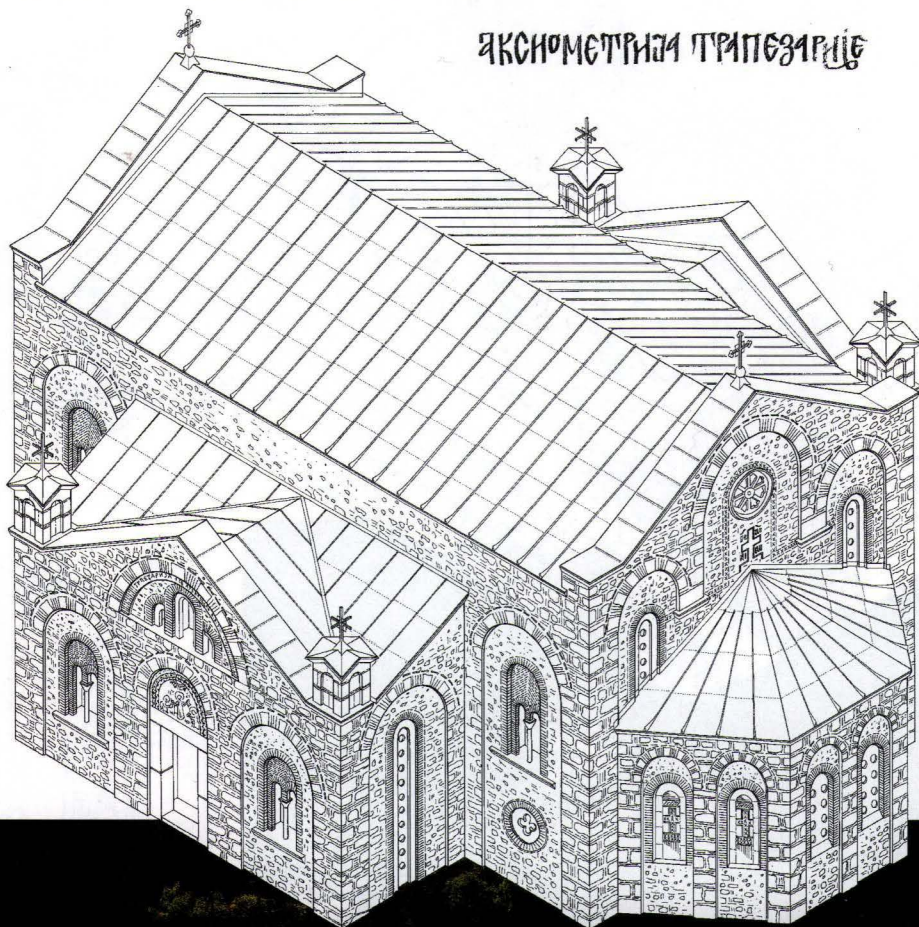

Фрагменти камене илације из манастира Светих Арханђела који се данас налазе у Музеју средњовековне уметности у Скопљу

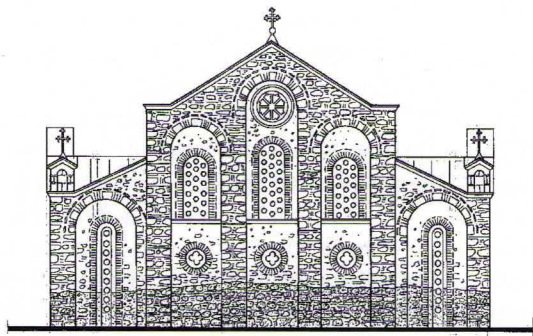
И припрага почива на коцкастом постољу, на којем се налази плитка, слепа калота. На бочним странама приправе налазе се велики дводелни отвори чији су доњи делови затворени парапетним плочама које су такође биле богатог каменог украса. Зидови су такође били зидани на исти начин: унутрашња половина била је озидана византијском техником, комбинацијом кречњака са опеком, а спољна половина зида била је од модросивог тесаног камена чија је спољна површина била равна и глатка. Архитектура цркве Светога Николе у свему прати монументалну Светоарханђелску цркву, много је сажетија што се простора тиче, али изгледа да су, обликовање и живопис истоветно рађени код обају здања.

На основу свих ових елемената можемо да закључимо да је Душанова задужбина, манастир Светих Арханђела, са двама својим црквама, по својој општој архитектонској композицији, био византијска грађевина. Облици отвора, прозора, розета, пода и портала, као и целокупна камена пластика, такође и добар део грађевинске технике имају све одлике романског стила, са приличним примесима готике и на неки начин представљају симбиосу архитектуре Истока и Запада исказану кроз архитектуру ових цркава.

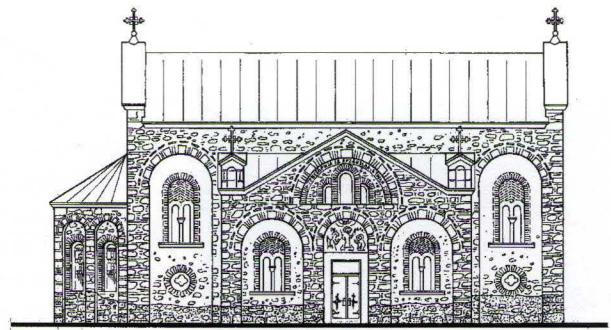
Треће здање у склопу манастирског комплекса је монументална трпезарија, са кухињом и осталим пратећим зградама. Трпезарија манастира је смештена у југозападном делу манастирског комплекса, са западне стране улаза у цркву Св. Арханђела. Она

својом основом и архитектоницом, величином и употребљеним материјалом спада у најлепша здања овакве врсте на Балкану. Са својим облицима трпезарија манастира Св. Арханђела представља новост у нашој средњовековној архитектури на тлу српских земаља. Основни

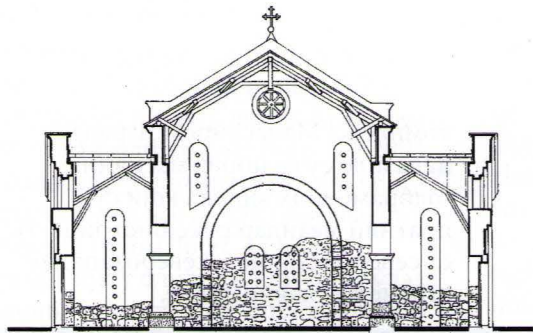

СЕВЕР

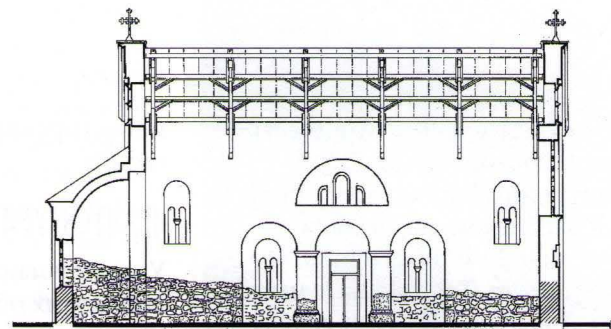
СВЕТИ ЯРХИЊСАН
ТРЕПЕЗАРИЈА
Новицаи Св. Базил

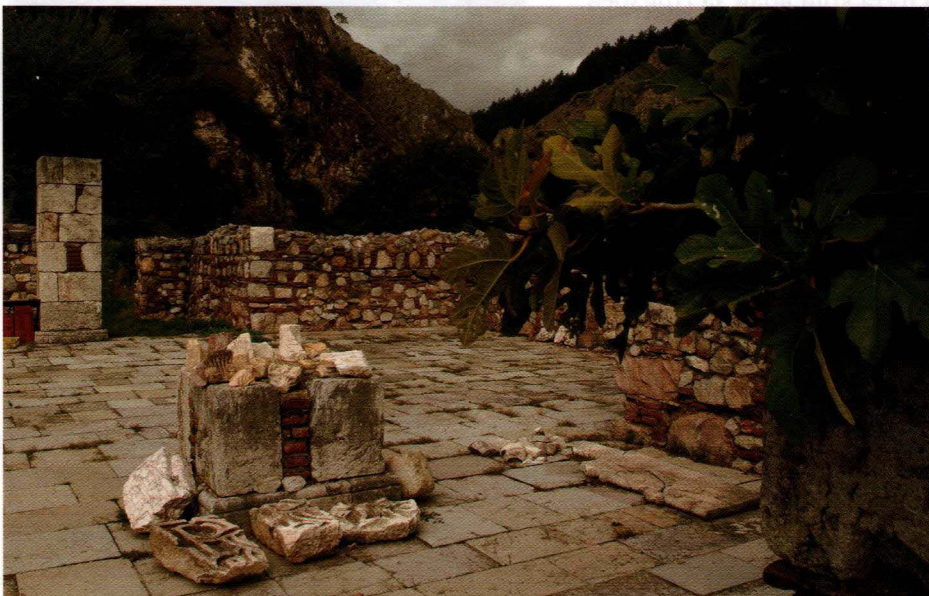
ИСТОК

ПОПРЕЧНИ ПРЕСЕК
АБВ

ПОДУЖНИ ПРЕСЕК
БДБ

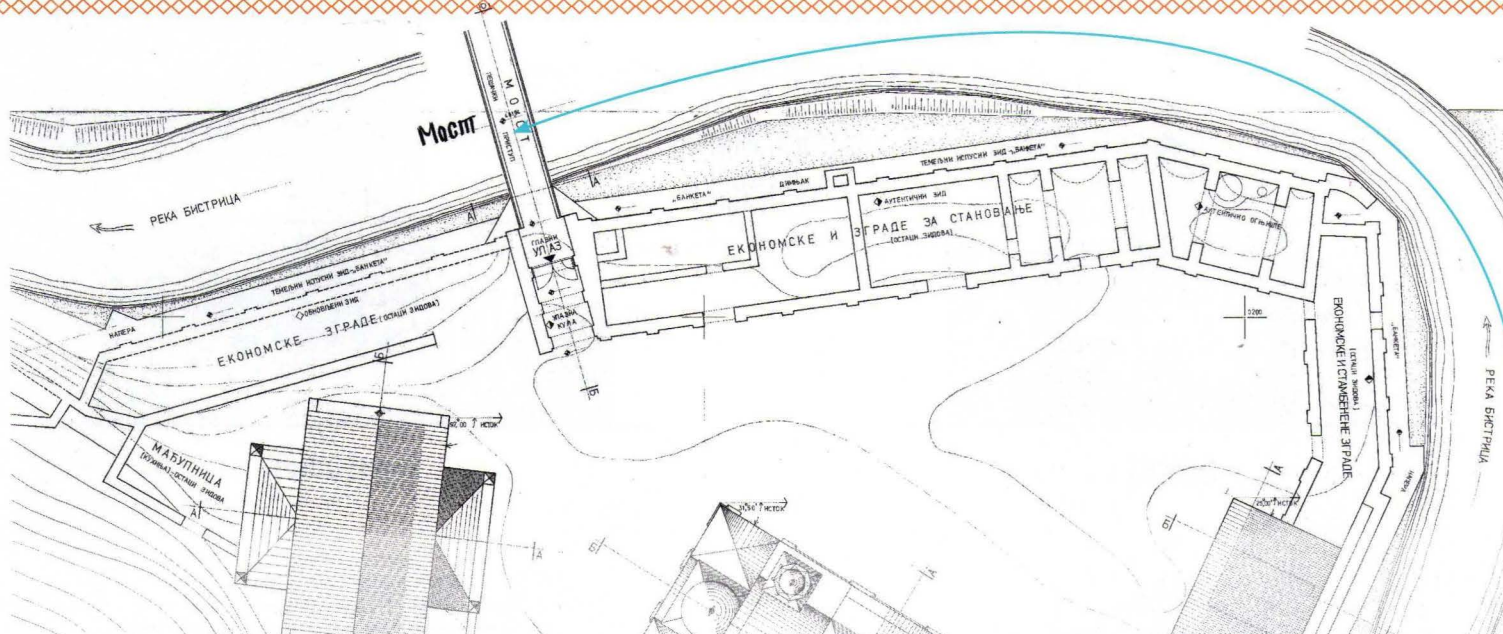
програм једне обичне трпезарије обogaћен је у овом случају новим елементима, додавањем двају простора на подужним странама средњег брода, који су краћи од њега, те у коначном решењу основе добијамо један чист, правилан, слободан, грчки крст са моћном

апсидом на јужној страни. Они су одвојени са по два ступца од централне просторије, али са њом чине једну целину. У свом коначном препознатљивом облику оба мања брода била су нижа у односу на централни брод. Сви зидови трпезарије зидани су

Данас се некадашња трпезарија користи као лайндаријум у коме се чувају фраментни камене илације. На зидовима је видљив српско-византијски слој (начин зидања)

византијски, помоћу једног реда камена и опеке, наизменично. Све фасаде на спољним странама

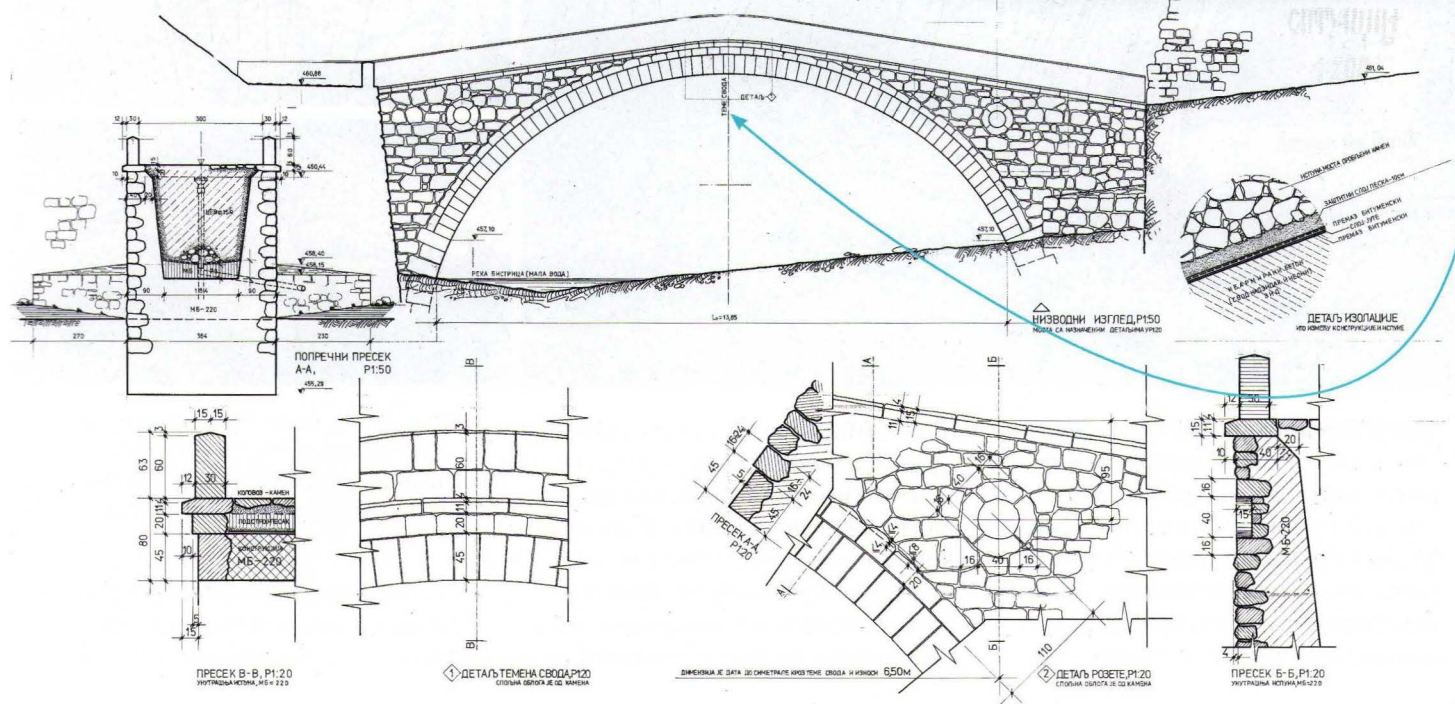
имале су благо избачене пиластре који су уз начин зидања и обраду једноделних и дводелних прозора, опеком, појачавали полихроност и пластичност самог објекта. Трpezарија је имала под од масивних камених плоча, квадратног облика, без декорације и детаља. У погледу унутрашње декорације трpezарије утврђено је, да је она била фрескописана и да је поседовала камене столове и седишта. Осим за обедовање, трpezарија је коришћена за одржавање заједничких сабрања,

манастирских слава и црквених сабора.

АРХИТЕКТУРА ОСТАЦИХ ЗАДЊА

У склопу манастира, осим поменутих објеката, сачувани су остаци конака у којима су биле келије монаха, болница, игуманија. Улаз у манастир налазио се на западној страни. Од пута који води за Призрен, као и данас, десном обалом преко Бистрице прелазило се преко моста и улазило у

комплекс. Манастирске зграде налазиле су се поред масивних -одбрамбених зидова који су пратили меандар реке Бистрице, тј. са североисточне и северозападне стране од главне цркве.

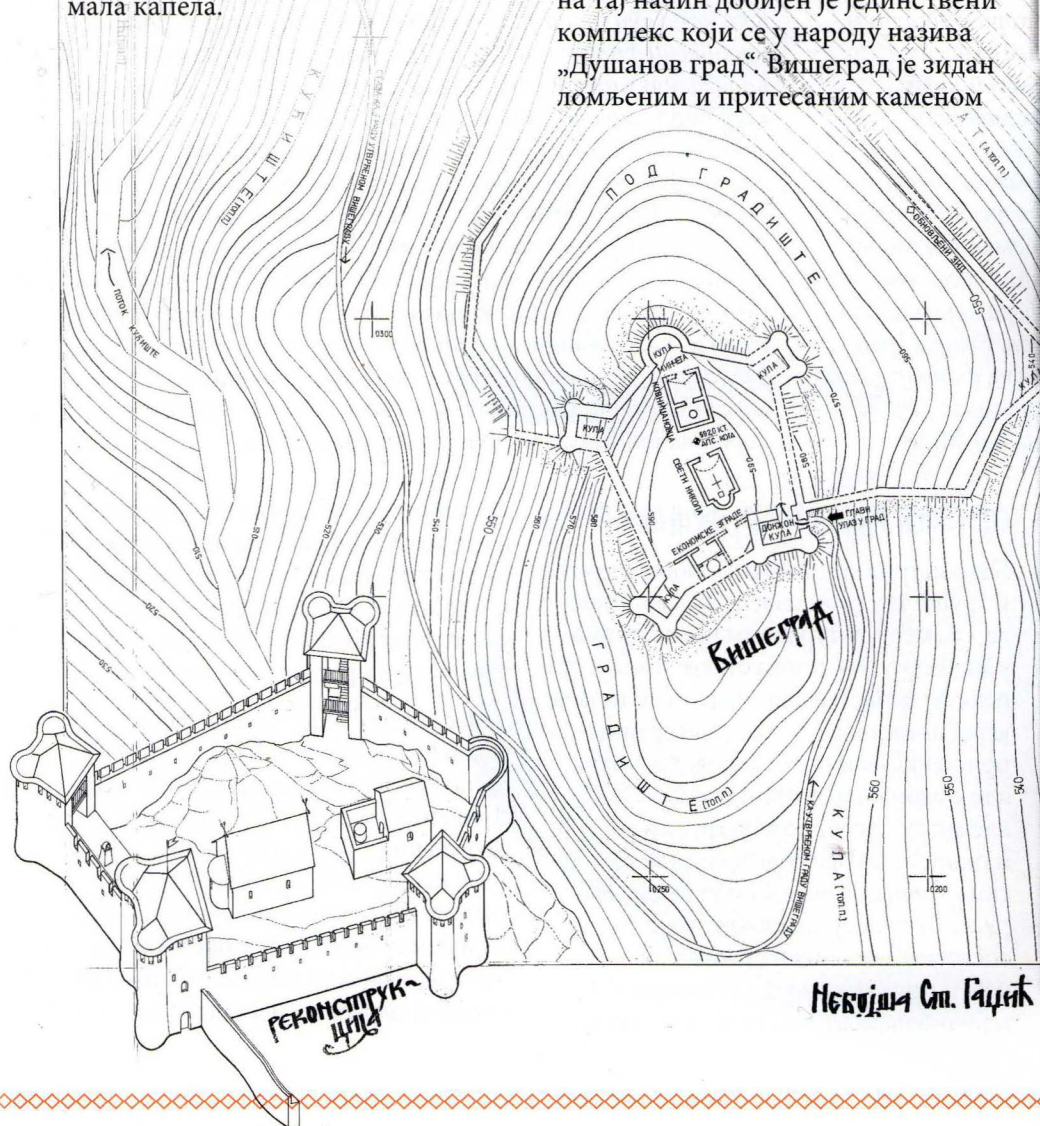
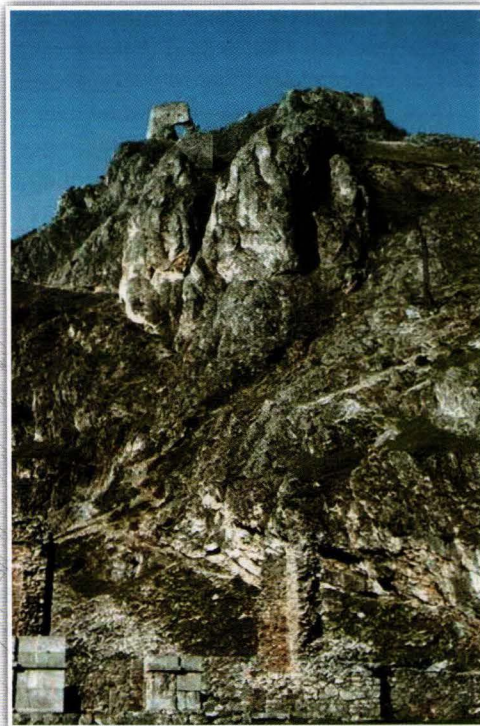
Остаци конака показују да су и они зидани на византијски начин, уз употребу камена и опеке. Спољашни и унутрашњи делови зида оживљени су плитким пиластрима са луковима. Унутрашња фасада је била урађена са тремовима и терасастим испадима-еркерима кроз више етажа. Она је много отворенија за разлику од спољашне фасаде која је целокупно урађена у камену и без икаквих отвора. Сви конаци су били спратни са великим бројем келија и осталих просторија.

Крајем 20. века започета је обнова конака који се налази на источној страни од цркве Светих Арханђела. И током мартовског погрома 2004. манастир је доживео разарање, уништен је његов тек обновљени конак. Током 2006. на новој локацији у близини источног улаза подигнути су нови спратни конак и мала капела.

ВИШЕГРАД

Вишеград се налази на брду изнад манастирског комплекса Светих Арханђела и прилаз ка њему је врло тежак са свих страна. Град је сасвим неправилног облика и прилагођен је конфигурацији терена. Од манастира је виши за око 120 м. Претпоставка је да је имао четири или пет кула, од којих је једна била већа и имала је улогу донжона. Наведена главна кула имала је више спратова и служила је за смештај војне посаде и ризнице у немирним временима. Цео комплекс је малих димензија дужине 50 м и ширине од око 15 м. У његовој унутрашњости налазила се једна црква Светога Николе. Напореда са изградњом светоарханђеловског манастирског комплекса, саграђени су и додатни одбрамбени зидови, који су повезали манастир са тврђавом и на тај начин добијен је јединствени комплекс који се у народу назива „Душанов град“. Вишеград је зидан ломљеним и притесаним каменом

без употребе опеке, на начин како је зидана већина средњовековних градова у Србији.

СВЕТОАРХАНЂЕЛСКА КАМЕНА ПЛАСТИКА

Бојастиво камене декорације задужбине цара Душана у мрамору било је веће него иједне дошадашње српске краљевске задужбине. Како пише др Даница Појовић у својим импресивним радовима “Представа владара на царским вратима цркве Светих Арханђела код Призрена” и “Српски владарски гроб у средњем веку”, камени украс цркве Светих Арханђела код Призрена представљао је једну од најрепрезентативнијих скулптуралних целина српске средњовековне уметности. Иако сачуван само у фрагментима који дозвољавају да се тек наслуше поједина решења некадашње декоративне системе, истиче аутор, „по среди је био широко замишљен фризом, еклектички с обзиром на своје тематске узоре и стилска одређења, који је обједињавао традицију монументалне фигуралне илустрације српских владарских маусолеја и иликорелефну архитектонску декорацију византијског порекла.“ Фасаде са оластом од мермера, издјелене хоризонталним венцима, биле су бојасто украшене клесаним украсима нарочито код портала и прозора. „Осим скулптуралних форми са јавном фигуралним мотивом, романоистичких стилских одлика, која се са сигурношћу може приписати приморским радионицама, заступљени су и илико клесани рељефи који су блиски византијској клесарској традицији.“ И у томе очигледном антагонизму мајстора и са Истока и са Запада и домаћих средњих уметника, на свој начин огледа се атмосфера која је владала на двору цара Душана, на коме је било Срба, Бујара, Грка, Саса из рударских вароши, немачких ратника, финансијских чиновника из средње когорде и дубровачке власите, млетачких и флорентинских трговаца, дајући му

интернационални карактер. Како истиче др Даница Појовић, „стилска разноврсност и најоредни животи различитих, српској уметности већ познатих форми једна су од основних одлика Душанове задужбине. „Нека од ових решења, пре свега фигурална илустрација – лавови испод портала, конSOLE у облику лава – овде су последњи и примена, док ће друја, розета на западној фасади, кордонски венци – бити узор познатим трајевинама у доба кнеза Лазара. У поређењу са другим гробним црквама Немањина, Свети Арханђели јасно показују удаљавање. Први и, у замисли једне немањинке гробне цркве највише је чисто рашки тип храма и замењен црквом са основом уписаној крсти, карактеристичан за византијску

архитектуру. Верност рашком протоипу и његовим реликама овде се задржала у изражавању самоној изгледа и украса фасада.“ Међу иновацијама које доноси светоарханђелска илустрација једна од најзанимљивијих је јавна представа владара — кривога у виду скулптуре, која нема аналогија у рашком српском наслеђу. Тако пронађени фрагменти скулптуре, као и услови њиховог налаза, иду у прилог уверењу да је гроб кривога у цркви Светих Арханђела био украшен лежећом фигуром цара, клесаном у природној величини, према обичајима западне европске секуларне уметности. Радослав Грујић, први истраживач Душанове задужбине и једини који је имао непосредног додир са материјалом изнео је уверење да је, осим надгробног портрета, скулптура Светих Арханђела садржавала још два вајана цара лика. Један је, како сматра, представљао његову савезницу, учвршћену на западном зиду цркве, са јужне стране. Други, клесан у рељефу, био је саставни део фриза линеје портала што води из портала у брод цркве.

САЧУВАНИ НИИ ПОЗНАТИ ФРАГМЕНТИ

Како истиче др Даница Поповић, проф. Р. Грујић је у свом извештају саопштио да се „међу фигуралним представама у мрамору, сем делова статуе и високог рељефа цара Душана... нарочито истиче једна представа цара, у четвртини природне величине, потпуно очувана али с одбијеном главом, у пози клечања са десницом на грудима, и погрсе, такође без главе, његова сина Уроша, са истим положајем леве руке. То су несумњиво одломци из сцене у тимпанону над порталом, која је приказивала цара Душана и младог краља Уроша на молитви пред

Арханђелима ...” од кључног је значаја и следећа Грујићева опаска о месту налаза фрагмента са фигуралним представама - да су већином нађене у материјалу испод западне фасаде у припрати и пред њом.

Данас, више од шест деценија по ископавању манастирског комплекса, располаже се само једним делом тада добијених података. Поједини предмети развучени су још у току радова, о чему са огорчењем говори Р. Грујић. Његова драгоценост заоставштина, која делимично надокнађује ове губитке, често је, међутим, мањкава, нарочито у тачном одређењу места налаза

појединих фрагмената. Судбина ове пластике није била срећна ни у новије време. Раних шездесетих година, када ју је проучавао С. Ненадовић, већ су недостајали поједини комади које је Грујић успео да сачува. Године 1987. приликом прегледа лапидаријума у Скопљу и Призрену, др Даница Поповић је утврдила да су се губици у међувремену још увећали.

Међу сачуваним фрагментима постоје два рељефа која су за наш проблем од највећег значаја. То је — на првом месту — добро очувана фигура из Археолошког музеја у Призрену, која се данас налази у манастиру Светих Арханђела. У време када је пронађена, недостајала јој је само глава, али је касније оштећен и њен доњи део. Фигура је исклесана од белог мермера, висине, 40 цм, највеће ширине 22 цм, а дебљине око 15 цм.

Приказана је у клечећем ставу, благо повијених леђа, са десном руком положеном преко груди. Подробно описана одећа не оставља места сумњи да је у питању лик владара. Он је одевен у сакос који има карактеристичне елементе царског орната: наруквике, перибрахион и апликације — округле на лактовима а правоугаоне у висини колена. Рамена и груди прекрива манијак, док је преко левог рамена пребачен лорос. Од главе су преостала само два увојка косе која падају на десно раме. За одређивање првобитног положаја ове фигуре од посебне је важности начин њене обраде. Пада у очи да је најпомније вајан десни профил скулптуре, који је очигледно био изложен погледу посматрача. Супротна, лева страна само је оклесана и остављена необрађена, што значи да је била прислоњена на равну подлогу. Уочава се такође да је фигура и са леђа сасвим сумарно клесана.

Други сачувани фрагмент данас се налази у лапидаријуму Народног музеја Македоније у Скопљу,

некадашњем Куршумли-хану. Он представља део попрсја са шаком положеном преко груди. Клесан је од белог мермера, идентичног по боји и структури клечећој фигури из Призрена; димензије су му 20 x 10 цм, а висина рељефа око 12 цм. Срећна је околност да је на овом невеликом фрагменту у потпуности сачувана шака, која се може упоредити са оном на призренској фигури. Оне су потпуно једнаке, не само по величини (дужина им је 9 цм) већ и по појединостима, какве суfino клесани, мало затубасти нокти, што упућује на закључак да су рад истог мајстора и део једне целине.

Осим поменутих двају уломака рељефних представа, постоје још неколико комада пластике који би могли припадати некадашњој композицији над порталом. Такав је део попрсја једног

Арханђела који се није сачувао, али је његов изглед познат на основу фотографије и цртежа из заоставштине Р. Грујића. Остало је такође забележено и то да је фрагмент од белог мермера, димензија 11 x 22 цм. На њему се јасно распознају део врата, панцирни оклоп и крајеви огртача пребачени преко рамена а на грудима причвршћени копчом. Положај горњег дела десне руке указује на то да је она била мало одмакнута од тела, што одговара уобичајеном ставу Арханђела, који у десници држи мач или копље. Сада одломљени комад камена изнад десног рамена свакако треба препознати као остатак крила. Као делове крила Арханђела требало би идентификовати још три уломка од белог мермера које је С. Ненадовић означио као „фрагменте крила птица”. Мада је реч о релативно малим комадима (димензија 13 x 13 цм, 13 x 10 цм, 11,5 x 6,5 цм), на основу изгледа, а посебно дужине појединих пера, они тешко да би се могли идентификовати на овај начин, нарочито ако се упореде са очуваним фрагментима птица из фонда светоарханђелске пластике.

Фигура цара Душана. На колорној фотографији је сјање у којем се фигура данас налази, док је на мањој фотографији сјање фигуре нейосредно по њеном ошкривању.

Међу сачуваном скулптуром налазе се и други пажње вредни уломци, који су могли припадати композицији лунете (линете) портала брода цркве или, пак, оне над улазом у спољну припрату. Такви су уломци драперија, различитих величина и облика чији је првобитни положај, у недостатку других података, сада немогуће утврдити. Посебно занимљив је уломак од белог мермера на коме је фино исклесана трака, благо повијене контуре и богато

Претпостављени изглед лунете "царских враћа" изнад улазног портала цркве Светих Арханђела

Фрагментни уломок анђела

чијих је димензија он дошао на основу сачуваних делова архиволти. Тако је установио да је пречник лунете износио 187 цм, а да је центар из којег је описана кружница био надвишен за 18 цм, што даје укупну висину од 111,5 цм од основице до темена лука.

Према средњовековном мерном систему, пречник лунете износио је, значи, равно шест стопа ... Истоветни пречник имају лунете 'царских портала' у Студеници и Дечанима. То сведочи о постојању снажне традиције при коришћењу одређених пројектних модула, који су могли имати и симболични смисао: тако се веровало да број шест, први који произлази из својих делова и у себи омогућава више математичких радњи, означава хармонију, лепоту и савршенство.

Клеће фигуре владара биле су на месту уобичајеном за овакву врсту представе — у дну лунете, односно њеним угловима, што потврђује већ описани начин обраде призренске фигуре. Она се налазила у левом

Портрет Теодора Метохитија, настало између 1315. и 1321. сачуван у манастиру Хори. Велики ликовни приказан је како клечи, ноу подвучених и од њега, блато приносимо али усравној сјава и илаве високо подишито ка Христју, коме приноси модел храма

углу, окренута посматрачу десним профилном, док је доња, равно клесана ивица сакоса, подвученог испод колена, налегала на хоризонталну основицу лунете. Имајући у виду димензије сачуваног рељефа, укупна висина фигуре могла је износити негде између 50 и 55 цм. Насупрот овоме лику који се по свом положају на десној страни може идентификовати као ктитор цркве цар Стефан Душан, налазио се његов пандан, син и престолонаследник краљ Урош. Напред описани фрагмент из Куршумли-хана пружа јасне индикације

украшена бисерима и драгим камењем, каква се јавља на дивитсионима владара али и Арханђела. Упркос оштећењу, комад би се по својој форми могао најпре препознати као доњи, украшени део манијака, али пошто му димензије, нажалост, нису забележене — нисмо га могли искористити у нашем предлогу реконструкције.

ПРЕТПОСТАВЉЕНИ ИЗГЛЕД КОМПОЗИЦИЈЕ У ЛУНЕТИ ПОРТАЛА

Полазећи, дакле, од ових фрагмената и тврђења Р. Грујића заснованог на непосредном увиду у ископани материјал, др Даница Поповић покушала је да реконструише хипотетички изглед некадашње композиције. У ту сврху послужила се Ненадовићевим графичким приказом лунете портала, на улазу у цркву, до

да је ова фигура била једнаке величине и приказана у приближно истом ставу као и претходна.

За реконструкцију осталих делова композиције много је мање података, па она нужно остаје у

Фраменни фигури краља Уроша

домену хипотетичног. Основна замисао, међутим, чини се да не може бити спорна. Будући да је лунета главног портала место одређено за покровитеља храма, на задужбини цара Душана ту су морали, вероватно са сваке стране Богородице са Христом на престолу, бити представљени арханђели Михаило и Гаврило — у овом случају и поименце наведени у оснивачкој повељи манастира....

Тако се може закључити да су у лунети главног портала цркве Светих Арханђела били представљени клечећи ликови цара Стефана Душана и његовог сина Уроша у молитви пред Арханђелима и Пресветом Богородицом са Христом на престолу.

ПРЕДСТАВА ВЛАДАРА КОЈИ КЛЕЧЕ

Тумачење програма лунете светоарханђелског 'царског портала' укључује и представу клечећег владара у молитви, са становишта њене иконографије и значења...Када је реч о физичком ставу, то јест положају тела, он може варирати од дубоког наклона или једноставног клечања, до потпуне проскинесе. Више таквих образаца коришћено је, мада доста ретко, и у владарској иконографији — уз опаску да сложени однос царског

великог поклоњења (проскинесе) и оне нижих достојанственика у науци није подробније испитан. Класични пример пружа знаменити мозаик над 'царским вратима' цариградске Св. Софије, на којем је приказан Лав VI у проскинеси пред Христом на престолу. Царев положај одликује се неколиким појединостима: контура леђа паралелна је са линијом тла, ноге су подвучене под тело, лактови се готово додирују са коленима, а руке су испружене на молитву.... Репертоар наслеђених решења наставио је, дакле, да траје и у раздобљу

Фраменни клечеће фигури

Палеолога, али у то време — као резултат тешњих веза са уметношћу Западне Европе — јављају се и значајне иновације. Мада западњачки став усправног клечања није ухватио корена, утицао је на савремена византијска решења, која се дубоко разликују од става смерне, потпуне проскинесе ранијег периода.

То најбоље илуструје чувени портрет Теодора Метохита, настао између 1315. и 1321, сачуван у манастиру Хори. Велики логотет приказан је како клечи, ногу подвучених под тело, благо пригнутог али усправног става и главе високо подигнуте ка Христу, коме приноси модел храма. Сасвим је другачији него раније и однос фигура с обзиром на њихове димензије, тако да лик молитеља није наглашено смањен у односу на објекат свог поштовања.

У начелу исти образац, према којем је изведена клечећа фигура Теодора

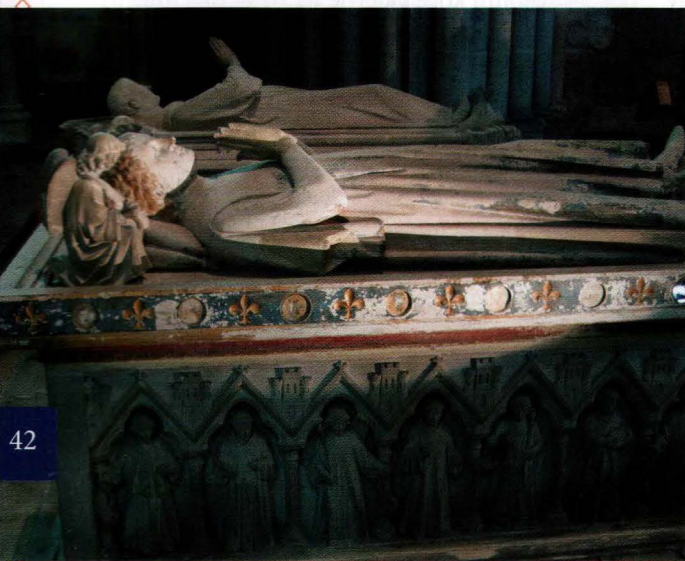
Метохита, послужио је као предложак творцу владарског портрета над 'царским вратима' Светоарханђелског храма код Призрена. Ако се изузму појединости које су резултат примене различитих техника — мозаика и скулптуре — два лика практично су идентична. Једнак им је положај у којем клече — укључујући и детаље какви су цртеж ногу и колена, јасно назначених под наборима сакоса — као и благо повијена контура леђа. Иако призренској скулптури недостаје глава, начин на који падају сачувани увојци косе указује на то да она није била погнута већ подигнута, као и на цариградском мозаику. Према томе, када је реч о представи цара Душана, посматраној са становишта њеног физичког става, може се рећи да она представља реплику актуалних образаца уметности Палеолога, и то оних престоничког порекла....

Др Даница Поповић даље показује да „кличећи лик цара Душана не представља ктиторски портрет, упркос чињеници што је на основу ктиторског права он био приказан над 'царским вратима' своје задужбине“, истичући да је „као задужбинар, у најужем смислу речи, цар свакако био насликан у унутрашњости храма, у складу са устаљеном праксом својих немањихких предака“, на шта указују и фрагменти фресака са мотивима карактеристичним за владарски орнат, који су пронађени уз јужни зид цркве, недалеко од цареве гробнице...

Камени портрет у лунети другачијег је карактера. Њему посебан нагласак дају клечећи положај и пружене руке, без икаквог дара. Представљена је, дакле, личност која као залогу избављења не приноси ништа вештаствено (материјално), већ само своју веру и наду. Уместо да даје, она има потребу да прими. Празне руке молитеља отелотворују, у том смислу, нарочиту врсту просветљене побожности — то је празнина која тежи да се испуни милошћу Божјом“, сходно речима Светог Јована да „цар ...не пружа милост већ је прима. Он који чини

добро свима, дошао је да прими добротинство од Светих...”

Чини се стога да је став цара Душана из лунете „царских врата” имао превасходно значење молитве — и молбе — упућене Пресветој Богородицом са Христом и Арханђелима... Уз овај основни смисао не треба, међутим, искључити и друге поруке, имајући у виду слојевите значењске и асоцијативне могућности византијског иконографског језика. Тако је представа клечећег цара

Пример лежећих владара на гробници у базилици Сен Дени (Св. Дионисија) у Паризу

Душана сигурно подразумевала и његове ктиторске заслуге. Она је могла бити слика царевог покајања, као прописаног моралног императива, али и његове наде у васкрсење...

Обичај постављања портрета над западним улазом у цркву веома је стар и заснован на схватању о симболичној вредности ових улазних „царских врата” као „небеске капије” у једној од небеских зона цркве. У средњовековној уметности Западне Европе извајани ликови ктитора пред својим Светим покровитељима део су уобичајеног програма тимпанона западних портала. Ова традиција, добро позната и у Византији, доживела је нарочити полет у 14. в. Њеном оживљавању пресудно су допринели наручиоци и уметници Цариграда, који су пред очима имали славне узор

IX и X в., какви су царски портрети над улазом у Свету Софију. Резултат таквог угледања, сматра се, јесте и портрет Теодора Метохита пред Христом на престоу у лунети портала манастира Хоре (Кахрије џамије). Овај престонички манир прихватили су и у другим областима царства владари али и нижи достојанственици. Ова пракса имала је свог одјека и у Србији... Над ‘царским вратима’ Дечана насликани су, под монументалним погрсом Христа Сведржитеља, портрети Стефана Дечанског и краља

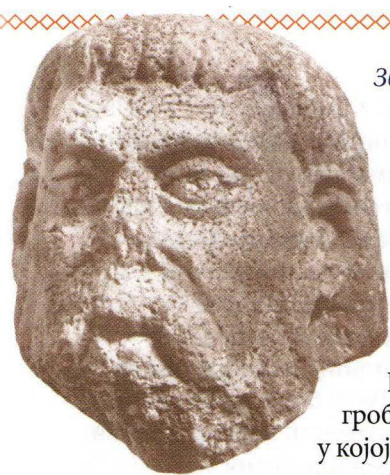
Душана којима херувими уручују свитке. На ово решење непосредно се надовезује програм лунете призренских Светих Арханђела — разуме се, не по својој иконографији у чијој је основи другачија порука, већ по самој замисли да се над ‘царским вратима’ представе портрети актуалног владара и његовог наследника... Над улазом у своју задужбину цар Душан, са својим наследником, био је и у својству молитеља: као дар који ће Господ примити он приноси побожност и скрушеност, очекујући заузврат да се испуни Божјом благодати. У молитви да му се отворе врата Царства Небеског, он се обраћа за предстојање (молитвено заузимање) главним Христовим војводама, од којих истовремено очекује и утврђење свога земаљског царства. У крајњој линији, српски цар саображава се на тај начин важећем идеалу хришћанског владара који је дужан да буде узор побожности и праве вере, јер само тако он обезбеђује себи и својој држави врховно покровитељство Небеских Сила.

ГРОБ ЦАРА ДУШАНА

Замисао цар-Душановог гроба у потпуној је супротности са праксом дотадашњих Немањића... Старог обичаја цар Душан се држао приликом избора места у цркви, на којем ће бити сахрањен. То су показала ископавања од 1927, која су открила постојање

гробнице у југозападном делу храма, Гробна конструкција, дугачка 2, 60 м, широк, 0,99 м, а дубока 0, 85 м, примакнута је дужом страном уз јужни зид, а источном ужом, југозападном пиластру. Гробница је била озидана и са унутрашње стране обложена обрађеним плочама од модрог и црвенкастог камена, од којих су само две, дебљине 12 цм, још увек сачуване на њеним бочним странама. На месту плоча које су облагале северну и јужну страну гробнице, остали су у поду само гвоздени клинови на које су биле насађене. Под гробнице чинило је шест плоча неједнаке величине...

За разлику од претходних гробница Немањића, у којима је гроб владара био обележен мермерним кивотом и ктиторско-надгробним портретом на зиду, у цркви Светих Арханђела, читав простор око цареве призренске гробнице био је посебно архитектонски обрађен. Према сачуваним остацима на јужном зиду, какви су трагови конзола на висини око 2 м, као и отисци база у равни малтерне подлоге пода, претпостављено је постојање конструкције коју је чинио низ стубића са капителима. На основу преосталих трагова, дошло се до закључка, да се на јужном зиду, укључујући и пиластер, налазило девет стубића. Неколико капитела од белог мермера, који би у потпуности одговарали овој конструкцији, пронађено је у Синан пашиној џамији у Призрену, где су уграђени као сполије. Изглед конструкције изнад ових стубића много је теже сагледати. Не може се такође сагледати да ли су стубићи стајали на равnoj, неутралној позадини, или су се између њих налазиле одређене представе, у скулптури или каквој другој техници.... На простору између југозападног ступца и јужног зида пронађен је низ насатично постављених камених плоча, које су можда чиниле темељ неке ограде, која је затварала простор око царевог гроба. Трагови усека на јужној и делу западне стране стопе југозападног ступца такође потичу од неке, данас непознате конструкције, која је свакако била у вези са гробом.

*Збој грубосији обраде
дейлаља мишљење
је стиручњака да
глава пронађена
у манасири
Свештих Арханђела
не предсавља
портрет цара
Душана*

Над
гробницом
у којој је
сахрањено тело цара

Душана, био је постављен надгробни споменик. Његов губитак представља велику штету... Овде је веома значајан опис који даје проф. Грујић: „Изнад тога поклопаца (који је затварао гробницу) био је други поклопац од беличастог мрамора са извајаним високим рељефом цара Душана... Од тог рељефа ископана су само три фрагмента. Један приказује горњи део десне руке и груди до појаса, други десно стопало, а трећи десну шаку. Сем тога, на прочељу гробнице, на западном зиду где би имао да буде портрет ктитора... нађено је једно удубљење, које већ својим обликом јасно сведочи да је са тог места силом истргнут неки предмет. И, како је, између осталог, откопано и неколико доста добро очуваних фрагмената (глава, руке и ноге) једне царева мраморне статуе, то је врло вероватно да је ту... приликом градње, постављена и учвршћена царева мраморна статуа у природној величини, која га је приказивала као ктитора, са скиптром у десници и даровном повељом у левици...“ Важна су два Грујићева податка – то што су поменути фрагменти пронађени у југозападном делу храма, у непосредној близини гробнице. Значајно је и Грујићево разврставање ових фрагмената у две групе, од којих једну везује за рељефну

представу са Душанова гроба, а другу за слободно стојећу статуу, коју сматра царевом. Прецизно проучавање ових уломака данас је крајње отежано чињеницом да се већина навода из Грујићевог извештаја више не може проверити, зато што је од трију откривених уломака снимљен и сачуван једино

последњи – део десне шаке, веома пластичних форми, исклесане од белог мермера у природној величини. „Друга група уломака је боље документована. До данас је сачувана монументална глава од белог мермера, у природној величини, и клесана у пуној пластици. Представљени лик је доста грубог израза лица, ниског набораног чела, са краћом брадом и косом зачешљаном иза ушију. Изглед уломка ноге сада је сасвим непознат, док су две шаке у међувремену изгубљене, али су познате на основу фотографских снимака. Обе су природне величине и веома пластично извајане. У десној руци се сачувао део дугуљастог предмета, који би могао бити део крста, а у левој је предмет који очигледно представља фрагмент свитка. Питање идентификације ове друге групе фрагмената, коју Грујић

*Кивот са посмртним остацима цара
Душана у цркви Свештој Марка у Београду*

сматра остацима некадашње слободно стојеће фигуре, остаје отворено. Изглед главе и физиономије кипа веома су далеко од оних, приказаним на фреско портретима цара Душана. Осим тога, глава не само да је без икаквих владарских знамења, него не носи на себи ни трагове који би указивали да је круна, израђена од другог материјала, била на њу накнадно причвршћена. Али пажњу заслужују фрагменти шака, који би се могли приписати владарској представи. С обзиром на све ове чињенице, могла би се дозволити могућност да се скулптура цара Душана налазила извише гроба, уз западни зид, окренута истоку.

Надгробни споменик царев у ужем смислу чинила је плоча, највероватније нешто вишег постамента, на коме је у високом рељефу и природној величини била представљена лежећа фигура, тзв. „gisant“ (слична надгробним фигурама у парискм Сен Денију), што је први и последњи пут у српској сепулкралној уметности средњег века да је гроб једног српског владара обележен пластично приказаним ликом.

Овакав избор значио је потпуно удаљавање од основних начела византинске фунерарне уметности, аниконичне по дефиницији, у којој се ретке представе лежећих фигура, и то само у „моштницима - реликвијарима“ доводе у везу са представама Светитеља, ради потврде непропадљивости њихових тела. Напротив, лежеће фигуре покојника у високом рељефу представљају, почев од 12-13. века уобичајени тип надгробног обележја у земљама римокатоличког света. Такви споменици подижу се у средњем веку и у градовима на источној обали Јадрана, под несумњивим утицајем развијене фунерарне уметности суседне Италије. У овим областима, ако не и у самој Венецији, свакако су и били пронађени мајстори којима је поверена израда царевог споменика...

Остаци живописа, који је заједно са мозаичним патосом рађен током 1351. године, и камене пластике Светих Арханђела, који су 1927. скинути са локалитета и пренети у депое тадашњег Музеја Јужне Србије, данашњег Музеја Македоније, током великог земљотреса 1963. били су затрпани и додатно оштећени, а затим поново откопани и, колико се могло, санирани. Почетком деведесетих година 20. века били су понуђени Републичком заводу за заштиту споменика Србије, уз услов да као прималац пошаљке обезбеди превоз, али је услов одбијен и материјал је остао у Скопљу. На овај начин је пропуштена прилика да се у Србију врати «јединствена збирка уломака архитектонске и рељефне пластике, као и велик број фрагмената и једино познатог каменог пода украшеног интарсијом од мозаика и фрагмената фресака.

Како је указала проучавалац светоарханђеловског фрескописа, др Загорка Расолкоска-Николовска, с обзиром на чињеницу да данас од његових остатака на самом локалитету манастира ништа није сачувано, представу о монументалном сликарству Светих Арханђела можемо стећи, нажалост искључиво, на основу неколико великих фрагмената сачуваних на фотографијама документације др Радослава Грујића и података које је сам он, након ископавања 1927. г., у свом прелиминарном извештају, сажето сумирао као запажања о сликарству обеју манастирских цркава: „Главна црква Светих Арханђела, као и капела Светога Николе, беху богато живописане, али се од њихова живописа, и у фрагментима, очувало врло мало.

Црква Светих Арханђела, зајадни зиг брода цркве са фреском Светиої Арханђела ириликом ойкойавања (скидања шутиа и земље са заїрїане ірађевине) које је обавио Радослав Грујић 1927.

Изнад је сачувани фраіменїї живоїиса Светиїх Арханђела коїи је део колекције Народної музеја у Беоїраду

Јужни и северни зид Светих Арханђела порушени су готово до сокла. А на западном зиду и на зиду у јужном делу главног олтара, који су сачувани у висини од 3—4 метра, има неколико Светитељских фигура (у олтару свештенослужитеља, а на западном зиду пустињака), које су очуване само до појаса или највише до рамена. Јер први ред Светитељских фресака, почињао је доста високо над патосом изнад унутрашњег сокла који је био висок 1,50 метар, и представљао је људе, већином, у натприродној величини. Сокл је у обема црквама био израђен у оквирима на црвено-наранчастој и мрасастој основи, од разних геометријских фигура и преплета».

Др Расолколска-Николовска даље указује да «поменута објављена фотографија из Грујићевог извештаја, заједно са нешто остатака фресака на западном зиду, представља једини податак о распореду живописа главне цркве». Реч је о снимку поворке Светих Отаца са јужне стране главне апсиде, доста оштећених и без глава, у крстатим ризама (полиставрионима), који стоје окренути на десно према централној оси апсиде, где је, највероватније, био насликан Агнец. Фотографија, међутим, не открива ништа друго осим да су Свети Оци полуокренути на десно са отвореним свицима. И фрагмент фресака са архијерејским крстатим ризама (полиставрионима), који се данас налази у цркви Богородица Љевишка, не упућује ни на шта друго сем на закључак да је јамачно припадао овој скупини великих архијереја.

На основу мањих уломака, пак, може се наслућивати да је у главној апсиди, изнад композиције Поклоњење жртви, у самој конхи, била представљена, на златној основи, Пресвета Богородица, стојећа или на престолу, са архистратизима Михаилом и Гаврилом који јој се клањају.

На западном зиду проф. Грујић помиње само представе

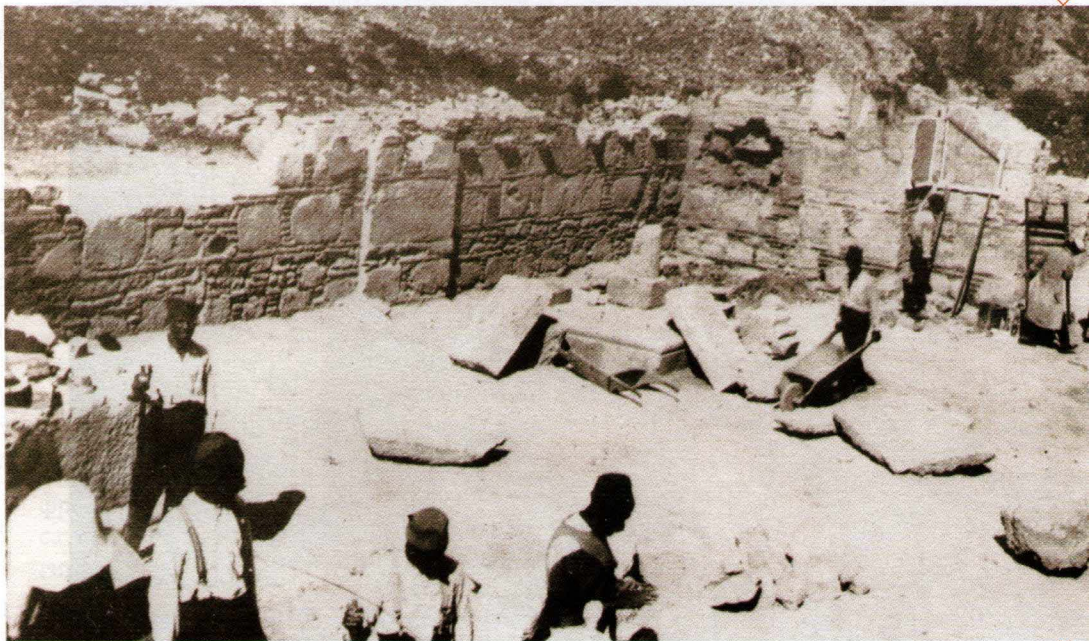

Црква Светих Арханђела, остаци фресака на јужном зиду централне апсиде

пустињака. Међутим, из документације се види да су на западном зиду брода главне цркве још били насликани Арханђели, највероватније арханђели Михаил и Гаврил, у владарским орнатима, окренути један према другоме, са обеју стране улаза као чувари главног улаза цркве.

Како се види из приложених снимака, Светитељи у олтару, као и у броду цркве, били су постављени доста високо изнад пода. Сокл је досегао висину од 1,50 м и представљао је имитацију мермерних плоча, са круговима у центру и шарамма наоколу, као што је било уобичајено у црквама из тог времена, на пример у

Црква Светих Арханђела, рад на скидању фресака приликом ојкојавања које је обавио Радослав Грујић од 6. јуна до 27. августа 1927.

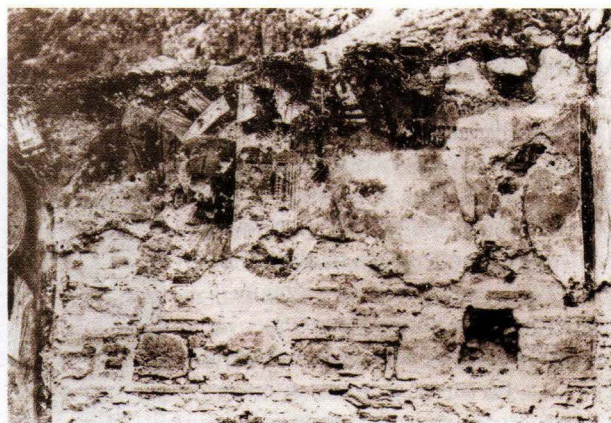
Кучевишту, Леснову, Дечанима — да поменемо само неке од њих.

Светитељи у натприродној величини одговарали су монументалности саме грађевине и може се само наслутити колика је била њихова лепота са блеском злата и треперењем раскошних боја које су још више увеличавале красоту надалеко хваљеног мозаичког патоса светоарханђеловскога.

ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ

И мања црква Светог Николе, која је била грађена у истом стилу као и главна црква Светих Арханђела, имала је сачуване делове фресака на самом локалитету. Приликом ископавања открит је јужни зид

цркве у висини од 3 метра, јер је раније био већ прекривен наносом плавина. У овом комплексу, једина фреска која је била очувана као целовита представа, са главом, налазила се у ниши јужнога зида. То је било *ојромно йойрсје Светиоја Николе*, коме је црква посвећена. На фотографији се још увек види остатак натписа крај Светитељев главе, са десне стране, који се на лицу места вероватно боље читао. Изнад нише, на западном делу, види се део омофора, који Светом Николи пружа *Бојородица*, а са источне

Остаци фресака на јужном зиду цркве Светиој Николе

стране се зацело налазила представа *Госјода Исуса Христа са Јеванђељем*.

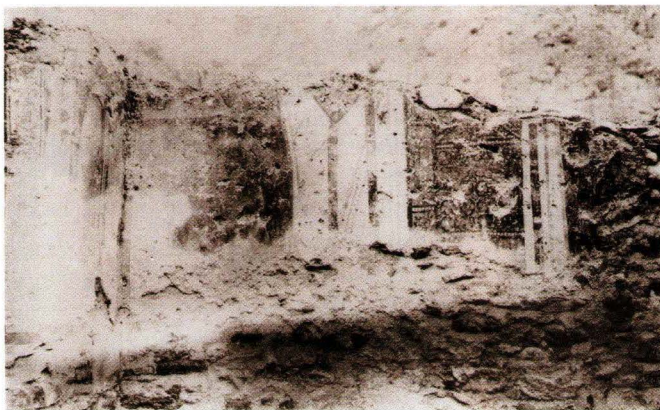
На јужном зиду, западно од нише са ликом Светог Николе, види се *део фигури архијереја са омофором и Јеванђељем*. Не може се видети да ли је архијереј насликан као допојасна фигура, што је вероватније, јер је западно од њега насликана фигура Светог ратника са кратком туником, огртачем и округлим штитом (сл. 9). Представа Светитеља сачувана је у доњем делу, у односу на непознатог архијереја, јасно показује да је ту негде и почињала бордура, испод његових ногу. На истој висини и на западном зиду брода цркве насликан је и Свети ратник у истој таквој одећи.

На северном зиду припрате цркве Светог Николе, проф. Грујић истиче *йойрсје једној Светишћеља најйриродних димензија, у архијерејском орнајиу*, са раширеним фелоном и богато искићеним и извезеним епитрахилем и омофором. Фреска је обухватала читав северни зид унутрашње припрате цркве Светог Николе, широк 4, 14 м.

Даље нас Грујић обавештава да су у овој капели, како назива цркву Светог Николе, „доста добро биле сачуване и *фреске арханђела Михаила и Гаврила*, у природној људској висини, али без глава». Није искључено да је Радослав Грујић обе фигуре без главе које се налазе на јужном и на западном зиду брода цркве Светог Николе,

Свети Никола у јужној ниши у броду цркве Светиој Николе йриликом ойкойавања 1927.

Остаци фресака на северном зиду прихраме у цркви Светиој Николе

идентификовао са представом арханђела Михаила и Гаврила.» Међутим, на основу штита, чији се доњи део добро види на фотографији, др Загорка Расолкоска-Николовска сматра да је вероватније да су овде насликани управо Свети ратници.

ФРАГМЕНТИ ФРЕСАКА НА ГИПСАНИМ ПЛОЧАМА

Осим ових фресака у самим црквама Светих Арханђела и Светог Николе, проф. Грујић помиње и неколике леје *їлаве Анђела и Свеїиїшеља*, као и друге одломке из разних историјских сцена *Сїароїа и Новоїа заветїа*. Сцене су биле насликане по високим деловима порушених бочних зидова и по сводовима. Ови су делови били извучени из поломљене грађе и имобилисани унутар гипсаних плоча, да се сачувају. На исти начин било је стабилизовано у гипсаној подлози и неколико већих фрагмената из првог реда фресака са западног зида брода средишње цркве Светих Арханђела, јер су биле веома трошне и немогуће их је било сачувати на зиду. Међутим, није сигурно колико је првобитно било оваквих плоча.

Од 14 гипсаних плоча, колико их је још преостало до 1950. године, када је прављен нови музејски инвентар, данас их је, после земљотреса из 1963. године, остало само 6.

1950 су пописани: 1. Уломци фресака у *їиїсаној їодлози*. 2. Фраїменїи фреске са доњим делом *їредсїаве*

Свеїиїшеља. Одећа боїаїио украшена бисерима. 3. Мали уломци фресака у *їиїсаној їодлози*. 4. Мали уломци фресака у *їиїсаној їодлози*. 5. Фраїменїи *їредсїаве Свеїиїшеља – доњи део, на коме се виде и ноїе. Рађено широким їоїезима у различїиим нијансама їлаве боје.* 6. Уломак фреске.

У доњем делу ореол око *їлаве неїознаїиої Свеїиїшеља* (у средини фреска оштећена). 7. Мали уломци фресака из различїиих делова. 8. Мали фраїменїи фресака, међу којима се у средини налази ореол око главе непознатог Светитеља. 9. Фраїменїи са *їредсїавом*

доњеї дела рїза неїознаїиої Свеїиїшеља. 10. Мали фраїменїи врло леїо обрађених *їлава*.

11. Фраїменїи фреске са остацима *їозлаїије на жуїиој основи*. 12. Доњи део рїза *неїознаїиої Свеїиїшеља; виде се обе ноїе*.

13. Мали фраїменїи леїо обрађених *їлава*. 14. Фраїменїи фреске на којем се назїру *црвено-зелене боје*. Не може се утврдити од куда је.

Ради добијања јасније слике свих 243 сликана фрагмента са сачуваних гипсаних плоча, ми смо покушали

да их групишемо по њиховој намени и тематици.

ОСТАЦИ ПОРТРЕТА ВЛАДАРСКЕ ПОРОДИЦЕ ИЛИ ЧУДА СВЕТИХ АРХИСТРАТНА

Већи број комада фресака подсећају на свечану одећу владара и њихових породица. Они су нађени поред јужног зида наоса, недалеко од гробнице цара Душана, па се може прихватити изнета претпоставка: да су се портрети владарске породице, првога српскога цара Стефана Душана, царице Јелене и њиховог сина, краља Уроша, налазили изнад консола јужног зида, где им је, уосталом, и иначе место Међутим, фрагменти као — део манијака,

Фраїменїи фресака са *їредсїавама їлава* из манастира Светиих Арханђела код Призрена

Фраментни фресаци са предсјавама глава из манастира Светих Арханђела код Призрена

орара или доњег дела владарске одоре скоро су идентични по начину сликања украса као и орар арханђела са западног зида наоса цркве Светих Арханђела. Ово наводи на помисао да ови пронађени делови владарске одеће могу потицати и од представе Арханђела. Није искључено да су делови те или неке сличне представе Арханђела, јер се

са сигурношћу може претпоставити да су се у гробној цркви Душановој налазиле насликане и сцене из циклуса Чуда Светих Арханђела. Део попрсја украшен бисерима, као и других мањих фрагмената, такође украшени бисерима подсећају на разне представе арханђела и анђела. Ту претпоставку потврђује и већи број сачуваних делова глава анђела,

који по малом формату припадају сценама из горњих зона. Део главе анђела, сликаног на заобљеној основи, на златној позадини, припада арханђелу Михаилу или Гаврилу, који се клањају Богородици сликаног у главној олтарској конхи апсиде цркве Светих Арханђела. Друга глава анђела, такође сликана на златној позадини и по формату, упућује на једног од арханђела насликаних у главној апсиди.

Доњи део стојеће фигуре, данас највећи сачувани фрагмент живописа Светих Арханђела из Музеја средњовековне уметности у Скопљу

МАЊИ ДЕЛОВИ КОМПОЗИЦИЈА

Исто тако сачувани су и мањи делови композиција. Поменимо неке такве фрагменте, који упућују или се само наслућује којим композицијама су припадали: *Фраментни ирпезе*, са керамичном зделом, у којој је риба, и стакленом посудом за вино, вероватно је део композиције Тајне вечере; *Глава ајосџола у лежећем сјавау*, доле, и део ноге друге фигуре, лево горе, упућују на детаљ из Преображења; *Део златокруна*, вероватно фрагмент из композиције *Распећа*, Разбојник на крсту — јер се види, позади ореола, подужни крак крста; *Део фигуре, са дуљачком косом по леђима*, која стоји испред архитектуре — може се помишљати на композицију Сретења, детаљ светог Симеона Богопримца, макар да не искључује и друге аналогije; *Фраментни, вероватно, Кришења Христове*. Сачувано је три фрагмента са представом воде, што упућују на ове композиције,

међутим могу бити и из Страшног суда, представа мора или неке сцене из Христових јављања Апостолима; *Фраментни представе јеванђелиста у виду шетраморфа*. Виде се глава бика и део златокруга анђела, између њих драперија украшена очима, што упућује на текст пророка Језекиља (I, 5—14) или на Откровење Јованово (IV, 6—8); *Фраментни неизнатије композиције, може бити део Страшног суда*. У ову композицију, испод Хетимасије сликају се престоли и серафими.

Орнаментика је била разноврсна, но и типична за половину XIV века. Сачувани фрагменти потичу из бордуре са палметама, врежане лоцице и друге орнаментике. Сачувани, пак, фрагменти натписа припадају различитим типовима слова, различите су величине, писани на различитим основама и имали су различиту намену. *Писмена из најниша*, који је био исписан испод централне куполе цркве Светих Арханђела. Писана су смеђом бојом,

на жутој и бледоокерастој основи. *Свици* су били исписивани смеђом бојом на белој основи. Од *синајуре композиција* имамо сачуван пример на жутој основи са смеђом бојом; бела слова на зеленој основи; црна слова на белој основи. *Синајуре око главе Светишеља* исписиване су белом бојом на зелено-плавој основи. Од малих остатака натписа не може се такорећи ништа разабрати. То су делови натписа који су били исписивани поред глава Светитеља. На срећу, име арханђела Рафаила сведочи о постојању циклуса „Чуда Светих Арханђела» у главној манастирској цркви. Постојање овог циклуса могло се претпоставити, што смо и учинили, у главној манастирској цркви са црквеним празником Светих Арханђела. Овај податак са именом арханђела Рафаила само оснажује ову претпоставку.

САЧУВАЊЕ ГЛАВЕ, ДЕЛОВИ ГЛАВА, РУКЕ...

Највише могућности за стилску анализу, ипак, пружају сачувани делови глава, руке, као и целе главе, који, највероватније, потичу из главне цркве манастира Светих Арханђела. Фрагмент главе Арханђела, који представља део косе са стилизираним увојцима и бело-плавом траком у коси, сликан са златним ореолом, само је мали део огромног арханђела из апсиде, где је била насликана, на златној позадини. По др Расолкоској-Николовској, Богородица, којој се клањају са стране арханђели Михаил и Гаврил. Фрагмент лика, од којег је сачувано само лево око, са дугом извијеном обрвом, и делови носа и десног ока, представља део лица огромне натприродне фронталне фигуре непознатог Светитеља. Лице са уздигнутим и изломљеним обрвама показује тенденцију ка реалистичком представљању. И

друга два фрагмента — део уста, бркова и браде, на једном и део лица — нос и бркови, на другом — представљају делове ликова стојећих натприродних фигура. Јер, стојеће фигуре из прве зоне — у олтару и у наосу — како се види и из ових фрагмената, који представљају делове лица непознатих Светитеља огромних, натприродних димензија, у складу су са натприродним димензијама архијереја, Арханђела и пустињака из Грујићеве документације. Сликлар овог другог фрагмента као да припада групи сликара који сликају нарочито ликове са великим меснатим носевима и јако истакнутим јагодицама; међутим, овде, прелази су јако благи. Друга скупина малих глава анђела, младића и старијих особа припадају разним композицијама из горњих зона, вероватно наоса главне манастирске цркве Светих Арханђела. По начину како уметник приступа сликању власи косе, бркова и браде, како исцртава очи са издуженом горњом линијом, можемо закључити да ови фрагменти

Већи фрагментни живописа Светих Арханђела у ијисаној подлози из Музеја средњовековне уметности у Скопљу

припадају једном нама непознатом сликару, иако, на први поглед, због различитих димензија представа из које ови фрагменти потичу, делују као рад двају различитих сликара.

ДОМЕТН ЖИВОПИСАЦА СВЕТИХ АРХАНЂЕЛА, СРОДНОСТ СА ПЕСНОВСКИМ И ИСТОВЕТНОСТ СА МАТЕЈИЊКИМ СЛИКАРИМА

Ако се пође од чињенице да је гробна црква цара Душана била огромних димензија, намеће се јединствена мисао да је за осликавање великих зидних површина сигурно било потребно да ради већи број уметника у току неколико сликарских сезона.

Међутим, пронађени сликани фрагменти у Призрену показују да су рађени једном руком, руком изванредног сликара са истанчаним осећајем за боју. Непознати призренски сликар главне цркве манастира Светих Арханђела има лак и прецизан цртеж. Он наноси основни цртеж оштрим предметом на свежи малтер. Слика у светлој гами. Сенке су лаке, маслинастозелене, сликане поступним прелазима од тамног ка светлом, што је постигнуто сликањем у неколико нијанси исте боје. Ликови су сликани на маслинастозеленој основи, тон је светао, јер на испупченим местима употребљава доста окера, мало

руменила, а понекад и беле линије. Мали сачувани сликани фрагменти не дозвољавају да се јасније сагледају естетске идеје које је доносило сликарство у Призрену. Исто тако, не могу се добити ни драгоцени подаци о тематској целини сликанога живописа, ни о ликовним схватањима у време његовог настанка. Међутим, они, ипак, пружају одређена сазнања, иако непотпуна, о начину сликања, бар, једног сликара главне манастирске цркве. Тиме се проширују наша сазнања о уметничким идејама у подмакло доба Душановог царавања. Ликови ових фрагмената доносе пластично решење које је

ЉУБИЖДАНСКА ИКОНА СА ПОЛИЈЕЛЕЈА СВЕТИХ АРХАНЂЕЛА

Недоступан научној јавности, сликани материјал из Скопља, није могао послужити за компарацију при проучавању другој сликаној материјала, који потиче или се само везује за манастирски комплекс Светих Арханђела, као што су сликани фрагменти из Народне музеја и љубижданска двојна икона са представљама „Сусрећа Јоакима и Ане» и „Благовести». Због тога, до сада једино познати у научној јавности сликани фрагменти, са представом Двеју глава из Народне музеја, дејствено нејасне композиције, није био довољан за озбиљнија и студиознија проучавања живописа манастирског комплекса. Ипак, у ликовном погледу, мали сликани фрагменти из Народне музеја у Београду је указивао на лепше и финије сликарство од дечанског. Данас, ујорешујући сачувани сликани материјал из Душанове задужбине, може се рећи да је призренски фрагмент из Народне музеја рађен у истом духу као и наши сликани фрагменти, међутим, у ујорешују са сачуваним главама из Скопља, показује друшачији рад у сликарском постојуку, одаје руку другој сликара, који је, највероватније, исто тако, припадао групи сликара који су радили на осликавању манастирског комплекса Светих Арханђела.

Љубижданска икона, названа тако по селу Љубижди код Призрена, у чијој је цркви пронађена са знајним оштећењима, првобитно је припадала Душановој манастирској задужбини, као елемент великој хороса-полијелеја, који је висио испод средишње кубеће главне цркве и, за сада, представља једини познати и сачувани примерак од некадашње целине икона са тој полијелеја. Поређењем љубижданске иконе са осталим призренским иконама XIV века, закључено је (Милан Ивановић) да она нема заједничких стилских и уметничких особина са два старијим иконама - Бојородицом Одиштријом и двојном иконом „Пелагиониса — Кршћене». Међутим, у поређењу са скопском иконом

„Благовести», уочене су већ извесне ближе стилске и уметничке особености, као што су, на пример — формалне иконе, сликана архистектура у позадини, „која је доста блиска, и ако не идентична», став анђела у „Благовестима». Исто тако уочено је, и поред ове формалне сличности, да је љубижданска икона рад другој мајстора, што је још јаче и јасно. Слика скопске иконе, по Ивановићу, рафинованији је и толији у сликању инкарнација обају ликова — Бојородице и арханђела Гаврила. Даље примећује „да су његове фигуре у

карактеристично за уметност XIV века. Међутим, најнепосреднијих аналогича у зидном сликарству нема. Сачувани фрагменти су сувише мали. Горњи сликани слојеви местимично су отпали. Ипак, по формалној обради малих глава Анђела и младића, делова њихових лица, као што су уста и носеви, подсећају на рад једног од мајстора лесновске приправе, иако, у ликовном погледу, призренски мајстор главне цркве је далеко надмашио савременог сликара Лесновског манастира. Исто тако, у неким ликовима у цркви манастира Матејића у Скопској Црној Гори, као да препознајемо руку сликара главне цркве манастира Светих Арханђела

код Призрена. На жалост, јако оштећени живопис у Матејићу, услед отпадања горњих сликаних слојева, данас, не пружа праве могућности за детаљну стилску анализу. Међутим, по обради косе и по начину сликања лица, једног од сликара у Матејићу, може се наслућивати да су сликари из Призрена, по завршетку задужбине цара Душана, прешли на рад у другу царску задужбину — цркву Свете Богородице у Матејићу, да за царицу Јелену и њеног сина, краља Уроша, осликају, такође, велику петокуполну грађевину, познату по богатој тематској и иконографској разноврсности.

У зидном сликарству у цар Душановој задужбини код Призрена било је употребљена сила злата. Грујић каже: „Сем грандиозности појединих фигура на фрескама и одличне сликарске технике, сличне раду у Матејићу, нарочито упада у очи, да је при фреско сликању у Светим Арханђелима много употребљавано злато. Оно је у танким листићима покривало читаву поља околу неких Светитеља, нарочито око Мајке Божје, негде само ореолу, а покаткада је и по оделу, преко боја, злато богато разасуто било. Један део таквих одломака од фресака утврђен је у гипсане плоче да се сачувају.”

црпјежу оваилоћене елеантнмом тпехником, смиреним и уишишаним колоритом и префињеном психолошком оисервацијом која се осећа из уишишној поиледа анђела и лика доспјојанспивене, али истовремено и од унуишраишеј тирейиша уздрхпале Бојородице”. На жалост, истиче др Зајорка Расолкоска-Николовска, истраживачу Милану Ивановићу није био доспјујан скојски сликани маперијал из манастира Светих Арханђела, збој чеја није ни мојао да му послужи као компаративни маперијал при проучавању

обеју малих икона, које се везују за призренско сликарство. Јер, и скојска икона из Умејничке галерије, куљена у Скојској Црној Гори, пореклом је из Призрена. Упоредивши фрагментне фресака из манастирској комплексу Светих Арханђела са скојском иконом Благовести из Умејничке галерије, може се уочити да је сликарски поступак истовестан. На жалост, ми немамо сачувану ниједну композицију није целу представу Светитеља, Арханђела или профане фигуре из Светих Арханђела, па из тој разлоја не можемо да сазнамо како је призренски мајстор сликао композиције, решавао међусобни однос ликова у композицији, архитектуру у позадини и слично. Међутим, иако по формату мали, сачувани делови глава Анђела и младића — рађени у фреско-техници, за разлику од сувишности, нежније и прецизније рада у иконописном сликарству, не може промаћи зајачању да је у ипшању исти сликарски поступак. Ако оставимо по страни различите технике рада — на фрескама и на икони — види се да се једино икона Благовести скојске галерије везује непосредно за стваралаштво неизвесног сликара из призренских Светих Арханђела, док се фрагменти из Народној музеја од њеја разликује. Јер, ликови арханђела Гаврила и Богородице на икони Благовести имају сродности са истовременим фрескама у Светим Арханђелима. Довољно је обратити пажњу на шии и изглед глава Анђела и Аистола на овим призренским фрагментима, са једне стране, и на икони Благовести скојске галерије, са друге, да би се видело да су у ипшању дела истој мајстора, закључује научница из Скопља, указујући да се «исто иако, и на неким фрескама у Матејићу, нарочито на зајадном зиду, циклус Усиња Богородичиној у неколико сцена, иде су фреске боље сачуване, види рука истој сликара. Сачувани фрагменти из Светих Арханђела и живопис у Матејићу, као и икона Благовести скојске галерије, показују, ван сваке сумње, да је сликар Светих Арханђела био један од водећих умејника своја времена.»

СВЕТОАРХАНЂЕЛСКА ПОВЕЉА 1349-50.

Изворник повеље цара Душана манастиру Свети Арханђели код Призрена није сачуван. У књизи „Светоарханђелска повеља“, др Синиша Мишић подсећа да је препис ове повеље откривен 1860. у манастиру Светог Николе код Корише, одакле је пренет у манастир Светог Марка Коришког, заједно са преписом Душановог „Законика“ и печатом манастира Светих Арханђела. „У међувремену су нестали манастирски печат и „Законик“, а препис повеље се чувао у породици попа Партенија у селу Дворани, одакле је пре 1881. донет у Београд. Прво издање приредио је Јанко Шафарик, приметивши да је текст исписан на кожи и да препис повеље није сачуван у целини, већ само 182 стране или 91 лист, исписана краснописним уставним писмом, са по 15 редова на једној страни, чији редослед је у односу на шафариковски у новијим издањима и преводима местимично исправљен, а који се датује у трећу четвртину 14.в. Притом, недостају почетак и крај хрисовуља. У аренги повеље, која нема инскрипцију и салутацију, записана је Душанова интитулација – „ја Стефан, Бојом њомиловани и Бојом њросевишени цар и самодржавни свих српских и њморских и њрчких земаља“ По речима, др Милана Кашанина, повеља није само богата материјалним подацима, важним за познавање ондашњег економског и друштвеног живота, него садржи и изузетне мистичке мисли, песнички исказане. Увод Светоарханђелске повеље, по њему је „ништа друго до екстатична химна Арханђелима којима је храм посвећен, пре свих арханђелу Михаилу, „војводи небеских сила“...

Оснивајући повељом Свете Арханђеле код Призрена, издатом 1349/1350. г., цар Душан манастир уређује као ставропигијални, само као игуманију која не може бити седиште митрополита или епископа. Игумана бирају у договору са братијом цар и патријарх из редова братије, а ако се не нађе погодан калуђер за то одговорно место, онда се за игумана има довести неко из Хиландара. Тиме се обезбеђује да на игуманско место дође способан и учен човек, какви су Хиландарци махом били. Ктитор штити улогу братије у постављању игумана, и чак забрањује мешање царске власти у постављању осталих манастирских одговорних лица. Игуман је потпуно самосталан у управљању и постављању потчињених му монаха на службе потребне за управљање манастиром: баштије (духовника, аве), домоустројишеља (иконома), њридомоустројишеља (параиконома), црковника или црквењака (еклесијарха), њсњоњримца (дохијарха), њрњезара, кувара, њекара итд. Игуман се договара само са братством, а сви изабрани морају бити монаси, док световна лица не могу вршити ниједну службу нити становати у манастиру. Ктитор прописује и слављење славе манастирске, а ако на тај празник, Аранђеловдан, дође у манастир митрополит призренски да му се дарује 12 перпера или ждребац, а ако патријарх, да му се дарује коњ, али игуман ништа од тога не може да да

Средњовековна повеља је у виду њисаној сведочансњва изложена и (код владарских њовеља – златњним) њечашњом оверена воља задужбинара-дародавца, образлажуће изложење оноња шњто он зањведно вели, повељава, у њоњледу изњледа, оњремљеносњи, ња и усњројсњва своје задужбине. У уводном делу сњручно званом арениа обњашњава се ближе њравна одлука донетиа у њовељи, њеним духовно-црквеним уњемељењем, збоњ чења „арение више имају књњживни и морални, нењо њравни и истњоријски значај“ (др Ђорђе Трифуновић). По речима, др Милана Кашанина, „највећи рањник и најмоћнији владар срњски, краљ и цар Стефан Душан“ њреवासходи у својим њовељама све наше владаре блањочашњем, исњоведним молињвама и вањиреношњу њњона: „Најрелињњозније и најосећајније међу срњским средњовековним њовељама, царење њовеље изречене у њрвом лицу, уњтолико су од већењ уњииска шњто се чини да чујемо оноња ко се у њима исњоведа и да њрисусњивујемо њењовом мољењу, Царења захвалносњи Боњородици шњто је оздравио, њењова захвалносњи Боњородици и Хрисњу шњто му је даровано царсњиво, њењова размњшљања о Сњрашном суду и осећање њреха, величање Светње Горе и светњоњорских монаха, узвишено схњтање царске власњи и досњњојансњива њородице – сањшњиено је у царевим њовељама нењосредније, чњвечније, земаљскије но икоје мисли у њексњивима средњовековних живоњњњисаца; живоњњњисци њњворе о друњима, цар о себи самом – он не излази њред нас као њисац, нењо као човек...“ Како исњиче др Кашанин, „од шездесетњ очуваних њовеља које је цар издао за нењуних десетњ њодина своња царењања, идејно, докуменњарно и књњживно у најзначајније долази њовеља манастиру Светњих Арханђела код Призрена из њодине 1349/50 (њњ дањњовању др Синише Мишића), њњодињнуњом да буде и месњњњо за царењу њробнициу и вечни сњњомен душе њењове.

без договора са домоустројитељем, баштом, црковником и гостопримцем. Манастир од ктитора добија и „широке судске имунитетске привилегије...”

Властелинство Светих Арханђела, једно од највећих феудалних поседа Цркве у средњовековној Србији, описано је у овој повељи са свим подробностима, пописом српских села са међама од „белега и мраморја“ и катуна са именима влашких и арбанашких родова, као и неких других категорија становништва („људи који дају восак” и сл.), при чему се арбанашки катуни налазе тек северно од Призрена. Потанко поименично цареву набрајање и помињање не само обичних људи-поданика и њихових занимања, него и потока и речица, врутака и водица, бара и ловишта рибљих, брда, брегова и рудника, гомила, чука и главица, мостова, колника и каменика, воћњака и винограда, дудињака и вртова, прерова, млинова и водовађа, ливада и њива, јаруга и пропланака, шума и лугова, цркава, села и заселака, на њиховим имањима и покрај њих, све то одаје задивљујуће владарево познавање и својих људи и своје земље, над којом у правом смислу речи са љубављу бдије, познајући све на њој „у прсте“ и ништа не заборављајући. У повељи постоје и посебно издвојене законске целине: „Закон Србљима” и „Закон Власима”.

...Сведржишѣља Госјода и Творца свеја, који у власѣи држи сву твар, Јединој у свейлосѣи вечијој, који у Трима Собсѣивима (Иносѣасима) пребива, у Тројици славимо, Боја Оца Саваоѣа, ѿвореѣи: Једини који си од искона Госјод, Оѣац ишѣдросѣи и Бој сваке наде, који ѿчѣйка немаш ни краја, и несамерљива сило, који си Бој од Боја, свейлосѣи од свейлосѣи и живоѣа ѿодашѣл, ѿрвечна мудросѣи и сило, који ѿрславном и свемоћном руком својом држиш све и ѿвориш своја дела, и хоѣиш да Својем Божасѣиву слѣи себи ѿредсѣавиш и ѿрисѣаве својеја владарсѣива! „О, ѣајне Божје велике! о, дубине бојатсѣива! Ко ѿзна ум Госјодњи, или ко му савѣишник би? Јер су неизмерни судови Њѣјови и неизрециви ѣушѣви Њѣјови” (Рм 11, 33) и Небеских

170. 189.
трополни призрѣньскѣи село. млатно, а село милопоусте, и село запльжане. **Ѧ** що соу рабѣианицѣи митрополнѣи призрѣньскѣе по сѣлѣхъ архангѣловѣхъ оу потори. да ними ш-блада митрополнѣи како и ш испрѣва. и пакѣ да работая цркви архангѣловѣ како соу работали и прѣтѣе кѣди соу были властельсѣи. **Ѧ** кто се обрѣтаю попове оу всѣи шбл-сти архангѣловѣ да имѣ је законь о винограду и о оранѣи

188. 189.
и о ином работѣ како је законь оу стоуденици. оу стѣо сумѣна. **Ѧ** приложи црѣтвомѣи тодѣра лѣпикѣ. сѣ селомѣ що моу је дала црѣва Бериславѣи конь ве-лежа и сѣ дворомѣ оу призрѣнѣ. и с коуплѣеницима. **Ѧ** зѣта моу мирослава. сѣ дворомѣ що моу је дала црѣва и земломѣ конь пѣра-ни. **Ѧ** блѣвниѣемѣ игоумѣна Хиландарсѣога и все брѣне при-ложи црѣтвомѣи. прѣвоу стѣоѣи и з бациномѣ. **Ѧ** сѣ шѣвѣи свѣтѣи. мирославѣ. стапѣникѣ.

Сила
Њѣјових, шѣио
лебде у сферама
Небеским, и
ѿоднебеским, и ѿре
изнад небеса.

Као шѣио ѿише ѿророк Исаѣја - видѣх Госјода на ѿрѣстѣољу ѿрѣвисоку славно, и херувими и серафими око њѣја стѣоје (Ис 6, 1-2), Анђели, и Арханђели, и мноѿоочѣиши они шѣстѣокрили и стѣрашѣни, у којима особѣиѣо дело ѿказа Божасѣива Својеја, боѿоразумна свейлила великих чиноначѣлника, боѿоуѿодној од искони арханђела Михаила и доброѣласној Гаврила, војводе Небеских Сила, ѿредсѣаѣиѣѣи и добри ѿрисѣави над свима Госјода и Владике нашеј Исуса Хрисѣа, неѿрѣстѣану ѿесму достѣохвално к њѣму узашиѣљуѣи. Заѣио и даром своѣа милосрѣа ѿказа им да буду начѣлници, и да имају власѣи небеску и земаљску. Показа им ѿрсѣиом божасѣивеним да имају за војводу Небеским Силама арханђела Михаила и бесѣлоѣинима ѿредсѣиѿника, бесѣлоѣинних-начѣлника.

Небеских сила ѿрѣви ѿредсѣиѿничѣ, свейли лик ѿвој оѣњени, и леѣоѣа ѿвоја чудесна, и док ѣламено оружје у руци држиш, обличје је ѿвоје

Стѣраниѣе ѿрѣиса
Свѣиоарханѣлѣске
ѿовѣље цара Душана
из 1860-ѣе ѿдѣине

злаѣиосјајно, ѿрѣродо
ѣламена, одежда ѿвоја
муња је. Бесѣлоѣином
ѿрѣродом достѣижуѣи
савршенсѣиво, извршѣаваш

зайовесѣи Творѣа свѣју. Силном си се креѣиошѣу својом оѣкриѿо и исѣоѣником здравља црѣву своју ѿказао си, и мира мисленѣа ѿодна ѿоѣѣѣа, као свейлоносѣик јављајуѣи с висине, изѣледом ѿрславном и леѣоѣиом неизрецивом, блистѣањем својих блаѣодаѣи, Михаилѣо, божасѣивѣну мисаѣо исѣуњаваш!

Он, дакле, блаѣоуѿодно и ѿбожно са усрѣм овакѣу знаменујуѣи стѣвар ѣајансѣива ѿвојеј, Владико Хрисѣе, знаменова и чиноначѣлника радосѣи наше, ѿосредника Гаврила. Све радосно ишѣкеујуѣи с неба, Гаврил слѣиѣвѣиш с неба радосѣи Дѣви донѣсе, ѿвореѣи овако: „Радуј се, Обрадована, Госјод с ѣобом!” (Лк 1, 28) Анђели се задивѣише ѣајној речи ѡѣовој, којом весѣља будуѣиѣи убедљив ѿрѣоѣведѣик бивѣиш, свѣчудесно и сваки ум задивљујуѣи, ѿрѣноси и неѣиѣо до крајносѣи ѣајансѣивѣно: објављује долазак нас ради Оваѣлоѣѣѣоѣа са Небеса на земљу,

ка чистіој која у чистіоји не познаде скврни (Јединородни, њак, Син Очево у њу се усели, а од недара се Очевих не одвоји) - ка њој силажење, од ње узлажење, одмах на Небеса вазношење, а као служитељ великоја овој њајансїва шаље се добројасни Гаврил. Збој чеја он? Зашто шїо доликоваше да се чудо чудесним ѡпроизведе, мањим оно веће. Шїа, дакле, друїо, но ѡpreneизрециво њеїово ѡнижење и низлажење, вайлоћење и учовечење. Јер, Он, будући сав Бої, ѡсїаде сав човек, шїело ѡримивши и душу која има слово и ум, да заблуделе врашїи, ѡале ѡдигне, да ѡпросветїли омрачени ум и оно шїо је сломљено зацели, и чеда Божија - људе, да наследницима божастївене славе и учесницима савїори.

ОД ПЛОТСКОГА КА ДУХОВНОМЕ И ОД ЗЕМЉСКОГА КА НЕБЕСКОМЕ

Дивної ли човекољубља Боїа нашеїа, којим од небиња у биће ѡриведени бисмо, ѡ неизрецивој Њеїовој вољи и хїењу, доброразумно блаїоизволео си (...) за ѡследњеї обновљења којим и нама шїо би (...) и блаїо да буде чудесно ѡказа Госїод, којеїа вазљубише оци наши и на њеїа се уздаше; уздањем својим сїасли су се (Рм 8, 24). Јер омрзнувши све земаљско, све сїарање своје усредсредїше на духовно ѡзнање и сїрах Божїи, и заменише земаљско царсїво за Небеско живљење и славу бесконачну, осїавивши нам досїохвалне сїомене на земљи, свакої уживања и веселја ѡуне - шїо јесїи: Симеона Немању, ѡрвої и Свеїоїа ѡсїодина, ѡшчасївољубїца, ѡпросветїицелѡ срсїкоїа и новоїа мироїочца, и од њеїа рођеноїа сина, од младосїи Боїом вазљубљеноїа Свеїої и ѡреосветїиеноїа Саву, ѡрвої архїеїскоїа срсїкої; и браїа њеїова ѡ шїелу, ѡрвовенчаноїа краља Сїефана, и ѡсле ових свих, родїицелѡ наше шїо засїаше од њих и цареваше на земљи, којима нека је вечни сїомен! - од чијеї ѡлемена и ја, ѡршни и недосїоїни раб Хрсїїов Сїефан цар и са Боїом самодржац свих срсїких, и ѡморских, и ѡрчких земаља, ѡраунук Свеїої Симеона Немање и унук Свеїої и моћної и ѡревисокої краља свих

срсїких и ѡморских земаља, Сїефана Уроша /Друїо/ (...), син и наследник свеїоїа корена њихової (...)

(...) бесова, који ѡвораху да се не ѡмене име моје на земљи и да не будем наследник ѡшчасїва мојеїа. Али шїи, Владико Царе човекољубче, избавио ме јеси из јама ѡреїсїодње, и блаїоизволео јеси да будем наследник ѡшчасїва мојеї, као Свеїих мојих родїицелѡ и ѡрародїицелѡ корен, њихова ѡрана и изданак јединородни ѡрародїицелѡ мојих. И ѡсїавио ме јеси на ѡресїоїу ѡшчасїва мојеїа, досїоїан свеїа шїо сїекоше ѡрародїицелѡ моїи, шїе боїодарованим венцем краљевсїва срсїкої увенчан бих на царсїво.

Ја, Сїефан, Боїом ѡмиловани и Боїом ѡрсветїицелѡ цар и самодржавни, свих срсїких, и ѡморских, и ѡрчких земаља, са блаїошчасївом и хрсїїољубивом мојом суїружницом царицом кир Јеленом, и са боїодарованим нам сином краљем Урошем, веселећи се душом и шїелом збої божастївеної дара шїо ми ѡа даде Владика мој Хрсїїос, шїа да шїи дам, Владико мој човекољубче, за све шїо ми даде, јер ѡала ме ѡдигне и мрїва ме оживе?! И на ум ми долази сїрашїи час смрїни, јер сви Пророци, и Аїосїоїи, и Муче-ници, и Свеїишїелѡ, и цареви смрћу скончаше, ниједан од њих не осїаде, сви се у ѡроб уселише, и све их земља ѡрими као маїи, и нишїа од ової свеїа нећеш добїи, само добра дела, као и зла, и бојећи се када на суду шївојем заваїе анђели: Понесїице дела, да ѡлашїи ѡримїице! Збої шїоїа расїаљен божастївеном љубављу са свим ѡњем душе и жудњом срца, сїарајући се од шїелесноїа ка духовноме, и од земаљскоїа ка Небескоме, оно шїо су извршїли и узаконїли и шїврдїли свеїи моїи родїицелѡ и ѡрародїицелѡ ѡшїврћујући и још и не (...)

(...) ѡсїављењем од Боїа и анђелским ѡредањем да будем блаїошчасїва хрсїїансїва, и љубав шїоїу да имам к Боїу, и ѡшїовање ка Свеїим

160. радь. Ассисиславь петровикъ. Петръ прикляковикъ. Бойко становикъ. Коулѣбикъ Коста. Храпковикъ Добро-славъ. Калоугеровикъ Драго. Миръ. Я се цынгарию. прото. Мансторъ ранко. Бойко злати-ревикъ. Василь прѣсвѣтучикъ. соколь соужинасовикъ. Коста Гваньшинъ зеть. Гюрко Аимановъ братъ. И три оуздарю. Янь радь. Добро-славъ. И лалъзинъ братъ. А Нарем зетемъ своимъ клята-

свѣтиславъ

175. нѣмь. Я не всако годище. Уетири десѣти конь плочь. Иванко самъ третїи з братїи-шмь да даю за годище три кожоухе лѣнѣ. Я се Ковачинъ. Абукивъ ис повиль-ска. Ранко Ковачъ изъ павь-ланице. Законъ Влахомъ. Да даю шѣть десѣть свѣцоу-си агнѣтемъ а другоу мал-воу и сручн. и да даю годи-ще прѣстоутанкѣ конь во-лѣм тридѣсѣти перпѣ. Како соудавали шртвоуми. а по се-

њеїовим црквима и божастївеном лику њеїовом, и ка свим Свеїим њеїовим, а нарочїио обновљења ради и ѡмена и задушїа свеїоїочившїих краљева, ѡсїодара мојих ѡрвоїресїоїлних сїоїа срсїкої и Царсїва ми. Тај закон и ѡредање ѡїознавши, усудих се да својој немоћи узмем ѡмоћника данас, да ѡриведем одавде реч и оданде да ѡочнем, на небо увек ѡредајући и оданде ѡмоћ очекујући, ѡрема Свеїоїе коїи ѡрорече: Служїице Госїоїу са сїрахом и радуїице се с ѡррейшїом (Пс 2, 11). И ѡїеїи: Узмїице мрїве и шїице у дворе њеїове, ѡрнесїице Госїоїу славу и часїи (Пс 95, 8-7). И ѡїеїи, док сам се ѡоучавао, ѡрїону душа моја уз шїебе (Пс 62, 9). И ѡїеїи: Шїо ли ће даїи.. ѡрах Саздаїицелѡ свих (Пс 115, 3). И ѡїеїи ће усїоїаїи човечїи ум и језик оноїа којеї ѡїе сав свеїи, видљиви и невидљиви. Зашїо и ѡрїзивам ја, ѡрешни Сїефан цар, са боїодарованом ми царицом Јеленом и са ѡревазљубљеним нашим сином, краљем Урошем, ова два свеїлила велика, на којима је и Дух Божїи лебдео: једноїа, ѡраведно сунце, шїо ѡїањ доле сноси и ѡњем се ѡре вазносећи Дароносца носи, и друїоїа, шїо јуїарњеї свеїишника исход од ѡочейка неба шївори све до самоїа краја, служїицелѡ великих ѡїајансївава, шїо јесїи, чїноначелнике Михаила и Гаврила, коїи је блаїовесник сїасоносної

милосрђа Владїи мношїицелѡ ѡрех досїоїан (...)
(...) архїсїраїишїи и овај из шїемелї зїдаїи на ушїе чїну. И рекох да архїеїскоїије, сїни еїискоїије, сїоїшїицелѡ шїишїи би моїућно ѡрїицелѡ овоме свеїном у беху на ѡшїреб. ѡїшїицелѡ шїиїију, кашїуне влашїке овом блаїообра. злайѡїечайно ми...

ИЗ КОРЊШКЕ ПИСМА СТАРЦУ ГРИГОРИЈУ ОКО 1343.

Сїефан Душан (1346) и цар (1346-1355) Григорију цркву Коршїи, с шїим смрїи црква од ѡовеља је из 1343 је ѡисана у Пришїи ѡїомиње ѡочейшїи ѡрїзренских свѣтиславъ

овикъ.
той.
викъ
ро-
раго.
прото.
Злата
иуикъ.
коста
ко
трин
бро-
ть а-
калоа-

175.
нѣмь. да не всако годище
четири десѣти конь плочь.
Иванко самъ третїи з братїи.
имь да даю за годище трин
кожоухе лисне. А се кова-
тинѣ. дабнѣивъ ис повнѣ-
ска. раико коваць изъ табь-
ланице. Законъ влахомъ.
да даю ѿ петъ десѣть свѣцоу
си агнкетель а другоу мло.
воу и с роуна. и да даю годи-
ще прѣстоуаюкнѣ конь во-
ла тридесѣти перпѣ. како
соу давали црѣтвоуми. а посе-

176
188.
мь црѣю да не даю. и да даю
ѿ клѣтица агнкетиноу и
испоркь. а кои соу поклонь-
ници да се сами десѣткою
да даю несени покрове а про-
лѣтїи по два брава налова.
а власи кои соу оубози да те-
же вълноу црѣковноу. цо имь
повелѣва игоумнѣ. а инїи
власи да даю окрокъ и каш-
нѣ. и соль да носе. и оу зми-
щи да носе сѣмо кобиламъ
и гради да натраляю. и агъ-
нила да граде. и пастоухе

приславилъ

189.
да блочоу оу кобилахъ. и жи-
то да носе и товарь съ игоумь-
номъ. Сло жервина с вино-
гради и съ воцинемъ и съ вѣ-
ми правинами. а мегма мѣ-
подъ пернiami ѿ Арма пра-
во оу кожитинь крѣть. и ѿ крѣ-
ста на варшине коукнѣ. и ѿ
варшинѣхъ коукъ на люва-
нскїи поутъ. и ѿ поутїи оу
смоквоу на прѣшигїетѣ.
и ѿ прѣшигїетѣ право оу то-
полоу оу глинѣ. ѿ глинѣ пра-
во оу пистоуль. ѿ пистоула

190.
оу рѣкоу. оу гладроу. и низъ
гладроу оу урѣлѣноу гроукоу.
низъ гроукоу оу аоубравоу
оу дорбарїшскоу. право на Ба-
гатироу оу главоу. ѿ бага-
тирь оу коудсе. ѿ коудсѣь
прѣко оу арїмѣ. И приложїи
црѣтвоми Владимира црѣпъ
никна и Боика петровїкна сѣ
всомъ ващїномъ цо си имь
оу градоу. и нече имь при-
дасмо црѣковнѣ землѣ ѿ по-
соугна поустѣ. до поутїи кон-
грѣ ѿ любїжнѣе по дѣлоу на

(Край фолїо)
приславилъ

им њеовим,
ради и ѡмена
их краљева,
сїолних
а ми. Тај закон
удих се да
ѡнїка данас,
оданге да
ајући и оданге
Свѣѡме који
ду са сїарахом
(Пс 2, 11). И
ѡнїе у дворе
ду славу и
а, док сам се
ѡја уз ѡебе
ли ће даїи..
(с 115, 3). И
и ум и језик
видљиви и
ивам ја, прѣшнїи
ваном ми
евазљубљеним
вошем, ова два
ма је и Дух
аведно сунце,
њем се ѡре
си, и друѡїа,
ка исход од
до самоїа
их ѡајансїава,
Михаїла и
ник сїасоносної

о нама ѡровїења.
Збої ѡїа и ја, свестїан
ваше велике ѡучине

милосрђа Владичина шїѡ је имайе,
мношївом ѡрехова обложен и никако
досїѡјан (...)

(...) архисїраїїїа Михаїла и Гаврила,
и овај из ѡемеља раскрчивши, ѡчех
зидайїи на уїешење монашком
чину. И рекох да он никако не буде
архиеїскоїије, ни мишїроїолије,
ни еїскоїије, само иїуменије за
оїшїѡежилїшїе монаха. И колико ми
би моїућно ѡрїложїїи и даїи храму
овоме свѣѡм у свим ѡравима шїѡ
беху на ѡїѡребу свѣѡме и часноме
оїшїѡежилїшїу, села и мейѡхије и
каїїуне влашке, шїѡ је иїсано у
овом блаїообразном и свечасном
злаїѡеичайном хрисовуљу Царсїва
ми...

ЊЗ КОРИШКЕ ПОВЕЉЕ ЦАРА ДУШАНА СТАРЦУ ГРИГОРЊУ

око 1343.

Сїефан Душан, краљ Србије (1331-
46) и цар (1346-55), ѡѡврђује сїарциу
Гриѡрију цркву Свѣѡї Пейтра у
Кориши, с ѡим да ѡсле Сїарчеве
смрїи црква остїане Хиландару;
ѡвельа је из 1343. ѡдине. Пovelѣа
је иїсана у Призрену и у њој се
ѡмиње ѡчешїак радова на ѡдизању
ѡризренских Свѣшїх Арханђела.

(...)
И шїѡ све
видевши Краљевсїво
ми шїѡ учинише
ѡравоверни и
хрисїѡљубиви ѡрародїѡељи
Краљевсїва ми, дође Краљевсїво
ми у Призрен да обнови и сазда
цркву манасїира Краљевсїва ми,
їосїодина ми и ѡредсїаїеља, војводе и
чиноначелника Небеских Сила, великих
Арханђела, да месїѡ за свој ѡкој
начиним као шїѡ су ѡрародїѡељи
моји, свѣѡѡочивши краљевї, све
уѡдно са усрђем Госїоду својему
Хрисїу ѡредсїавили.

И овај часни и блажени и ѡреїѡдобни
сїарац Гриѡрије Краљевсїву ми
исїрича како је цркву сазидао у
месїѡу које се зове Кориша, с ѡрудом,
и оїкуїио, сазидао и живоїсало и
украсио накїїѡм црквеним, као шїѡ
доликује, ѡа чак и са зїрадама, и с
ѡериором, и са двама виноїрадима,
и с млином и с ѡравима ѡе цркве,
не силом и ѡрїнудом неїѡ вољом и
хїѡењем својим је ѡрїложио да је мейѡх
манасїиру Краљевсїва ми до века и
да је седишїе и одмаралїшїе иїуману
Краљевсїва ми и свој браїїїи на
ѡомен Краљевсїва ми до века.

И виде Краљевсїво ми срдачносїи
ѡраву и ѡубав чисїѡу ѡрема великом
чиноначелнику Небеских Сила, великих

Сїарнице ѡреїсиса из 1860-їе ѡдине Свѣѡарханїелске
ѡвелье цара Душана

Арханђела, манасїиру Краљевсїва
ми њеїѡв драївољни ѡрїлої, ѡе се
Краљевсїво ми смїлова на њеїа и
часну њеїѡву сїаросїи шїѡ све уѡдно
їѡвораше Краљевсїву ми усрдно, како
и доликује, и зайисах му сїару цркву
Свѣѡї Пейтра иусїїножилїеља и
чудѡїѡворца, да живи од милосїи
Краљевсїва ми до краја живоїа
и да се храни до смрїи. А ѡсле
њеїѡве смрїи иу сїару цркву не
узїмам од Хиландара никамо. И,
ово уїисавиши, ѡѡврђујем овим
својим злаїѡеичайним иїсменом
Краљевсїва ми, да је ѡврдо и ни од кої
неїѡвредиво.

Ако се случи сїарциу кир Гриѡрију, не
ѡѡ нужди ниїи ѡ сили, и не усхође да
ѡребива у Свѣѡм Пейтру, неїѡ одлучи
да ѡребива у манасїиру Краљевсїва
ми, Свѣѡї Арханђела, зайисује му
Краљевсїво ми (...) да се храни до
смрїи. И ово зайисује Краљевсїво ми
на знање свїма, да му је неїаїѡворено
до краја живоїа њеїѡва. И ово зайиса
Краљевсїво ми ѡдине 6851 (= 1343) и
наложих Хрсу да иїише у Призрену, маја
19. дан.

Сїефан, блаїоверан краљ срїских и
їѡморских земаља

СВЕТОАРХАНЂЕЛСКО ВЛАСТЕЛИНСТВО

Властелинство Светих Арханђела, једно је од највећих феудалнихседа у средњевијековној Србији. Пре подизања манастира српска архиепископија је подигнута на степен Патријаршије. У повељи цара Стефана Душана манастиру Св. Арханђела, унета је обавеза да манастир не може бити столица епископа или архиепископа, чиме је постао привилегован, владарски, ослобођен од епископског управљања и надзора. Цар Стефан Душан је, попут својих предака, даривао бројне цркве и манастире и подизао нове. Тако је за време своје владавине ојачао епископију у Призрену, манастир Дечане и Хиландар на Светој Гори. Манастир Св. Арханђела представљао је (више од сто година) седиште Арханђелског властелинства. Поред Средачке жупе том властелинству су припадале и остале Шар планинске жупе: Сирињић, Гора, Опоље и Река (Љума). Властелинство се простирало од Шар-планине до Скадра и Љеша у Албанији и обухватало је 93 села са бројним црквеним имањима, пашњацима, виноградима,

воденицама, црквама са њиховим имањима и људима. Његову имовину је штитила царска власт, потврђена бројним хрисовуљама и царским потврдама. И цар Душан је повељом из 1348. године, манастиру Светих Арханђела потврдио сва права Хрусији на Локвицу и Живињане, а истовремено је том пиргу приложено и треће село - Плањане. Међутим, око 1349. године, цар Душан одузима сва та насеља од Хрусије и прилаже читаву Средачку жупу својој задужбини - манастиру Св. Арханђела. Ово се може поткрепити чињеницама у писаним документима владаревих биографа, хрисовуљама (даровницама) и садашњим топонимима на неким потезима у атарима призренских села, као на пример, Краљеви двори и Царев бор (Голем бор) под Ошљаком код Горњег Села и Плањана, Царево гумно под Вртопом у атару села Небрегошта, Цареве ливаде на планинском превоју Превалац у подножју Шарпланине.

Арханђелско властелинство и његова бројна имања су одржавали и обрађивали: сељаци (меропси), сточари, трговци, занатлије и остали. У време сетве, жетве и бербе организоване су сеоске мобе, а било је и рада, нарочито када су подизани одбрамбени објекти (тврђаве, шанчеви, мостови, дворци и манастири). У извршавању тих задатака била су прецизирана права и обавезе појединих села посебно из Средачке жупе одакле су потицали чувени Средачки зидари.

У хрисовуљу цара Душана се наводи да су становници села Средске у жупи и села Рапче у жупи Гора (данашња општина Драгаш) били у обавези да

манастиру Светих Арханђела буду од користи приликом његовог грађења али и да дају одређену количину огревног дрвета и четинарске лучи за осветљење, док су остала села на простору властелинства имала и друге обавезе: да дају део прихода од својих њива, ливада, од стоке (млечне производе, рибу и месо), да косе манастирске ливаде, чувају манастирске овце и говеда, жању жито, одлазе у манастир и да у њему остају, "колико каже игуман". Чврсте одредбе везане за Арханђелско властелинство о његовом привилегованом положају, и његова независност од призренског епископа, утицали су на односе између града и манастира. Када су после смрти цара Уроша 1371. године дубровачки трговци потражили заштиту и у овом манастиру, иако су такву заштиту могли имати у самој градској тврђави, овим чином указали су, не толико на значаји сугурност коју је он пружао у то време својим житељима, колико на извесне претензије које су они, као римокатолици, према њему имали. Значај манастира и његовог властелинства значајно опада након Косовског боја 1389. године. Сама чињеница да се после Косовског боја, а нарочито првих деценија XV века српска држава распала и да су тежиште развоја њени владари ставили на њене сачуване централне и северне територије говори, да се и духовно биће народа и државе померало ка тим крајевима, што је проузроковало постепени нестанак и Арханђелског властелинства на овим просторима.

После доласка Турака властелинство је губило своју имовину и до краја 16. века оно је постојало као мало и сиромашно, са оближњим сеоским црквеним имањима која нису могла да обезбеде основне потребе манастиру. Почетком 17. века Синан паша-Ротуловић (Речанин), манастир је срушио и од његовог материјала сазидао своју задужбину - џамију у центру Призрена.

Временом је Арханђелско властелинство претворено у имовину турских феудалаца.

ЈАКОВ - ПРВИ ИГУМАН СВЕТОАРХАНЂЕЛСКИ И МИТРОПОЛИТ СЕРСКИ

Јаков Синајац Светоарханђеловски (1343 до 1345-6) и **митрополит серски** (од пре 1345-6 до 1365), био је светогорски подвижник и дугогодишњи лични пријатељ цара Душана.

По доласку из Свете Горе, подвизивао се у испосницама код цркве преподобног Петра Коришког. Какав углед је уживао на двору цара Душана, види се и по томе што је, и пре избора за митрополита у Серу, постављен за игумана Душанове гробне цркве. Јаков је целога живота остао духовно везан за Синајски манастир при коме су се подвизавали и многи монаси Срби. Серској митрополитској области припадао је значајни манастир Светог Јована Продрома - синајски метох - манастир Светог Јована Крститеља, одмориште и расадник монаха синаита на Балкану, као и стари манастир Богородице Косинице код Дrame, који се и данас диче својим вековним, изузетно богатим рукописним наслеђем, у којима су се подвизавали и српски монаси. Бригу за Синајски манастир и његове монахе српског и словенског порекла митрополит Јаков је сведочио и слањем бројних словенских књига за његову библиотеку. Зна се да је на Синај тако послао „Сугуби Трипјеснец (тј. Посни и Цветни триод) и Часословац, Псалтир и Чтеније Златоустово», од којих се Трипјесмаци и данас чувају у манастиру, са дирљивим стиховима посвете:

“О Синају, о светилости моје сијаније! – каже Јаков у њом запису, ња додаје: „О Синају, о силно моје к њеби желаније! Ти која си се у оњу неојалима сачувала, сачувај ме од оња вечної! И молим сву браћу, Србе заједно и Грке, да ове књије не буду ојућене од дома Пречистије Дјеве, до века. Серски Јаков митрополитиј њосла ове две књије на Синај и њриложи их Пречистијој Дјеви Мајтери, и њо њоименце како су овде записане: Трипјеснац, у два дела, и Часословац, Псалтир и Чтеније Златоустово, да бих је имао, у

часу њлањања за грехе, за избавијелјку и њредстијелјницу (застѡјницу). И молим сву брајнију, Србље и са њима Грке, да ове књије неојућиве буду од Дома Пречистије Дјеве вавек. Ко ли се дрзне да ове ојиме, са Сином њеним Христѡм суд нека има! Улетѡ 1359. ... за владавине у нас блајочастѡивој цара Уроша и мајтере њејове монахиње Јелисавѡе. Ову је књију ѡисао Гаврил.»

1353. г. помиње се митрополит Јаков Серски као баштиник цркве Светог Николе, крај Кожља у Доњој Пчињи, о чему говори Душанова повеља која се чува у Пантелејмонову манастиру на Светој Гори.

1354. Неки «расодер» Калист врхунским краснописом преписује по налогу Јаковљевом на пергаменту Четворојеванђеље, које, на неки начин отуђено из светогорског манастира Светог Павла, данас краси полице Британског музеја у Лондону. У томе кодексу истиче се минијатура са представом Јакова Серског. Последњи

Портрет Јакова Серског у рукопису Британског музеја

пут овај митрополит се у сачуваним документима помиње 1360, а зна се да се упокојио пре 1365, када се као његов наследник наводи митрополит Сава. На црквеним документима, писаним грчким језиком, Јаков се потписивао српском ћирилицом.

У вези са манастиром Јована Крстѡијелја на Меникејској ѡри извише Сера, ѡзнаѡио је сведочанстиѡо Бранислава Нушића из њејовој ѡујојиса «Са Косова на Сиње море» из 1902. ѡ. о њејовом ѡокушају да 1896. снимѡ ликове цара Душана, царице Јелене и младој Уроша у манастирској цркви, чији је цар Душан био друѡи кѡијѡор, ѡемељно је обновивши и боѡиѡ манастир обдаривши: «(На молбу Паје Јовановића који је имао да слика крунисање Душаново у Скојљу), диѡнем се ја једној дана из Сереза у манастир да фѡѡѡграфѡишем Душана. Јаѡио сам на коњу, јер се друкчије до манастира не може доћи, и у бисаѡама носио аѡарѡи. Не знам ѡиѡ се аѡарѡиу мојѡ десѡиѡи, ѡѡек он се некако оѡѡвори и ѡројусѡи светѡлостѡи на ѡлоче у њему. Сѡѡѡѡа ми слика рђаво усѡе ѡѡе се ѡочнем оѡремаѡи да кој друѡѡѡ дана ѡоново одем. Како је у ѡѡо доба ѡало оѡѡварање срѡске ѡиколѡе у Серезу, ѡѡо се Грѡци уѡлаше мојих чесѡиѡих ѡѡхода у манастир, а учини ѡм се и оѡасно да се фѡѡѡграфѡијом сачуѡа сѡоменик који би бар доказао да и Срби имају ѡраво на ѡѡај манастир и ѡо наредби ѡрчкој консула – Грѡци за ѡѡѡ човека кажу да је веома образован човек, и са блајословом сереској ѡрчкој мѡѡѡројѡлиѡи изгребу целу слику и ѡрекрене зид! Тако је недавно, на часѡѡ Грѡцима, униѡиѡиен један веома скуѡѡѡѡѡѡѡѡ сѡоменик.

ПРИЗРЕН И ПРИЗРЕНСКИ КРАЈ

Призрен (Призрин, Трг призренски, на грчком Приздријана, на латинском и италијанском Prizrien, Prisennum, Prisarenno...) - једна је од престоница Старе Србије у доба Светих краљева Милутина и Стефана Дечанског и царева Душана Силног и Уроша Нејакога, али и град у коме се за првог српског цара 1072. г. прогласио дотадашњи зетски кнез - Костадин Бодин Војислављевић, велики борац за уједињење балканског словенства и његово ослобођење из све гвозденијег загрљаја васељенских сила. Ова

историјска чињеница, заједно са претежно српском топонимијом читавог призренског краја сведочи о постојаном, претежно српском етничком карактеру града и читаве области и у време док су се налазили унутар граница Ромејског царства.

Лежећи на важном караванском путу од Сињег мора (Јадрана) преко Дубровника и Скадра, до Белога мора (Јегеја), Солуна и Цариграда, такорећи на пола пута између престоница некада најмоћнијих земаљских

Призренски њрејис
Душановој законика,
16. в.

Приз(г)рен - „град њледни и уљедни, на који се њриз(г)ире и њриз(г)рева, тј. њријазно, са љубављу, милошћу и њажњом њледа, и на који се у временима славе, задуго и у многоне, узирало и угледало, зорно и узорно место српске хришћанске повести, лежи такорећи у поткриљу *Свейих Арханђела*, манастира и гробне цркве цара Душана, и над њима раскриљене „Шарне“ Горе, Шар-планине, која је у народу име добила по шаренилу своје шаролике - „пастрене (пестрене)“ лепоте, саткане од снежне белине пропетих, усамљених врхова и пенушавих стрмоглавих брзака, светлог зеленила пашњака и листопадних шума и црнила горостасне црногорице, смарагда и плавети њених „горских очију“ (језера) у дубоким коритима негдашњих ледника, и осунчаног сивила шарпланинског стења и камењара. Назубљени шарпланински гребен над пространим билом, суровији у свом косовско-метохијском делу и питомији у македонском, дугачак око 80 км и испресецан многобројним валовским долинама којима јуре бистрице, сједињује две стране Старе Србије, од Призрена са околним жупама – Средачком, Сиринићком, Гором, Опољем и Призренским Подгором и врхова Љуботина и гиздавог Пастрика и Коритника до *Пойове Шайке* и *Бојовињској врха*.

У своме путопису Бранислав Нушић је писао: „Са сваког прозора, са сваког чардака у Призрену, окрени се лево или десно, гледај пред собом, или за собом, па ће уздахнути и задивити се лепоти што је око догледа, лепоту какву ћеш ретко наћи. Ту лепоту не чине само високе планине, плодна поља, питоме долине, окићени лугови, бистре реке, веселе речице, већ је чине оне разноликости и противности природе које се тако близу једна крај друге ређају те и чине да једна слика другу све више истиче...“

Призреном или Приздреном „српски Цариград“ је назван, не само, због изобиља Божјих лепота и Божјих дарова сред којих се разрастао, него и због многих красних плодова и споменика духовне, културне и политичке историје којима га је окитио његов хришћански живаљ током своје повеснице.

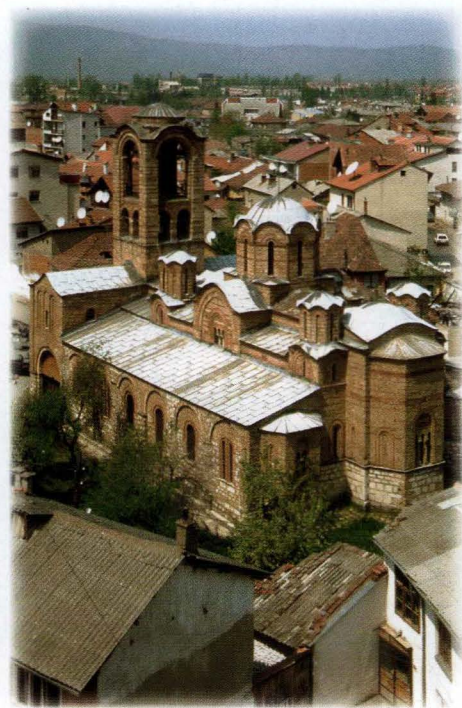
царстава, Старога, папскога Рима и Новога Рима - Константинопоља, римске курије и ромејског царског и патријарашког двора, на самој размеђи двају светова, на пољу и попрштну њихових вековних верских и културних утицаја и судара и међусобног прожимања, и српски град Призрен, као уосталом и српски народ у целини, бивао је подједнако изложен и благотворним дејствима и ратним и мирнодопским искушењима њихових световних и црквених политика и животних и интелектуалних навика, њихове славе и раскоши и самосвесне интелектуално-стваралачке истанчаности и углађености, која је неретко умела да буде болна и разорна за оне за које је, уместо смерног назидана, имала често речи презира и ниподаштавања непросвећеног, варварског елемента. Нагињући, природно, више Цариграду, од кога су Срби примили истине вере Христове и хришћанско достојанство, мада и многа условљавања и ограничавања своје народне самосталности, Призрен је са својом околином и целом Српском Црквом и државом, нарочито у доба цара Душана (1331-1355) био, можда ипак, најпријемчивији за смерна зрачења Светога Града Јерусалима и Свете Горе - атоског „перивоја Богородичиног, и њихових светиња, непоробљених таштином и властољубљем и грејаних подвигом и живом љубављу својих страдалних чувара и сведока.

ПРИЗРЕН У 19. ВЕКУ

Архимандрит Сава Дечанац писао је у 19. в.: «Путник који долази Призрену са севера или истока или са запада, види пред собом велику једну белу варош, посађену уз планину, која се разгранала до у равницу. Он тада опажа да се овде састају морски путеви, (повучени по старим римским линијама који повезују Јадран, Црно, Јегејско море и Дунав). Он се овде већ одмах поздравио са чудесном Шар-планином, том главом српских земаља, тим заштитником, чуварем

и вечним природним и верним призренским савезником – овим стожером Балканског полуострва. Одавде на 20 часова даљине, види пред собом северозападне, рудама и свим другим богате планине и под њима царске лавре – Високе Дечане и Патријаршију, види многобројне студенце бистре воде, чисте као брилијант, који прекриљују ова прекрасна поља богата сенокосима и воћњацима, а по брежуљцима, као ретко где, пред каквом царском вароши, оваквим виноградима. Одавде гледа дугачки Дрим, како се преко поља вијуга као гуја, која се од неког крије и све брже замиче испод Призрена, између високих стена... Ко приступа Призрену осећа да је дошао у срце српске земље, све одмах виси и распозна у овој живописној царској вароши, да му свака поједина њена срца говори о арнаутској грубој садашњости и великој негдашњој српској прошлости...

Варош дели на две поле река Бистрица, везана на више места мостовима. Варош на десној обали, званој Левиша мали, сва је на згодној и оцедној равници, а на левој страни, на веома згодној висоравни. Ту су смештене светиње свију вера, све епископије, град, државна здања и касарне, а један део ове вароши где искључиво живе Срби, звана Пантелеј махала, веома је припијено место, тако да кола не могу тамо ни маћи, и од саме те мале почиње планина Шарска, кроз њу пролази пут преко Шаре за Тетово. Овде има 26 џамија, од којих су само две по укусу озидане: Синан-пашина, коју је Синан-паша пре 300 година подигао, пошто је претходно развалио манастир Светих Арханђела, који је био сам од најдивнијег тесаног камена, и подигао џамију под својим именом. У овоме царском манастиру био је сабор на коме је Лазар изабран за српског владоца. Друга, «барјак џамија» на левој обали Бистрице, такође Синан-пашина, у висину отишла под небо, подигнута је све од

манастирског мермера и то, као што све околности и предања показују, на самом темељу где су били Душанови дворови. Мухамеданци сада ту имају «медрезу», ту су и чесме, њих 12, под којима је једно мермерно корито... У овој џамији први пут је арнаутска лига «конгра» држала своје седнице, из целе Арбаније, Старе Србије и Македоније, Херцеговине и Босне, да не даду Црногорцима Плав и Гусиње, Шваби – Босну и Херцеговину, а Грчкој Тесалију и Епир...

На десној страни Бистрице опет, у Левиши махали, има једна црква потурчена «Џума» - Петковица, али је она храм Успења Свете Богородице (*Богородица Левишка*), а подигао ју је још Свети Сава

слична Грачаници. Разуме се да су Светитељи сви замазани, а споља, покрај кубета, начинили су Турци мунаре и долазе ту петком те клањају. 1846. хтели су је разрушити до темеља, али кажу да их је задржао латински епископ, док то није јављено дворовима аустријском и руском.

Православни Срби имају три цркве у којима служе православну литургију. *Сѣара црква Свѣтој Ђорђа* веома је проста и не зна се отада постоји. Друга је *Свѣтој Николе* (задужбина Драгосава и Беле Тутића) која је била под земљом до самог почетка друге

половине 19. столећа, она је доста и сада у земљи, онако по старински. И трећа, *Свѣти Сѣас*, коју је подигао краљ Милутин, а пре 30-40 година били су је турски дервиши заузели и замало што им није засвагда у наслеђе остала, само да им се ноћу не појави неколико голих и црних људи с неким буздованима, који овде настањене богомољце у немањићевској задужбини добро мерише уздуж и попречно, а које ови нови гости, дервише, не могоше да разумеју: бејаху ли то «влашки» Свѣци оли општи џинови шејтани (ђаволи), па зато нису могли ту даље остати. Али,

(уствари Св. краљ Милутин) и била је – саборна. Ова црква је у првобитном стању. Покрај ње на западној страни, стоји и звонара, са обичним великим прозорима, а са северне стране, између прозора црквених, од цигле изидане су великим словом речи: «САВА СРБСКИ». Унутра и сада стоји предикаоница, а и нека галерија, то је отприлике место за певачки хор, али кажу да су Турци то скидали и напоље износили, и да је једноме, који је то наређивао, једна греда разбила главу.

Преграда светог олтара уколоњена је и ова црква је готово у свему

нажалост, та црква би узрок те се свадише Срби са Цинцарима, који им је 1872. насилно отеше са турском влашћу, и данас (19. в- прим. ред.) се у тој српској задужбини чита и пева грчки, па од тог времена, одвојише за себе и општину и школу цинцарско-грчку од српске, а не беше их у почетку више од 30 домова, а сада већ више од 150 кућа. Разуме се овакав успех шаке Цинцара само је могао бити уз помоћ стране пропаганде. У почетку 1871.г., на њихов позив, дође им у ову српску задужбину латински бискуп, па после тога прихватише ту ствар у корист Цинцара, у Цариграду и Атини. Ова је црква к Шари, у оном узвишеном делу Призрена, спрам града, те се и надалеко види.

А четврта црква, *Свѣтој Ђорђа*, има преко 30 година, како се почела градити. Она је уистину, у потпуном смислу, необично велика и тврда црква. Слободно се може рећи да је то једина на полуострву балканском између нових цркава, највећа и најтврђа, и да се само, тек унеколико, могу упоредити са овом нишка и сарајевска. Она је подигнута цела од лепог и тесаног камења и има унутра три олтара за богослужење, а кажу да ће идуће године бити завршена. Према Марашу или Терзи-махали, још 1596. спомиње се при митрополиту призренском Михаилу, *црква Кораћевића, храм Свѣтој Николе*. Овде је сада џамија, која доста наличи на цркву и ту је једно теће са гробљем потурчених потомака старих српских племића који, иако су проверили, опет су задржали своје старо презиме Кораћевићи, а и не одвајају се још од те светиње, и куће су им око те саме бивше цркве.

Има једна развалина испод Светог Спаса, *храм Свѣтих Врачева*. Такође, у граду је била једна црква код Душанова двора, храм је био Светог Преображења. У Панталей-махали остало је предање у народу да је ту, недалеко од једне чесме, била *црква Свѣтој Паншелејмона*.

Такође и у Марашу, где је сада теће, каже се да су били Јуџ-Бојданови двори и његова црква. По споменицима и предању, тврди се да је до 16. столећа црква у Призрену било 12, а у околини око 365, а сада једва има 20 које служе. У околини Призрена су два манастира која служе, и то: на источној страни непуна 2 часа хода од Призрена, под Шариним огранцима – *Свети Марко*, на 3 часа далеко од Призрена *Свети Тројица*...

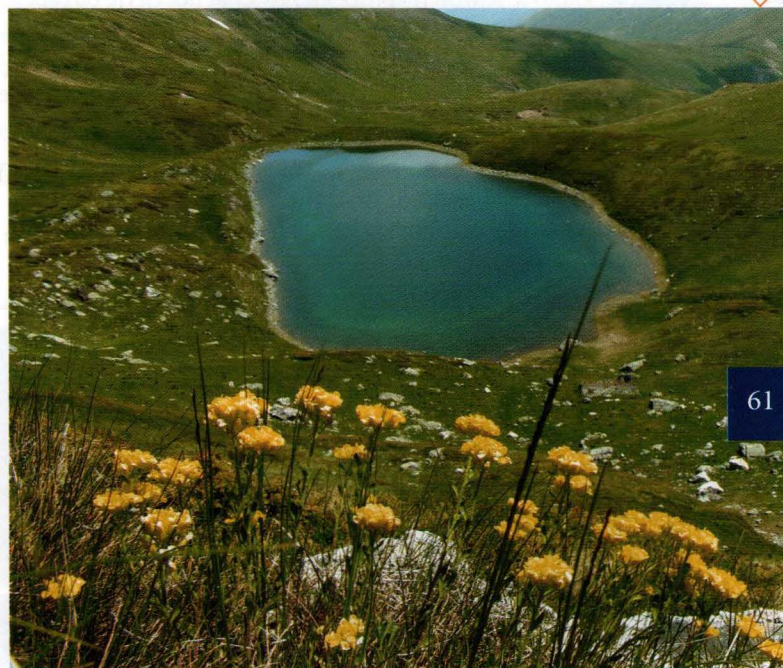
У Призрену је столица православне српске митрополије, чији се митрополит зове «рашко-призренски и скендеријски», а под ову митрополију спада онај део Старе Србије који лежи на западној страни Шаре и који се делом додирује до Краљевства србског, Босне, Ерцеговине, Црне Горе и Сињег мора... После укинућа Пећке патријаршије од стране Турака и Цариградске патријаршије остале су хиљадама кућа дуже времена без архијереја и попова, па се тада готово сви Срби, преко 200 села, у Гори и Љуми, на југозападу од Призрена истурчише.

Римокатоличке вероисповести Албанези или, боље рећи, покатоличени Срби, који су заборавили и не знају више свој језик, имају једну основну школу, у којој предају на талијанском језику малој деци... Од пре неких година нису имали више ђака од 26 и ову школу је помагао аустријски цар. Имају овде и једну цркву – Светог Димитрија, која је била српска развалина до Кримског рата, па тада француски консул, из Скадра, дође с неким султанским ферманом у Призрен, те оте ову цркву од православних и предаде је римокатолицима, исто онако како Цинцари отеше Свети Спас. Тог је времена иста пропаганда аустријско-француска и у манастиру Дечанима пробала да ли може силом или обећањима и давањима успети, да се помиње при богослужењу римски папа. Овде имају бискупа, који има под

својом управом Призрен, Ђаковицу, Пећ, Зумби, Мартур, Јањево и Зеру. Он титулира себе скопљанским митрополитом, а у Призрен су у новије доба дошли. Западначка пропаганда у овим српским пределима, уз помоћ Рима, Аустрије и Француске, држи, пише и јавно говори да јој је сада Призрен крајња предстража Римокатоличке цркве према православном истоку... У Призрену имају папски колегијум – завод за образовање клира под надзором језуита, а издржава се аустријским трошком; реалку – под руководством францишкана (фрањеваца), коју такође Аустрија издржава; провизорна мисионарија; ораторијум, који стоји у вези са свим парохијанима, и у свакој парохији по једног старешину из реформисаног светог Францишка који се о духовним стварима брине, и још имају 9 мисионарских штација – зборних места...»

У околини Призрена, по турским дефтерима из друге половине 16. века, налазио се и неубицирани манастир *Свети Варваре*. Такође у околини града налазила се и црква *Светиој Власија*, који је цар Душан поконио Хиландару са виноградом 1348, у призренској тврђави – црква *Светиој Ашанасија*, на чијем је месту Ротул-паша подигао џамију и Сахат-кулу, а у подграђу тврђаве – црква *Пресвете Богородице*, касније *Свети Недеље*, краља Марка Мрњавчевића, типична властелинска из доба пре Маричке битке. У граду испод тврђаве сачувани су доскора били остаци цркве *Светиој Томе*, у Пантелија-махали црква *Светиој*

Прокојија и црква *Свети Ане*, на месту Мустаф-пашине џамије. У дворишту школе «Младен Угаревић» – црква *Светиој Николе* коју цар Душан поклања Светим Арханђелима 1348, опљачкана од Турака 1785, а онда затрпана услед поплаве, обновљена 1857. У њој се чувала настарија призренска икона Пресвете Богородице Путеводитељке из средине 14. в. која је првобитно стајала на иконостасу Богородице Љевишке, а касније у Саборној цркви Светог Ђорђа. Негде у околини Богородице

Једно од "горских очију" на Шари, средњовековном Крстиацу

Љевишке налазила се и црква *Светиој Спешана*, задужбини краља Милутина, коју цар Душан својом Светоарханђеловском повељом приложи својој задужбони «са свим двором и земљом и виноградима и млиновима и вртовима и с пећи и воћњацима и са чрнцима» и «десетак приложи болници с дворима». На месту ове цркве Турци су подигли џамију, а у новије време и џамија је срушена и на њеном месту направљена градска тржница.

ЦРКВЕ СРЕДАЧКЕ ЖУПЕ

ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА

У засеоку Милачићи у близини села Средске налази се минијатурна црква задужбина старе Српске породице Кабашовци (Радивојевић) која је њу подигла након пребега из села Свети Петар данашњи Кабаш у близини манастира Св.

Петра Коришког. Црква Св. Ђорђа (Кабашова) једнобродна је грађевина правоугаоне основе, засвођена полуобличастим сводом. Иако је минијатурних димензија, поседује олтарски простор ђаконикон и проскомидију.

У унутрашњој декорацији овако малог простора видно место заузима прелеп и снажан живопис који је у фрагментима доста добро очуван и на коме доминирају ликови Светих врача, Светих Ратника и Богородица у своду изнад олтара. У цркви је сачуван свећњак за који постоји предање да је припадао манастиру Св. Арханђела.

ЦРКВА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ

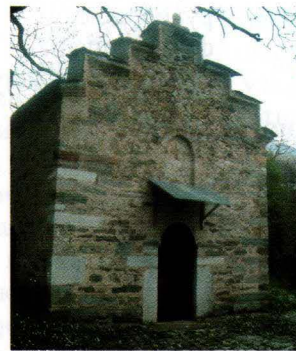

На километар североисточно од села Средске, ближе самим врховима Ошљак планине, црква засеока Пејчићи заузела један од ретко живописних положаја. Са места на коме је црква, пуца широки поглед на све стране: пред

очима је Средачка котлина, избраздана бројним увалама, заокружена високим шарпланинским врховима. Једнобродан полуоблично засведен храм, са спољне стране тространом олтарском апсидом која у унутрашњости има облик полукружне нише, вероватно је подигнут у првој половини XVI века у периоду након рушења манастира Св. Арханђела. По предању које је сачувано у народу средачких села, наведена црква је „летнала“ (прелетела) из суседног више километара удаљеног села Г. Љубиња и слетела на потес звани Калуђере повише наведеног засеока. У овом предању има доста истине, нима, ради се о кретању последњих монаха који су напустили манастир Св. Арханђела и упутили се прво у тада највеће село жупе Горње Љубиње и ту боравили извесно време, али су, након колективне исламизације целог села, били принуђени да нађу ново уточиште и ту подигну цркву.

Црква је скромно грађена од шупљикавог средачког травертина и бигра, а покривена је двосливним кровом од каменних плоча. У унутрашњости овог мистичног и светог простора упечатљиво место заузима изражајан живопис који је у целинама доста добро очуван. Богат и дело је вештог иконописца монаха сабрата Светих Арханђела. Он обухвата приказе Светитеља међу којима се истичу Свети Сава и Свети Симеон Немања. Импозантна је и композиција Успења Богородице која доминира на западном зиду храма. Почетком 20. века пред црквом је, са њене западне стране, дозидан складни спратни звоник.

ЦРКВА СВЕТИХ АПОСТОЛА ПЕТРА И ПАВЛА У СЕЛУ МУШНИКОВУ

Црква Св. Апостола налази се у селу Мушникову. Подигнута је на брегу, југозападно од села. Саграђена је и живописана у току 16. века у каснијем периоду добила је и припрату и тако значајно проширена. Црква Св. Петра и Павла је скромних димензија, једнобродна грађевина, правоугаоне основе,

са полукружном олтарском апсидом са унутрашње стране, а тространом споља. Црква је грађена од ломљеног камена, а покривена је двосливним кровом са благо избаченим каменним венцем и степенасто решеним улазним забатом изнад улазних врата. У архитектонској обради фасада то је једина упечатљива карактеристика овога храма.

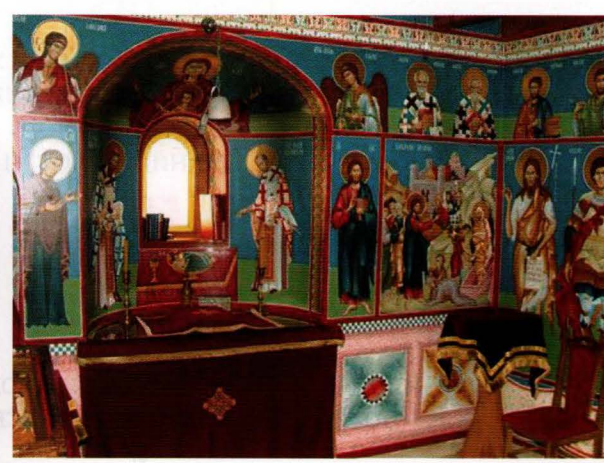
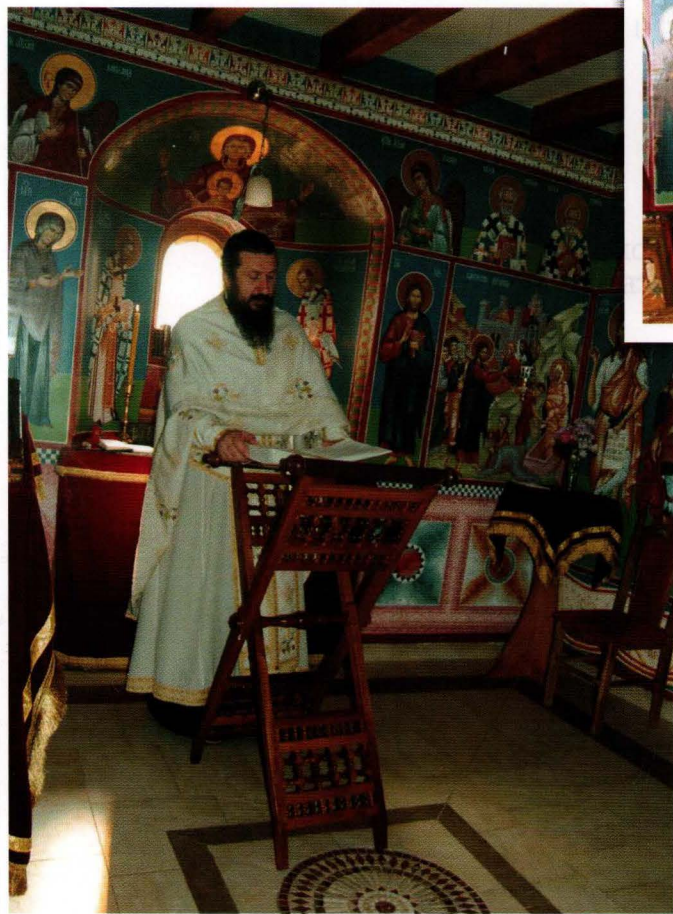
Иако је од оригиналног живописа сачувано само пар фрагмената, у делу јужног зида где се налазе попрсја Светитеља препознаје се рад изузетног фрескописца који је своје умеће стицао у некој од итало-критских сликарских радионица. Осим снажног изражајног стила, њега карактерише и ретка композиција загрљених Св. Апостола по чему је препознатљив живопис овога средачког храма.

Мушниковска црква по свом просторном решењу у основи, горњој конструкцији и облицима припада низу бројних сеоских цркава које су грађене у периоду обнове Пећке патријаршије и у себи носе елементе наше монументалне сакралне архитектуре, али сажете у величини и детаљима. По јединственим карактеристикама живописа ова црква се издваја и сведочи о присуству фреско мајстора који су дошли са јужних страна из грчких земаља. У цркви се налази нови иконостас, сачувано је и неколико руских икона и Јеванђеља из 18. века.

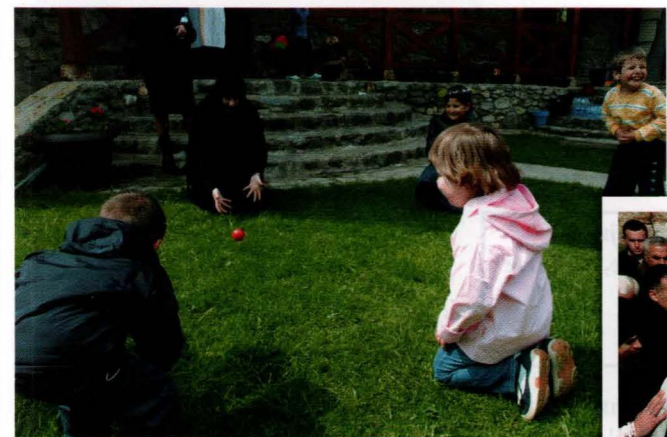
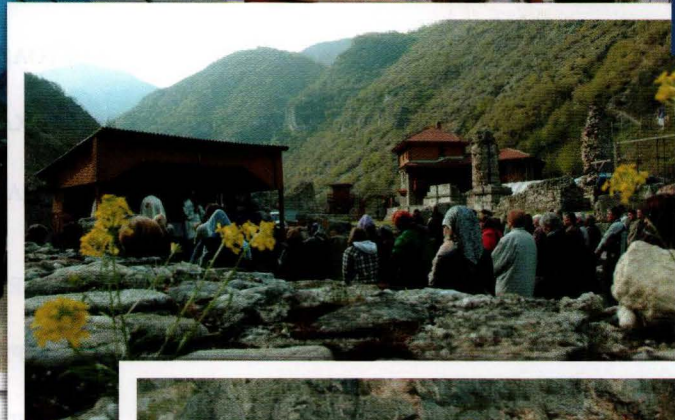
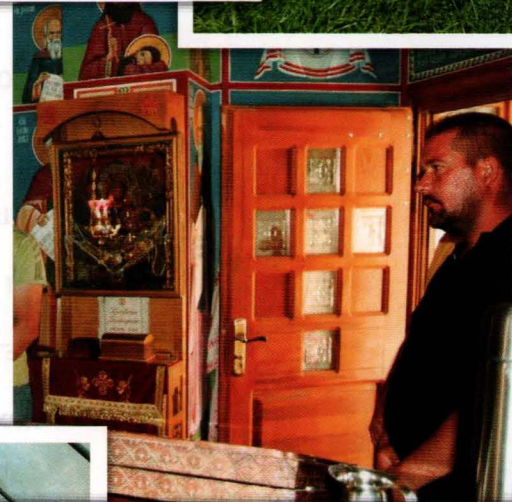
У припрати цркве је током 20. века подигнута кула-звоник са спратним полигоном кровом.

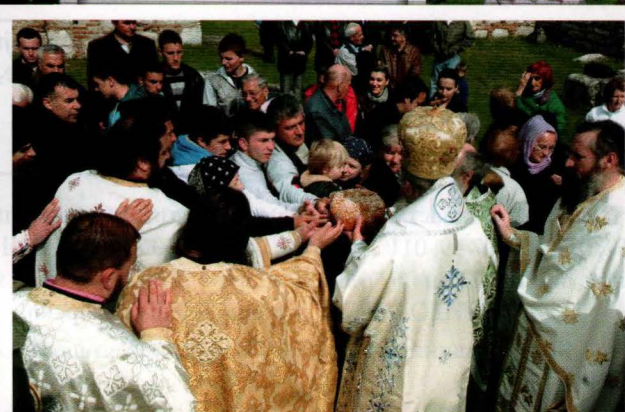
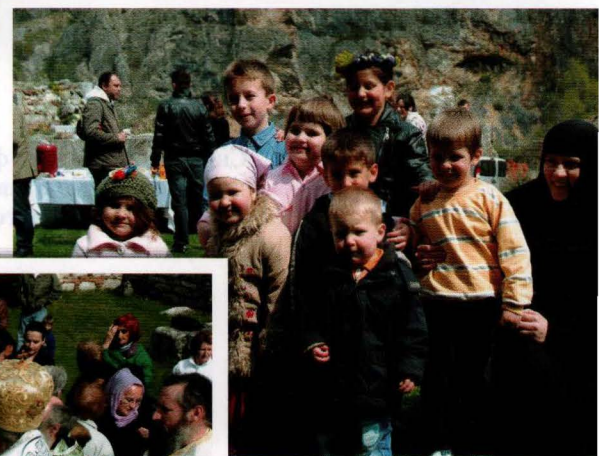
ЖИВОТ У МОНАСТИРУ ДНАС

Литургија коју је у
манастирској катедрали
Светиој Лазари
Четверодневној
служио јеромонах
Михаило, њејов
садашњи ишуман

Ујркос великим
искушењима око
манастира не йресџаје
да се сабира верни српски
народ Косова и Метохије

ПРИЈАТЕЉИ ЕДИЦИЈЕ НЕМАЊИЋКИ МАНАСТИРИ
РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ, БЕОГРАД
МУЗЕЈ У ПРИШТИНИ
КОМПАНИЈА НОВОСТИ

Из садржаја:

2.
МАНАСТИР СВЕТИХ АРХАНЂЕЛА КОД ПРИЗРЕНА
– СТРАДАЛНИ И НА НЕБО ВАЗНЕСЕНИ ХРАМ
6.
МАНАСТИР СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ
14.
СРПСКИ СВЕТИТЕЉИ У ДОБА СТЕФАНА УРОША ЧЕТВРТОГА – ДУШАНА СИЛНОГА (1331-1355)
16.
ВРЕМЕНОСЛОВ ЦАРА ДУШАНА
22.
ЦАР ДУШАН СИЛНИ ОТАЧАСТВОЉУБАЦ
25.
ЦАР ДУШАН КРОТКИ САБЕСЕДНИК СВЕТИТЕЉА СВЕТОГОРСКИХ
27.
СВЕТОАРХАНЂЕЛСКО МАНАСТИРСКО НАСЕЉЕ
30.
АРХИТЕКТУРА МАНАСТИРСКОГ КОМПЛЕКСА
38.
СВЕТОАРХАНЂЕЛСКА КАМЕНА ПЛАСТИКА
44.
СВЕТОАРХАНЂЕЛСКИ ЖИВОПИС
52.
СВЕТОАРХАНЂЕЛСКА ПОВЕЉА 1349-50.
50.
СВЕТОАРХАНЂЕЛСКО ВЛАСТЕЛИНСТВО
57.
ЈАКОВ - ПРВИ ИГУМАН СВЕТОАРХАНЂЕЛСКИ И МИТРОПОЛИТ СЕРСКИ
58.
ПРИЗРЕН И ПРИЗРЕНСКИ КРАЈ
62.
ЦРКВЕ СРЕДАЧКЕ ЖУПЕ
63.
ЖИВОТ У МАНАСТИРУ ДАНАС

Снимци фрагмената фресака и камене пластике из манастира Светих Арханђела добијени су добротом управе Музеју средњовековне уметности Музеја Македоније у Скопљу, посебно његовог програмског директора гђе. Марије Мурдзеве

СIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње
ISBN 978-86-7660-139-4
COBISS.CG-ID 18138128

Уколико сте пропустили примерке «Манастир Дечани», «Манастир Бањска» или «Манастир Грачаница» позовите на бројеве 011 369 07 57; 011 369 07 49; 011 369 08 20; 064 2456-300 или e-mail svgorabg@yahoo.com у Србији, или на 041 234 222 и 067 611 196 у Црној Гори и на e-mail svetigoract@yahoo.com.

СВЕТИГОРА ИИУ Митрполије Црногорско – приморске,
Косте Главинића 1а, 11000 Београд и Његошева 73, 81250 Цетиње

СВЯТАЯ МАРИЯ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ

СВЯТЫЙ